

אמונת עתיד

"אמונת — זה סדר זרעים"

(שבת לא ע"א)

"שמאמין בחי העולמים וזרע"

(מדרש שוחר טוב תהילים יט)

גליון מס' 73

כסלו תשס"ח — טבת תשס"ח

מכון התורה והארץ * כפר דרום — חבל עזה — אשקלון

עורך:
הרב גבריאל קדוש
מערכת:
הרב יהודה הלוי עמיחי
הרב יואל פרידמן

בהוצאת מכון התורה והארץ
רח' דוד ברגר אשקלון

טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055

אינטרנט

www.toraland.org.il

דוא"ל

Mahon@inter.net.il

דמי מנוי לשנה - חינם
הוצאות משלוח - 36 שקל לשנה

יוצא לאור בסיוע משרד החינוך
התרבות והספורט - מינהל התרבות

©

כל הזכויות שמורות
ISSN O793 D - 4262

סדר ועימוד
א"א 077-3535047

דפוס האוזר בע"מ
גבעתיים

תוכן

מאמר מערכת

5 מרביאל קדוש הרב גבריאל קדוש ממשיכים את גבורת המכבים

חנוכה

8 הרב חן חלמיש חנוכה תורה שבעל פה וגבורת הכלל

שביעית

31 הרב יהודה הלוי עמיחי דולה ומשקה בשביעית

הפרשת תרומות ומעשרות מפירות היתר מכירה

38 הרב יהודה הלוי עמיחי

50 הרב יהודה זולדן מכירת תוצרת אוצר בית דין לגויים

62 הרב יהודה הלוי עמיחי מתגיירים ופירות שביעית

65 הרב יעקב אפשטיין אמירה לנוכרי בשביעית

71 הרב מאיר נהוראי גידול לצורך מאכל בהמה בשביעית

בקורת ספרים

83 הרב יואל פרידמון היתר מכירה או אוצר בית דין

90 רבני המכון תשובות קצרות

רשימת המשתתפים

מכון התורה והארץ	הרב אהוד אחיטוב
מכון התורה והארץ	הרב יעקב אפשטיין
מכון התורה והארץ, מכון לב - ירושלים	הרב יהודה זולדן
ישיבת בית אורות, בית מדרש מהו"ת	הרב חן חלמיש
רב הישוב משואות יצחק	הרב מאיר נהוראי
מכון התורה והארץ	הרב יואל פרידמן
מכון התורה והארץ	הרב יהודה הלוי עמיחי
מכון התורה והארץ, רב בקהילת גני-טל ביד בנימין	הרב גבריאל קדוש

ממשיכים את גבורת המכבים

כל מצביא מלחמתי או היסטוריון צבאי יודע שלכל מלחמה יש נקודת הכרעה, לפעמים זו נקודת הכרעה צבאית של רגע אחד שבו אתה מחליט להמשיך להאבק ואז האויב מבין שאין לו שום סיכוי.

אך יש נקודת הכרעה מסוג אחר, נקודת הכרעה ערכית, כאשר אתה בטוח בצדקת דרכך, אתה יודע שמאבקך הוא מאבק אמוני-נצחי, אתה יודע שעל כתפיד מונה, לא פחות, מאשר גורלו של עם ישראל. בנקודת הבנה זו אתה לא שואל את עצמך מה הסיכויים? מה התקשורת או הפוליטיקאים אומרים. נתונים אלו אינם רלוונטים לעצם המאבק. אתה נאבק על אמת גדולה, על רוח גדולה שצריכה להופיע ואז אתה מתמלא ברוח עצומה של גבורה ומכריע את המערכה כנגד כל החישובים "השכליים-הקרים".

במלחמות המכבים זו היתה נקודת ההכרעה. לפני מלחמתו של יהודה המכבי בבית חורון באים אחיו וטוענים:

ובראותם את המחנה הבא לקראתם (את מחנה סירון) אמרו ליהודה: איך נוכל אנחנו המעטים, להלחם עם ההמון החזק הזה, ואנחנו עייפנו, לא אכלנו היום. ויאמר יהודה: נקל כי יסוגרו רבים בידי מעטים ואין מעצור לפני שמים להושיע ברבים או במעטים, כי לא ברב חיל ניצחון המלחמה, ומן השמים הגבורה. הם באים אלינו ברוב גאווה ופשע להשמיד אותנו ואת נשינו ואת בנינו ולבוז אותנו, ואנחנו נלחמים על נפשותינו ועל תורתנו, וה' יגוף אותם לפנינו ואתם אל תיראו מפניהם. (מכבים, א', יז')

על טענות הלקוחות מ"המציאות הריאלית" של חוסר יכולת להלחם מפני שאנו

מעטים, או חולשה מפני שלא אכלנו כל אותו יום, בוחר יהודה המכבי לא לענות באופן ישיר אלא מרומם הוא את אחיו לגודל האמיתי של המלחמה "אנחנו נלחמים על נפשותינו ועל תורתנו", ראייה כזו את המלחמה כבר עונה באופן עקיף על כל קושיה, מדובר כאן במלחמה על ה' ועל תורתו, ולכן אי אפשר להכניס כאן שיקולים מעין אלו.

יותר מכך גם כאשר נפגעים חלילה מהמלחמה עדיין צריך להמשיך קדימה וכדברי מתתיה במגלת אנטיוכוס כאשר ראו בניו כי נהרג יהודה:

שבו ויבואו אל מתתיה - ויאמר להם: למה שבתם? ויענו ויאמרו: על אשר נהרג אחינו אשר היה חשוב ככולנו. ויען מתתיה אביהם ויאמר: אני אצא עמכם ואלחם בעמים פן יאבדו בית ישראל ואתם נבהלתם על אחיכם! איך זה שאתם נסוגים אחור הרי כל דמי ישראל תלויים בכם?

משמעות המלחמה היא המאבק ברשעה, והניצחון שיש לטוב על הרע הוא זה שגורם לקידוש ה' היותר גדול "וְלֹךְ עֲשִׂיתָ שֵׁם גְּדוֹל וְקָדוֹשׁ בְּעוֹלָמְךָ. וְלַעֲמֹךָ יִשְׂרָאֵל עֲשִׂיתָ תְּשׁוּעָה גְּדוֹלָה וּפְרָקָן כְּהַיּוֹם הַזֶּה".

גם בעת החשיכה של דיבורי חולשה כולנו נדע ש"אני מחצתי ואני ארפא", ריבוננו של עולם שולח אנשים מיוחדים למקומות מיוחדים. את האנשים הנפלאים בהתיישבות ביהודה ושומרון, חברון והבקעה, הגולן וגוש עציון, יד ההשגחה העליונה שלחה וכיוונה כך את הדברים שלכל אחד יהיה צורך מסיבות שונות להגיע למקומו ולמלא את תפקידו וייעודו בעולמו של הקב"ה. ולכן בהאיר עלינו ימי החנוכה, אור של עוז וגבורה, אור של תורה וחכמה נדע כולנו לקבל את האור הגדול שהאיר בזמן החשמונאים על עמנו ונחלתנו, ישוב האור ההוא להאיר עלינו אור של ישועה ופורקן להשתחררות מעול הגויים ולהשבת מלכות ישראל על ישראל ונחלתו.

...עד שריחם עליהם אלקי אבותינו והושיעם מידם והצילם וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות לישראל... (רמב"ם, חנוכה פרק ג, ב)

חוברתנו עוסקת כולה בענייני השמיטה, פתחנו במאמרו של הרב חן חלמיש בעניינים כוחה של תורה שבע"פ וגבורת הכלל שהם בעצם הביטוי השלם של נצחונם של

המכבים. הרב יהודה עמיחי שליט"א במאמרו "דולה ומשקה בשביעית" שנכתב ליום השנה, לזכרו של הרב משה צבי נריה זצ"ל העוסק בשיטת הרב קוק זצ"ל והשלכותיה על שיטת תלמידו, הרב נריה זצ"ל בענייני שמיטה.

סוגיית היתר המכירה והשלכותיה ההלכתיות באות לידי ביטוי במאמר נוסף של הרב עמיחי בחובת ההפרשה מיבול של היתר מכירה תוך בחינת הוראותיה של הרבנות הראשית לישראל.

בסוגיית מכירת פירות וירקות עם קדושת שביעית לגוי עסק נרה יהודה זולדן וכתוספת לכך דיון הלכתי בעניין מכירתם למתגייר מהרב עמיחי. הרב אפשטיין במאמרו עוסק בשאלה האם יש איסור אמירה לנכרי לעשות מלאכת שביעית כמו שקיים איסור זה בשבת.

הרב מאיר נהוראי עוסק בגידול מאכל בהמה לשביעית ומתייחס למאמרו של הרב אפשטיין יעקב בגליון 71, שילבנו את תגובתו של הרב אפשטיין בהערות בגוף המאמר. ביקורת מקיפה על ספרו של הרב יהושע בן מאיר בעדיפות בים יבול היתר מכירה או אוצר בית דין עוסק הרב יואל פרידמן. וחתמנו בקובץ שאלות ותשובות קצרות.

בברכת התורה והארץ וחנוכה מאיר ושמח
מערכת אמונת עתיד

הרב חן חלמיש

חנוכה - תורה שבעל פה וגבורת הכלל

הקדמה:

הרבה ימים טובים נזכרו במגילת תענית¹ אך רק אחד מהם "שרד" לדורות - חנוכה?² חנוכה מיוחד בכך שהוא כולו יצירה של תורה שבעל פה (שהרי פורים נכלל בכתבי הקודש), עלינו להבין במה היה כוחו של בית דין של בית חשמונאי יפה לחדש חג לדורות, והאם קשור הדבר לתוכנו של חנוכה גופו - ניצחון המכבים על היוונים. לשם כך ננסה לעמוד בקצירת האומר על עניינה של תורה שבעל פה.

בשביל התורה ובשביל ישראל

הטור בפירושו לברכות התורה³ מבאר כי לשון הברכה "וחיי עולם נטע בתוכנו", מכוונת כנגד תורה שבעל פה, כלומר התורה שבעל פה היא חיי עולם שה' נטע בתוך עם ישראל. מהו פשר הביטוי "חיי עולם", כלפי ידיעות אשר נמסרות ומתבררות מדור לדור? כמו כן מהי לשון נטיעה זו, שאגב מזכירה לנו לשון הכתוב בקהלת⁴: "דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועים..." ?

1. עיין למשל שבת יג וראש השנה יח.
2. ירושלמי מגילה פ"א ה"ד, שבת כא.
3. אורח חיים ס' קלט.
4. פרק יב פס' יא.

ננסה לעמוד על ביאור הדברים מתוך דבריו של המהר"ל בספרו גור אריה⁵. המהר"ל מתייחס לדרשת חז"ל על המילה הראשונה בתורה, דרשה המוציאה את מילת "בראשית" ממימד הזמן אל מימד המשמעות: "בשביל התורה שנקראה ראשית ובשביל ישראל שנקראו ראשית"⁶.

אמנם חז"ל ממשיכים להביא עוד כמה דברים שנקראו ראשית ואשר עליהם נאמר כי בשבילם נברא העולם ואילו רש"י מביא דווקא את אלו השניים. המהר"ל, כמפרשו של רש"י, מבאר מדוע רש"י כתב כן:

אמנם, עיקר סוד זה מה שנברא בשביל התורה הוא, כי ראשית כל הבריאה היא התורה שהיתה נבראת קודם שנברא העולם אלפיים, ואין דבר נברא באחרונה רק ישראל שהרי לא היתה אומה אחרונה לישראל, כי אדום ומואב נעשו לאומות קודם לישראל וישראל באחרונה. ומפני שהתורה היא ראשית הכל, ממנה נשתלשל הכל, ובשביל זה בשבילה נברא הכל. כמו האילן שהוא נטוע, אינו גדל רק בשביל העיקר שהוא ראשיתו ובשבילו גדל, ומ"מ תכלית גידול שלו להוציא פירות, ובשביל תכלית זה גדל וצמח, שאם אין הפרי שיצא בסוף, לא היה גדל, וזה הוא שגורם גידול שלו. וכן ישראל שיצא באחרון מן כל הנבראים, והם שלימות כל העולם, וכאשר יצאו ישראל אז היתה שלימות כל עולם, ואז עמדה הבריאה כי כבר הגיעה התכלית והשלמות, לפיכך בשביל התורה נברא שהוא הראשית והתחלה, ובשביל ישראל שהם תכלית הכל, ובשביל כך נקרא ג"כ ישראל ראשית כי התכלית הוא ראשית המחשבה. וכלל הדבר הזה, שהעולם נברא בשביל דבר שהוא ראשית והתחלה לכל הבריאה, כמו התורה שהיה התחלה, כי מן התחלה נמשך הכל, וכן בשביל הדבר שהוא תכלית ושלימות הבריאה שבו יושלם הכל ובא בסוף, וזהו ישראל. ובשביל כך היה דבר בישראל שלא היה בכל האומות, כי לא תמצא אומה באחרונה כמו ישראל, מורה על שישראל הם משלימים כל

5. ח"א עמ' ז.

6. עיין תנחומא בראשית סימן ג; אוצר המדרשים עמ' 314.

העולם. ולפיכך אמרו חכמים: "אתם קרויים אדם", שהרי ישראל דומים אל האדם, שכל בעלי חיים נבראו בראשונה והאדם באחרונה, לומר שהאדם משלים הכל, וכן כל האומות נבראו ראשונה וישראל באחרונה, ודברים נסתרים הם ונפלאים מאד.

המהר"ל עומד על כך שיש מודל מסוים אותו מקיימים התורה וישראל ביחס לבריאת העולם, ועל כן שניהם בלבד נזכרים בפירושו של רש"י. אולי ניטיב לבאר את דבריו של המהר"ל דווקא דרך ביאור המשל שנתן הוא למבנה זה: נצייר במחשבתנו חקלאי המבקש לטעת מטע תפוחים. ניתן לדבר על שני שלבים בדרך למימושה של בקשה זו: שלב א הוא הציור המחשבתי של החקלאי הרואה מול עיני רוחו מטע עצי תפוח עמוס בתפוחים בשלים. שלב ב הוא שלב הביצוע בו החקלאי מביא נטיעות של עצי תפוח ונוטע אותם. שני השלבים הללו נקראים גם יחד בשם "ראשית". אילו לא הציור המחשבתי, החקלאי לא היה יודע מה לטעת בקרקע, ואדרבה, כל מה שהוא עושה – נטיעה, השקיה, דישון וכו' – נובע מכוחו של הציור הראשוני הזה. אכן כך שורר המשורר האלוהי (רבי שלמה אלקבץ בלכה דודי) "סוף מעשה במחשבה תחילה", כל מה שאנו מוצאים בסוף המעשה – שלב הביצוע – אנו מגלים כי הוא זה שהיה מונח בתחילת המחשבה. אמנם, בפועל, הנטיעה דווקא הינה השלב המעשי הראשון שבעקבותיו הכול גדל ובא לידי מימושו המלא של החלום החקלאי. האילן גופו גדל מכוח שורשיו אך מה שמושך אותו לאמתו של דבר הוא הפרי הגנוז בו, כשתהליך הגידול כולו נועד להוציאו. כך נוהג הדבר אף כשאנו באים לדון על עניינו של עולמנו. מחשבתן של ישראל קדמה לעולם משום שלעולם יש תכלית, ותכלית זו היא הפרי של המציאות כולה. ישראל השרויים על אדמתם וחיים חיים לאומיים קדושים באור האידיאה האלוהית⁷ (במובן רחב יותר, חיים ישראלים שלימים מממשים את התאוה האלוהית שתהיה לו דירה בתחתונים⁸). מחשבתן של ישראל, אפוא, היא ראשיתה של הבריאה. התורה היא "כלי אומנותו של הקב"ה"⁹, היא כמין "דפטראות ופנקסות"¹⁰: שיש לו לקב"ה בבואו לברוא את עולמו, עולם בו תתמש המחשבה הראשיתית. הקב"ה יביט בתורה ויברא

7. עיין למשל: אורות עמ' קד, קלג; עקבי הצאן עמ' קמח-ט; אגרת אקלב.

8. תנחומא נשא כד.

9. בראשית רבה פרשה א אות א.

10. שם.

את העולם¹¹, משום שבה גנוז כל מה שעוד צריך להתגלות, ועל העולם שייברא מכוחה להכיל את חייהם של ישראל על פי האידיאה האלוהית. במובן זה ברורה יותר הגדרתו של המהר"ל את התורה כ"סדר העולם"¹².

על פי דבריו של המהר"ל נוכל לדבר על ארבעה שלבים בבריאתו ובקיומו של עולם: מחשבתם של ישראל, תורה, (בריאה), מתן תורה, חייהם של ישראל.

תוכן ותכונה

מאחר ואין תוכן ללא תכונה, כלומר אין יכולת בחומר לקבל תוכן כלשהוא ללא התכונה המוכנה בעצמותו על מנת לקבלו, משל הכוס היכולה לקבל אל קרבה מים משום שיש בה תכונת הקיבולת, וחומר המוליך חשמל היכול לזה משום שיש בו תכונת המוליכות, כך אין הקודש יכול להתקבל בעולם אלא על ידי מי שתכונת הקודש טבועה בחייו. תכונת הקודש טבועה בעם ישראל, בארץ ישראל, בשבת, באותיות הקודש (מהם מורכבים שמות וכינויי ה') ובהר הבית. אלו חמשת ערכי הקודש עליהם מדבר ספר הכוזרי בכל מהלך דבריו. תכונת הקודש של ישראל נקראת לפי דברינו: "חיי עולם". כלומר, יכולתם של ישראל לחיות בפועל על פי הקודש הטבוע בהם עוד מכוחה של מחשבתן של ישראל שקדמה לעולם, קרויה "חיי עולם" – חיים במימד הנצח. הקב"ה נוטע בישראל תכונה זו הנקראת "תכונת חיי עולם" לשם קבלת תוכן הקודש והופעתו בחיי האומה ההיסטוריים. עתה ברור עניינה של הנטיעה והחזרת אף במשל של המהר"ל, הנטיעה היא הטבעת התכונה בחייהם של ישראל.

תכונת תורה שבעל פה

הטור מזהה את תכונת חיי עולם זו עם התורה שבעל פה, זאת משום שהיכולת להתבונן בתורה שבכתב ולגלות מתוכה דרכי חיים שכולם קודש – פרטי תורה שבעל פה – באה מכוחה של תכונת חיי עולם, שעתה נוכל כבר לכנותה: "תכונת תורה

11. שם.

12. נתיב התורה פרק א. הגדרה זו חוזרת פעמים רבות הן ב'נתיב התורה' הן ב'דרוש על התורה' והן ב'תפארת ישראל'.

שבעל פה". מחשבתן של ישראל תזוהה מעתה עם תכונת תורה שבעל פה (חיי עולם). לאור מה שלמדנו נבאר את דבריו של הרב קוק באורות התורה¹³:

תורה שבעל פה מונחת בעצם אופיה של האומה¹⁴, שמצאה את ברכתה ע"י הגילוי השמימי של תורה שבכתב. בהתגלותה נמוכה היא תורה שבע"פ מתורה שבכתב, כי הרי הגורם הראשי למצא את נתיבתה היא התורה שבכתב – היחש העליון של האומה עם האלוהות העליונה, עם המגמה של המגמות, עם הנצח וההוד שבעולמים ומלמעלה של כל כללותם. אבל בצורה הפנימית הלא התורה ניתנה לישראל בשביל סגולתם הפנימית העליונה, הרי גרמה סגולה אלהית גנוזה זו להופעת תורה מן השמים עליהם, ונמצאת עליונה תורה שבע"פ בשורשה משורש תורה שבכתב, "חביבין דברי סופרים יותר מדברי תורה"¹⁵.

תורה שבעל פה אינה אוסף פרטי ההלכות של עם ישראל, אלא היכולת (=תכונה, כישרון) הלאומית לחדש פרטי הלכות ודרכי חיים (עד כדי כך שברגישות הרוחנית המיוחדת של האומה נקרא אדם על שם ספרו, ומי שיחדש למשל הלכה בענייני אלו מציאות – וואס עשיין כמגדליון – חייב להכריז¹⁶, יקרא על שם חידוש זה בשם ר' יצחק מגדלאה!¹⁷). כשישראל לומדים את התורה שבכתב, מתקיימת למעשה פגישה בין דבר ה' לבין התכונה

13. פרק א סע' ב. ע"ע באורות התורה: פרק ג סע' ט; פרק יא סע' א; אורות ישראל פרק ג סע' י; שם פרק ז סע' יא.

14. ה'משך חכמה' עהפ"ס: "ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם" (שמות פרק כד פס' יב) כותב: "הכוונה על אשר כתב ה' בנשמות כלל ישראל שכל אחד קיבל חלקו מסיני, והוא כתוב על לוח ליבם חרותה במקור נשמותיהם. כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש – זהו גמרא". כמו כן כתב ר' ברוך ממז'יבוז' בספר בוצינא דנהורא: "ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים אשר צוה ד' – כי יש ס' רבוא אותיות לתורה ויש ס' רבוא נפשות ישראל, וכל אחד מישראל נפשו אחוזה באות אחת בתורה, ובכללותיהם הם שלימות התורה. וזהו ויקהל משה את כל עדת בני ישראל, והיו ס' רבוא נפשות ביחד, ויאמר אליהם אלה הדברים אשר צוה ד' – פי' כללות נפשות ישראל הוא הדבר אשר צוה ד' שהמה בעצמם הוא שלימות התורה".

15. שיר השירים רבה פרשה א.

16. בבא מציעא כה.

17. שם. עיין בספרו של הרב ראובן מרגליות "לחקר השמות והכינויים בתלמוד".

הישראלית הנטועה בהם, ופגישה זו מולידה דרכי חיים והופעות קודש. לכן, בנגלה, גבוהה היא התורה שבכתב מן התורה שבעל פה¹⁸, משום שבפועל התורה שבכתב הינה שלימות אלוהית – דבר ה' שהופיע עלינו מן השמים, שרק באמצעותו אנו יכולים להנביע מתוכנו את אותם דרכי חיים של תורה שבע"פ. אמנם בעומק, בנסתר, מתברר בעצם כי כל עניינה של תורה שבכתב הוא לעזור לישראל להוציא לפועל את תכונתם, וזהו עיקר המבוקש האלוהי בעולם – כפי שהיה הדבר מצויר כביכול במחשבתן של ישראל שקדמה לעולם. הלא זהו מה שאמרו חז"ל עה"פ "כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל"¹⁹ – "לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה"²⁰. עיקר עניינה של הברית – מתן תורה שבכתב – הוא הוצאתה לפועל של תכונת ישראל דברים חוצבים בעניין זה כתב הכהן הגדול ר' צדוק מלובלין²¹:

...דאצל בני אדם ספר תורה חשובה כי כך הוא מצד בני אדם אהבת תורה צריך להקדים להכניס בלב, אך מצד הש"י, ראשית תבואתה היינו הפרי והתבואה שרצה להכניס בזריעת העולם הם נפשות ישראל והם כוללים כל התורה כולה רק שאצלם הוא סתום והתורה הוא פירוש על זה וכן מי שהגיע לשלימות, אהבת ישראל קודמת שהם העיקר ושורש התורה ואחר כך הוא התורה לפרש ולהבין המעמקים הגנוזים בכל נפש פרטי מישראל²².

18. למשל, חמור דין דאורייתא מדין דרבנן.

19. שמות פרק לד פס' כז.

20. גיטין ס.

21. צדקת הצדיק אות קצו.

22. על פי זה מתברר המו"מ בין אליהו הנביא לבין אותו אדם שיש בו מקרא אך אין בו משנה (כלומר, יש בו הערצה תורה שהיא דבר ה' אך אינו מבין את יסוד תכונתם של ישראל הבאה לידי ביטוי בחידושי תורה שבעל פה): "אמר לי, רבי שני דברים יש לי בלבבי, ואני אוהבן אהבה גדולה, תורה וישראל, אבל איני יודע אי זה מהן קודם, אמרתי לו, דרכן של בני אדם שאומרים, תורה קדומה לכל, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו, אבל הייתי אומר, ישראל קדושים קודמין, שנאמר קודש ישראל לה' ראשית תבואתו, משל למלך בשר ודם, שהיו לו אשה ובנים בתוך ביתו, וכתב את האיגרת, אילמלי אשתו ובניו של מלך שעושין לו רצונו בתוך ביתו לא חזרה האיגרת, ביד שליח, קודש ישראל לה', ואומר ה' קנני ראשית דרכו מדה אחת, בישראל מהו אומר מרחוק ה' נראה לי וגו'" (תנ"א רבה פרשה טו). החידוש של אליהו הנביא – מונה זכויותיהם של ישראל ומברר כוח קדושתם הטבעית – הוא כי למרות מה

תכונת תורה שבעל פה - מידות טובות

תכונת תורה שבעל פה כוללת את כל מה שנדרש ממי שעליו לחיות חיים של קדושה ומוסר הקודש בעולם הזה ממש, אשר על כן מגדיר השפת אמת את התורה שבעל פה באופן הבא:

וענין תורה שבעל פה הוא באמת כללות המדות הטובות שנטבעו בלבבות בני ישראל בנפשותיהם, שהיא נמשכת משורש דביקות בני ישראל למעלה²³.

המידות הטובות שנטבעו בליבות בני ישראל הן אותן כוחות נפש, הכלים איתם ניגש כל לומד אל התורה ומכוח זה הוא חוצב ממנה חידושי חיים. האם לא כך אמרו חז"ל על עת עמידתם של ישראל בתחתית ההר: "שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל על הר סיני, ואלו הן: ביישנים רחמנים וגומלי חסדים. ביישנים מנין שנאמר בעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, וזה סימן לביישן שאינו חוטא, וכל מי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני!?" מי שאין לו תכונות הללו אינו יכול ואף אינו רשאי לעסוק בתורה מפני שהוא יוציא ממנה גילויים הרסניים (האם לא כך אירע כשהמינים למדו את פסוקו של הייחוד האלוהי "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", ומצאו בו את הפירוד המשולש?).

תכונת תורה שבעל פה - גילויי החיים כולם

אולם עלינו להעמיק עוד יותר. אם דיברנו על תורה שבעל פה כתכונת החיים של ישראל, הרי שלא הלימוד וגילויי פרטי התורה בלבד מבטאים את תכונת התורה שבעל פה, אלא החיים הישראליים

במלוא ממשותם מהווים גילויים חיים של תכונתם של ישראל. עובדת החיים הישראליים, המוצאת את דרך מימושה על פי מה שטבוע באופייה של אומה זו, מהווה גם היא ביטוי לתכונת החיים של ישראל. ככל שחיהם של ישראל ממשיים

שנראה בגלוי כי התורה קודמת לישראל (וכך אמנם הקדים אותו אדם בשאלתו את התורה לישראל) הרי שבפנימיות הדברים ישראל קדושים קודמים, משום שהם בני ביתו של המלך, וכל עניינה של התורה היא האגרת אליהם, אל חייהם.
23. שפת אמת פורים תרל"ח.

יותר, ככל שהכלים הלאומיים של ישראל בנויים כראוי, גדל כוחם של ישראל וגדלה יכולתם הרוחנית להוציא לפועל את תכונת התורה שבעל פה שבהם:

יניקת תורה שבעל פה היא בגניזו מן השמים ובגילוי מהארץ, וצריכה ארץ ישראל להיות בנויה וכל ישראל יושבים עליה מסודרים בכל סדריהם, מקדש ומלכות, כהונה ונבואה, שופטים ושוטרים וכל תכסיסיהם, אז חיה היא תורה שבעל פה בכל זיו תפארתה, פורחת ומעלה נצה²⁴ ומתחברת לתורה שבכתב בכל שעור קומתה. בגלות נפרדו התאומים, נתעלתה תורה שבכתב למרומי קדשה, וירדה תורה שבע"פ בעומק תחתית²⁵, ומ"מ היא מקבלת יניקה חשאית מאור תורה שבכתב מספיח העבר, המספיק להעמידה בחיים מצומצמים. והיא יורדת ונופלת בכל יום ויום עד אשר יפוח היום ואור החיים יבוא מאוצר גאולת עולמים²⁶, וישראל יעשה חיל, ינטע על ארצו וישגשג בכל הדר סדריו. אז תחל תורה שבעל פה לצמח מעומק שרשה, תעלה מעלה מעלה, ואור תורה שבכתב יזריח עליה

24. הרב נוקט בדימויים המזכירים את ענייני הנטיעה דלעיל.
 25. מפורסם הוא תיאורו של ר' שלמה אלקבץ את לילי שבועות בבית מדרשו של מרן ר' יוסף קארו במכתבו המובא בשל"ה הקדוש מסכת שבועות אות ו, שם מדברת המשנה מפיו של מרן והיא טוענת: "זה כמה שנים נפלה עטרת ראשי ואין מנחם לי, ואני מושלכת בעפר **חובקת אשפתות**... ועלו לארץ ישראל כי לא כל העיתים שוות ואין מעצור להושיע ברב או במעט..."

26. בתורה שלמה (אות שנט) על הפס' "ויאמר אלהים יהי אור" מביא מספר הבהיר וז": "וא"ר יוחנן שני אורים גדולים היו, שנאמר ויהי אור, ועל שניהם נאמר כי לקח טוב. ולקח הקב"ה האחד וגנזו לצדיקים לעתיד לבא, והיינו דכתיב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, מלמד שהאור הראשון גנזו אין כל בריה יכולה להסתכל בה, שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב וכתיב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד - ראה הקב"ה את כל אשר עשה, וראה טוב מזהיר בהיר, ולקח מאותו טוב, וכלל בו ל"ב נתיבות החכמה, ונתנו לעולם הזה. והיינו דכתיב כי לקח טוב נתתי לכם הוי אומר זו אוצרה של תורה שבעל פה". באגרת אמ מופיע ביטוי זה: "וע"ד הארת הגאולה, אין הרעיון סובב על המעמד המעשי, כ"א על ההזרחה הנשמטית, וזו היא באין ספק באה **מאוצר הגאולה העליונה** שהחלה להיות מופעת על נשמת כנסת ישראל". אגב, על האור של חנוכה אומר בעל הבני יששכר (מאמרי חדשי כסליו טבת) כי הוא מבחינת האור הגנוז.

קרני אורה מחדש, חדשים לבקרים. והדודים יתאחדו בנוה אפריונם, ואור נשמת אל חי העולמים המתגלה בתחית ישראל וברום קרנו, יאיר באור שבעת הימים של אור החמה ואור הלבנה גם יחד, והיה אורם ישר חודר ומושך מזה לזו²⁷, ועונה את הארץ ואת העם בכל יפעת חיים. והיה אור הלבנה כאור החמה, ואור החמה יהיה שבעתיים כאור שבעת הימים, ביום חבש ד' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא²⁸.

כאשר העם נטוע בארצו, וכל כוחות החיים שלו מסודרים בסדר הראוי לו, אזי יכולה תכונת החיים שלו להתגלות במלוא עוצמתה. ביטוי לכך מצאנו בדרשת חז"ל הבאה²⁹:

ויאמר המלך לחכמים, מאן חכמים - רבנן, ידעי העתים - שיודעין לעבר שנים ולקבוע חדשים. אמר להו: דיינוה לי! - אמרו: היכי נעבד? נימא ליה: קטלה - למחר פסיק ליה חמריה ובעי לה מינן. נימא ליה: שבקה - קא מזלזלה במלכותא. אמרו לו: מיום שחרב בית המקדש וגלינו מארצנו ניטלה עצה ממנו, ואין אנו יודעין לדון דיני נפשות.

חכמי הסנהדרין, "עיקר תורה שבעל פה"³⁰, המצויים בעת זו בגלות פרס ומדי, נמצאים במלכוד: אם יאמרו לאחשורוש שיוציא להורג את ושתי, שמא למחר יתפכח מיינו ויבקש את ושתי מידם... ואם ייעצו לאחשורוש שלא לעשות עמה דבר, שמא יאמר להם כי הם מזלזלים במלכותו. תשובתם לאחשורוש נראית לכאורה כסוג של התחמקות דיפלומטית מהבעיה שהם נתונים בה. אמנם עיון מדוקדק מלמדנו כי חכמים, כתמיד, לא אמרו אלא את האמת המוחלטת. "מיום שחרב בית מקדשנו וגלינו מארצנו, ניטלה עצה ממנו ואין אנו יודעים לדון דיני נפשות". אילו חכמים

27. "מזה" - תורה שבכתב (לשון זכר, משפיע), "לזו" - תורה שבעל פה (לשון נקבה, מקבל).

28. אורות התורה פרק א סע' ג.

29. מגילה יב.

30. לשון הרמב"ם בהלכות ממרים פ"א ה"א: "בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל, ועליהן הבטיחה תורה שנאמר על פי התורה אשר יורוך זו מצות עשה, וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת עליהן ולישען עליהן".

ידעו כי משעה שחרב הבית וגלו מארצם אינם יכולים לדון דיני נפשות, מדוע לא אמרו לאחשוּרוש את זאת כבר בתחילה, מדוע ניסו הם לחשוב חשבונות מלכתחילה? אלא שחכמים חווים זה עתה את ממשות העובדה כי ניטלה מהם עצה ומבינים אל נכון שאכן אבד מהם כוח העצה, שהוא כוחם המיוחד של הסנהדרין – "בעלי עצה וגבורה"³¹. עצה, לעומת מחשבה, על פי הגר"א³², היא "מה שמייעץ לחברו או מה שיערוך ה' בלבבו, ומחשבה הוא מה שהאדם עצמו חושב". כאשר אדם נתון בתוך מעגל אישיותו הפנימי, בלא הפתיחות לזולת או לה', הוא חושב מחשבות, ואכן "רבות מחשבות בלב איש", אמנם כאשר אדם פתוח לזולת ואף ליבו פתוח למה שה' יערוך בלבבו, אזי מתקיימת בו עצת ה'. עצה יש בה אף יותר מן החכמה, היא שייכת, אם אפשר לומר, לחכמת החיים, על כן נדרשים חיים שלווים ומלאים לשם מיצוי היכולת לתת עצה ברמה הבינלאומית. את זה בדיוק חשים חכמים כי אבד מהם.

מלחמות ישראל - כוח תורה שבעל פה

תכונת תורה שבעל פה שלא בביטוייה התורני המצומצם בלבד, באה לידי ביטוי אף במדרש הבא:

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שנפטר משה רבינו לגן עדן, אמר לו ליהושע: שאל ממני כל ספיקות שיש לך! אמר לו: רבי, כלום הנחתיך שעה אחת והלכתי למקום אחר? לא כך כתבת בי ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל? מיד תשש כחו של יהושע, ונשתכחו ממנו שלש מאות הלכות, ונולדו לו שבע מאות ספיקות, ועמדו כל ישראל להרגו. אמר לו הקב"ה: לומר לך אי אפשר, לך וטורדן במלחמה, שנאמר ויהי אחרי מות משה עבד ה' ויאמר ה' וגו'. במתניתין תנא: אלף ושבע מאות קלין וחמורין, וגזירות שוות, ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה. אמר רבי אבהו: אעפ"כ החזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו, שנאמר וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב.

31. עיין תוס' רא"ש המובא לקמן.

32. בפירושו לפס' במשלי פרק יט פס' כא.

ברגע בו מופיעה איזו פגימה מידותית קלה שבקלות בהנהגת האומה, משפיע הדבר באופן ישיר על כוחה של האומה ואחיזתה בתורה שבעל פה – "ונשתכחו ממנו שלש מאות הלכות..." ישראל חשים כי החיים הולכים ונחסרים מהם, על כן "עמדו כל ישראל להורגו". הפתרון האלוהי למצב זה הוא טרדה במלחמה. מלחמה זו היא מלחמת כיבושה של ארץ ישראל, מלחמה שהולכת ובונה את ממשות החיים הישראליים בארץ חייהם, וככל שיורחב כוחה של האומה בארץ חייה, ישיב לה הדבר את כוח תורה שבעל פה שאבד ממנה. על כן, כשעתניאל בן קנז לוכד את קרית ספר ושם המורה לנו על תוכנה של נקודת חיים זו שבארץ חיינו, הוא מחזיר לאומה את כוחותיה, ובכך נזכרת האומה בכל הנשכחות. המדרש מגלה לנו את הזהות בין פלפולה של תורה שבעל פה ובין כיבושה של הארץ³³.

אותיותיה של תורה שבעל פה

עתה נבקש להעמיק עומק לפנים מעומק. תורה שבעל פה מיוסדת על כוח הדיבור, עיקר צלם אלוהים של האדם, "אתם קרויים אדם"³⁴, הבא לידי ביטוי בדיבורה של תורה שבעל פה. הן "על פה" והן "בכתב" נסוב סביב עניינן של האותיות. מהן אותיות אלו? לא נוכל להרחיב את היריעה במסגרת זו, אך נעלה מעט ממה שנדרש לשם הבנת מהותו של חג.

האותיות הינן כלים המביאים לידי גילוי את רצון ה' ואת חכמתו לעולם (אות מלשון "ואתה מרבבת קודש"³⁵, במשמעות: בא). האותיות שמהן הורכבו עשרה מאמרות שבהן נברא העולם, הן עומדות בבסיס קיומו של העולם בכל רגע ורגע, ועל שום כך נאמר "לעולם ה' דברך ניצב בשמים"³⁶, כלומר דברך אשר אמרת "יהי אור" קיים גם כעת בשמים ומהווה את האור, וכן על זה הדרך בכל הבריאה כולה³⁷, ה' פעיל

33. עיין במאמרו של הרב יעקב לבנון בחוברת לזכרו של אל"מ דרור וינברג הי"ד, חוברת שנייה עמ' 17-20.

34. ילקוט שמעוני יחזקאל רמז שעג.

35. דברים פרק לג פס' ב, וכן ישעיהו פרק כא פס' יב.

36. תהלים פרק קיט פס' פט.

37. לעיון ניתנת בזה רשימה חלקית ביותר: 'שער היחוד והאמונה' לבעל התניא, פרקים ראשונים; 'תורה אור' דרוש לחנוכה "נר חנוכה משמאל" (ועיין בהרחבה על דרוש זה בספר 'חסידות מבוארת', מועדים, כרך א), ליקוטי מוהר"ן תורה ד אות ט, אורות התורה פרק ה.

בבריאה בכל שעה³⁸. לאורות אלוהיים אלו יש ביטויים רבים וכשם שלמנגינה יכולים להיות ביטויים שונים: שירה בפה, תווים כתובים, רישום באותות מגנטיים בקלטת, רישום באותות לייזר בתקליטור, רישום כקובץ במחשב, אותיות קיימות בבסיס קיומו של העולם (זהו אחד ההיבטים של פרק שירה ואכמ"ל), אותיות כתובות בתורה שבכתב, אותיות ממלאות כל נשמה ישראלית – תכונת תורה שבעל פה, וארץ ישראל מלאה אותיות גם היא:

עיקר הקדושה והחיות של כל העולם, שהם הדיבורים והאותיות שנבראו בהם כל העולמות, כמ"ש בדבר ה' שמים נעשו וגו', הוא בארץ ישראל הקדושה, כי משם הושתת העולם וה"תיו" הוא סיום האלפא ביתא ושורשו ובית קבול לכל הא"ב, ולכן אצל גבולין של א"י כתוב: "והתאיותם לכם", הכל הוא לשון "תיו", כי שם עיקר כל הדיבורים והאותיות של כל העולם, ולכן מכל הנביאים לא ניבאו אלא בא"י, כי שם הדיבור הקדוש הנקרא פי ה'³⁹.

ארץ ישראל היא ארץ תורה שבעל פה⁴⁰, אשר על כן גבולותיה מלאים מאות "תיו", היא סיום הא"ב, היא המקום בו יתגלו חיי הנשמות הישראליות מלאות האותיות.

38. גם בעת שאדם מישראל לומד תורה, וכל לימוד הוא תורה שבעל פה, הקב"ה פעיל בלימודו ומלמדו: "ולא עוד אלא כי גם באותו העת שהאדם עוסק בתורה למטה, כל תבה שמוציא מפיו, הן הן הדברים יוצאים כביכול גם מפיו יתברך באותו העת ממש". עיין באלהיה רבה פרק יח.

39. ספר דברות שלמה, מובא בספר 'נצנוצי אורות' על הפיסקה הסמוכה מספר אורות...
40. עיין מעייני הישועה לגרי"מ חרל"פ ח"ד פרק לח: "זהו מה אמרו (נדריים כב ב) "אלמלא לא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא", שכן ארץ ישראל היא בחינת תורה שבעל פה, ואם כי לעינינו נראה כי ארץ ישראל היא דומם כשאר הארצות, לאמתו של דבר אינו כן, שכן יש בתוכה תוכן של חיים ותוכן של בחירה, כמו שכתוב "ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה" ולא עוד אלא שלולא החטא היתה הארץ מתגלה לפנינו בתור כוח פועל, וכל אבן ואבן מתוכה היתה מגדת לנו פלאי תורה שבעל פה, כי עצמות הארץ תורה שבעל פה היא. ומאחר שארץ ישראל היא בחינת תורה שבעל פה, לכן היה חיבור המשנה שהיא יסוד תורה שבעל פה, בארץ ישראל, על ידי רבנו הקדוש וכל התנאים שרובם ככולם היו מארץ ישראל. ואמנם קדושתה של הארץ אינה מתגלה כי אם על ידי כל ישראל... ומפני זה גם תורה שבעל פה אינה מתגלה זולת על ידי כחם של כל ישראל הנכנסים בארץ". מפורסמים אף דבריו של רבנו החת"ס בשו"ת שלו יו"ד ס' רלג: "הנה כה דברי, יתיב בארעא דחשוכא ומילין לצד עילאה ממלל ברוח נמוכה. ואולי לכשיגיעו הדברים לארץ נכונה יתעלו ויתקדשו פי שנים בחכמה ובתבונה

את האותיות מצאנו במקום נוסף, המחזיר אותנו למהות חייהם של ישראל. המשפט האלוהי, קרי רצון ה' להנהיג את עולמו על פי רצון וחכמת הקודש, הוא המביא לידי ביטוי בולט את עניינן של אותיות החיים הישראליות התפצות לגלות את הקודש במציאות החיים, ולסדר את סדרי חייהם על פי דבר ה'. המשפט מופיע הן בחיי הפרט והן בחיי הציבור, על כן שיא כוחם של ישראל בא לידי ביטוי במשיח אשר "ישפוט תבל בצדק ולאומים במישרים"⁴¹. הכהן הגדול נושא עליו את חושן המשפט, בו חקוקים שמותיהם של שבטי ישראל, אך כדי להשלים את חקיקת כל אותיות הקודש כתובים גם שמותיהם של אבות האומה⁴², אלו שתכונתם של ישראל כבר התבררה אצלם בצורה שורשית והיו מקיימים אפילו גזירות דרבנן⁴³, וכן "שבטי ישורון" – שם המבטא את יסוד תכונת הישרות של ישראל העומדת בבסיס המשפט. הכהן הוא האחראי על הוראת התורה והמשפט⁴⁴ על כן הוא נושא עליו את חקיקת משפט האורים והתומים, ועל ליבו לב טהור תתברר דרכה של האומה כולה עת שואלת היא בה', באיזו דרך לצעוד.

הרב קוק קושר בדבריו הבאים⁴⁵ את כל מה שעסקנו בו עד כה, נלמד את דבריו ומהם נשוב לעניינינו:

מלאה היא הנשמה אותיות מלאות אור חיים⁴⁶, מלאות דעה ורצון,

ובדעת ובכל מלאכה, ועל דרך זה נתעלה תלמוד בבלי על תלמוד ירושלמי אחר שנתקבל שם והיתה הרוחה בדין ובהלכה". סגולה עצמית יש לה לארץ ישראל שהיא מעלה את הדברים אף כי האומרים בחו"ל לא ידע לכוון לעומק זה. בדומה לזה כתב הרב קוק זצ"ל באגרת תשנג בה כתב מגלות מחשכים אל תלמידו מרו הגרי"מ חרל"פ אשר בעיר הקודש ירושלים: "ובטוחים הם שרעפי, שישגשו ויפרחו ובבאם אל הקודש יוסיפו פאר, ירומו וינשאו בהזככם מסיגי ארעא דחשוכא, ומציון מקדוש משכני עליון אור חדש עליהם יאיר". אותיותיה העצמיות של הארץ פועלות על משנת חכמים ומעלה אותם בזמן שהלומדם נפגש בהם עלי ארץ חיים.

41. אין כאן מקום להאריך, אך עיין ישראל ותחייתו פסקה ג, מידות ראייה אהבה יב.

42. יומא עג.

43. עיין רש"י לבראשית פרק כו פס' ה. ועוד שם ברמב"ן הקושר את שמירת המצוות דווקא לארץ ישראל.

44. דברים פרק לג פס' י.

45. אורות, ארץ ישראל ז.

46. האותיות אינן במהותן כלי להעביר רעיונות בלבד אלא הן שורשי מחשבות ואידיאלים

מלאות רוח הבטה⁴⁷ ומציאות מלאה. מזוהר האותיות החיות הללו מתמלאות זיו⁴⁸ חיים כל יתר הדרגות אשר לבנין החיים, אשר לכל שדרות הרצון, הדעה והמפעל, לרוח ונשמה בכל ערכיהם. כשנגשים למצוה, המצוה היא תמיד מלאה זיו חיים של כל עולמים, מלאה היא כל מצוה אותיות גדולות ונפלאות, מכל תרי"ג מצוות התלויות בכל מצוה⁴⁹, מכל חיי העולמים שבסוד האמונה⁵⁰. זיו אור אלהים חיים, אור חי העולמים, חי בכל נעם בהוד כל מצוה. תיכף בגשתנו למצוה לעשותה מתגדלות כל האותיות החיות שבמהותנו, אנו מתגדלים ומתגברים, מתעצמים באור חיים והויה עליונה, מפוארה ועשירה עושר קדש עולמים, ובאור תורה וזיו חכמה. נוהרות עלינו אותן האותיות של מקורות התורה, ולעומתן מתנשאות אותיות החיים המלאות זיו ואור פנימי שבמהותנו, ותסיסה הרת עולם מתהווה. עז חדות נעם, גבורת קדש וששון עדנים, מתהווה ברוחנו פנימה, ובכל היקום מתחדש אור וחיים. העולם מוכרע על ידינו לזכות, על כל פנים מתוסף אור ויושר, רצון ושובע טוב פנימי. בארץ ישראל מתגדלות האותיות של נשמתנו⁵¹, שם מחשיפות הן נהרה, יונקות חיים עצמיים מזיו החיים של כנסת ישראל, מושפעות הן מסוד יצירתם המקורית

- שנשמתו של אדם מלאה מהם, על כן מצוי כי כשאדם מדבר הוא מבין דברים חדשים שלא חשב עליהם קודם לכן.
47. מלשון המדרש המובא בתחילת דברינו: "היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם". ההבטה הזו הייתה באותיות התורה.
48. המילה זיו חוזרת בפסיקה שלנו שבע פעמים: עיין ב'מילון הראיה' ערך זיו, והדברים נוגעים להבנת מהותה של הפסיקה.
49. הקשר בין המצוות הוא קשר אורגאני-הרמוני, וככל קשר כזה גם בין המצוות מתקיים עקרון הכולליות, כשם שבגוף האדם בכל תא יש את הד.נ.א. של כל הגוף, וכל איבר כולל את כל האיברים כולם (עיין סדור הרב בעל התניא תחילת שער נפילת אפים), כך כל מצווה כוללת את כל המצוות. ודייק כי אין כתיב "ותרי"ב מצוות התלויות בה", אלא תרי"ג מכאן שאף המצווה עצמה הכלולה בשאר המצוות האחרות בצורה גנוזה, תלויה בקיום בפועל שלה.
50. על האמונה נאמר "כל מצוטיך אמונה" (תהלים פרק קיט פס' פו), וחבוקוק אף הוא העמיד את כל המצוות על האמונה (מכות כד).
51. עיין שפת אמת דברים תרמ"ו.

בדרך ישרה. אוירא דארץ ישראל ממציא את הגדול הרענן של אותיות החיים הללו, בזיו תפארה, בידידות נעימה ובגבורת רעם עליזה מלאה שפעת קודש, "כל הכתוב לחיים בירושלם"⁵². הצפיה לראות בהדר ארץ חמדה, השקיקה הפנימית לארץ ישראל מגדלת את אותיות הקודש, את אותיות החיים העצמיות הישראליות שבפנימיותנו ועצמיותנו, היא מגדלתם גדול רוחני פנימי, "אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה"⁵³, "ולציון יאמר איש ואיש יולד בה, והוא יכוננה עליון, ד' יספור בכתב עמים, זה יולד שם סלה"⁵⁴. - המשפט - העמוד האמצעי, שכל הטרקלין עליו נשען, "משל למטרונה ההולכת ושיפוליה מכאן ומכאן, משפטים ואמצעיתה של תורה"⁵⁵, הם הם מהות החיים, "משפט בני ישראל"⁵⁶, מהות החפץ הנשמתי הספוג בנשמת משיח רוח אפנו אשר יקראו לו ד' צדקנו⁵⁷, אשר יגלה אור משפט ד' בארץ בגבורה עליונה, השוללת כל מלחמה וכל שפיכות דמים. משפט בני ישראל על לב אהרן - תמצית האותיות הנשמטיות של כל ישראל, מאירה באורים ותומים, "בולטות או מצטרפות"⁵⁸.

נשמת כל יחיד מישראל, מצוות התורה, לימודה של תורה, החיים בארץ ישראל, הציפייה לישועת עם בארצו, המשפט, הכהונה ודמותו של משיח, נארגים למסכת אחת המתארת את ליבו של מהלך הופעת רצון ה' וחכמתו המתגלה באותיות קודש שבכל אלו.

52. ישעיהו פרק ד פס' ג, ועיין באבות דר' נתן פרק לא משנה ג, ושם - כל הדורות הן אותיות בספר שהקב"ה מראה לאדם הראשון.
 53. כתובות עה.
 54. תהלים פרק פז פס' ה.
 55. על פי שמות רבה פרשה ל אות ג.
 56. שמות פרק כח פס' ל.
 57. עין ירמיהו פרק כג פס' ו, שם נאמר על המשיח ("והקימותי לדוד צמח צדיק...") ולעומת זאת בירמיהו פרק לג פס' טז נאמר על ירושלים, ועל כן זהו "חפץ נשמתי הספוג בנשמת משיח רוח אפנו...אשר יגלה אור משפט ד' בארץ בגבורה עליונה".
 58. על פי יומא עג.

סדרי המלחמה של ישראל מסודרים אף הם על פי הסדר האלוהי הזה:

כיון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו: אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין פרנסה. אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחוליתו. אמר להם: לכו ופשטו ידיכם בגדוד. מיד יועצים באחיתופל ונמלכין בסנהדרין, ושואלין באורים ותומים. אמר רב יוסף: מאי קרא? דכתיב ואחרי אחיתפל בניהו בן יהוידע ואביתר ושר צבא למלך יואב. אחיתופל - זה יועץ, וכן הוא אומר ועצת אחיתפל אשר יעץ בימים ההם כאשר ישאל (איש) בדבר האלהים; בניהו בן יהוידע - זה סנהדרין, ואביתר - אלו אורים ותומים, וכן הוא אומר: ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי; ולמה נקרא שמם כרתי ופלתי? כרתי - שכורתים דבריהם, פלתי - שמופלאים בדבריהם; ואחר כך שר צבא למלך יואב⁵⁹. סדר קבוע יש למלחמה, סדר המוכח מן הכתובים: ראשית יועצים באחיתופל - "איזה הדרך ילכו והיאך יציבו מצב ומשחית וטכסיסי מארב מלחמה" (רש"י, כוח זה הוא כוחם הלאומי של ישראל (אלו הן אותיות הנשמה) שהוא חייב להתברר בראשית כל התהליך, זהו שלב א. לאחר מכן יש מקום לברר את מצבם הרוחני של ישראל, את מטרת המלחמה ושאירת כוח פנימי למלחמה המחוברת אל הקודש ומוסרו ואלו הן האותיות שבמצוות, בתורה ובארץ), על כן "נמלכין בסנהדרין" - "נוטלין מהן רשות כדי שיתפללו עליהם" (רש"י), "וגם היו בעלי עצה וגבורה" (תוס' הרא"ש). בשלב ג, אך ורק לאחר שעברו ישראל את כל הבירורים התלויים בהם, "שואלים באורים ותומים" - "אם יצליחו" (רש"י). ואלו הן אותיות המשפט ומשיח. משמעותו של התהליך הזה היא בחינת מצב תכונת התורה שבעל פה של ישראל, האם ראויים וצריכים הם למלחמה. למלחמה של ישראל נדרשים כל המרכיבים שלמדנו בדברי הרב קוק: מלחמת הרחבת החיים הישראליים, הלוחמים, כוחה של האומה, התורה והמשפט אשר חוברים בדמותם של הסנהדרין - "עיקר תורה שבעל פה", האורים והתומים, וכל זה תחת ממלכתו של רוח אפנו משיח ה', דוד מלכא משיחא⁶⁰. ראשית - התכונה הלאומית, שנית

59. ברכות ג.

60. ע"פ זוהר בראשית פב; והוא זה אשר נאמר עליו בנביא "אשר יקראו ד' צדקנו".

– תכונת תורה שבע"פ התורנית, ולבסוף – שורשי נשמת ישראל באותיות האורים ותומים.

בית דין של חשמונאי - כוח המלחמה וכוח חידוש התורה

מחומשים בכל מה שלמדנו יכולים לנו לשוב לשאלתנו, מה סוד כוחם של בית דין של בית חשמונאי בקביעת חג לדורות עולם.
מצבה של האומה באותו זמן היה בכי רע. מבחינה לאומית הייתה האומה משועבדת תחת האימפריה היוונית. מבחינה רוחנית, ננטש מאבק רוחני לא עם היווניות בלבד אלא אף עם אחיזתה בחלקים לא מבוטלים באומה עצמה. היוונים חשו בצורה אינטואיטיבית בחיבור המיוחד בין כוחם התורני של ישראל ובין כוחם הלאומי:

"כתבו על קרן השור כי אין לכם חלק באלהי ישראל"⁶¹, על קרן השור⁶² המסמלת את הכוחות הלאומיים בביטויים החומרי, צריך להיחקק הניתוק משם ה'. אמנם בית חשמונאי התעורר כאשר הגיע הדבר לידי סכנה קיומית של ממש לעם ישראל. היוונים הגו רעיון מזהיר: הנה ישראל שומרים על השבת, נעשה עימם מלחמה בשבת ולא יהיה לאל ידם להשיב מלחמה שעה. ואכן כך היה:

אז ירדו רבים מבקשי צדק ומשפט אל המדבר לשבת שם. הם ובניהם ונשיהם ומקניהם כי רבו הרעות עליהם. ויגד לאנשי המלך ולחיל אשר היו בירושלם בעיר דוד כי ירדו אנשים אשר עברו את מצות המלך למחבואים במדבר. וירדפו אחריהם רבים וישיגום ויחנו עליהם ויערכו עליהם מלחמה ביום השבת. ויאמרו להם רב לכם צאו ועשו כדבר המלך וחיו. ויאמרו לא נצא ולא נעשה כדבר המלך לחלל את יום השבת, ימהרו לעשות אתם מלחמה. ולא ענו להם ולא השליכו עליהם אבן ולא חסמו את המחבואים באמרם נמות כלנו בתמנו עדים לנו השמים והארץ כי בלא משפט תספנו. ויערכו עליהם מלחמה בשבת

61. בראשית רבה פרשה ב, ויקרא רבה פרשה יג.

62. עיין בקול התור (הוצאת מפיצי קול התור, תשנ"ד), פרק ב, אות יא ושם בהערה 13, ובאות פג.

וימותו הם ונשיהם ובניהם ומקניהם כאלף נפש אדם⁶³

בעיצומו של מצב זה עמדו בית חשמונאי:

וידע מתיתיהו ואוהביו ויתאבלו עליהם עד מאד. ויאמרו איש אל רעהו: אם נעשה כולנו כאשר עשו אחינו ולא נלחם בגוים על נפשנו ועל תורתנו עתה מהרה ימחו אותנו מעל פני הארץ. ויועצו ביום ההוא לאמר: כל אדם אשר יבוא אלינו למלחמה ביום השבת, נלחם בו ולא נמות כלנו כאשר מתו אחינו במחבואים. אז נאסף אליהם קהל חסידים גבורי חיל מישראל כל המתנדב לתורה. וכל הבורחים מפני הרעות חברו אליהם ויהיו להם למשען. ויערכו חיל ויכו את הרשעים בקצפם ואת האנשים הפושעים בחמתם והשרידים נסו אל הגוים להינצל

למען האמת, בתוך המצב הזה מסתתר בירור עמוק שעמד במחלוקת בין הראשונים לבין האחרונים. מוסרי הנפש שמסרו עצמם על השבת סברו כי אין היתר לחלל את השבת משום שמדובר בשעת השמד – אלו היוונים שאסרו על ישראל לשמור שבת, והיו רואים בחילול השבת לצורך התגוננות בחינת ניצחון. ואילו החשמונאים סברו כי לו ינהגו כך כל ישראל, יושמד העם כולו, וכך תתקיים למעשה מחשבתם של היוונים. וכאן עמד בית דין של כוהנים ולימד את ישראל את ערכם של החיים הישראליים הנושאים בקרבם את הקדושה והטהרה, כך שעלינו להלחם אף בשבת "על נפשנו" משום שבכך ממש אנו נלחמים "על תורתנו". ולא זו בלבד אלא "רואים אנו איפא שלאחר פסק הדין של מתיתיהו ובניו בדבר היתר ההתגוננות בשבת, הותרו כל סוגי לחימה והתקפה במטרת הגנה, כאשר נשקפת סכנת התקפה מיידית מצד האויב, וכאשר החלו במלחמה אפשר להרחיב אותה ולרדוף אחרי האויב עד כלותו"⁶⁴. גופה של המחלוקת האם לראות בלחימה בשבת שעת שמד או מלחמת מגן על האומה כולה, נוגע בשאלת החידוש שנתחדש – הברק האלוהי – בנשמת החשמונאים⁶⁵. היכולת לצאת מן המבט התורני המצומצם הרואה במצב שעת שמד של הרבה מאד

63. ספר מקבים א פרק ב.

64. עיין מאמרו של הרב גורן זצ"ל במאמרו 'לחימה בשבת לאור המקורות', משיב מלחמה א.

65. כלשונו של הרב בפתגמו לחודש כסליו: "הברק האלהי שבנשמת החשמונאים נתפוצץ

לניצוצות, כשיתקבצו לאבוקה אחת, ישוב להגלות", בשונה ממה שמבאר הרב קלכהיים

בספרו מגד ירחים, נראה לענ"ד כי הרב רומז כאן למה שכתב בפרק ב באורות התשובה:

"(התשובה) הפתאומית באה מתוך איזה ברק רוחני הנכנס בנשמה...תשובה זו באה על ידי

יחידים, מבט שאינו נתון בהכרח לבחירה, אלא הוא חלק ממדרגה של דור, אל המבט התורני הרחב, אל הלכות הציבור כולו, הוא כשלעצמו מהווה חידוש במדרגת החיים פנימה⁶⁶. חידוש זה מקבל פנים כפולות: החידוש ההלכתי, חידוש תורה שבעל פה בתוככי בית הדין של הכהנים, אנשי האותיות – "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל"⁶⁷, וחידוש צבאי-מלחמתי ביכולתם של חלשים לגבור על גיבורים ושל מעטים לגבור על רבים ולשחרר את האומה מעולה של המלכות היוונית עד כדי ש"חזרה מלכות לישראל יתיר על מאתיים שנה"⁶⁸. איננו צריכים לחפש מה קדם למה, זהו חידוש נשמתי המופיע בתרתי, רוח הגבורה והדעת⁶⁹ להילחם, העוז להתקומם מול מעצמה זו, וכוחה של תורה שבעל פה המחדשת חידוש עצום בהלכות אומה בארצה. אף עניינין של האותיות עמד במרכז של הגזירה היוונית, הנזכרת לעיל, לכתוב על קרן השור כי אין חלק באלהי ישראל. קרן שור אינה מקום כל כך נוח לכתובה ואף לא מהווה כלי פירסומי משובח, אלא היא מורה על החפץ היווני בחקיקה על כוח תורה שבעל פה בביטוי הלאומי, באותיות ישראליות ("כתבו לכם"), כי אין לנו קשר אל אלהינו, ח"ו⁷⁰. החידוש הזה, בביטוי הלאומי-מלחמתי, נקשר בטבעת כה טבעית⁷¹ עד שארע לו מה שארע להרבה "ניסים טבעיים". באותה שנה בה עמדו ישראל על נפשם חשו כולם את גודל הנס, אך "לשנה אחרת קבעום ועשאוים לימים טובים"⁷². התקנה לא נקבעה

- איזו הופעה של סגולה פנימית, על ידי איזו השפעה נשמית גדולה, שראוי לחפש את נתיבותיה בעמקי תעלומה". הדבר נוהג גם באומה כולה, כפי שארע בנשמת החשמונאים. 66. כשם שהרב קוק הרבה לברר ביחס להיתר המכירה, בעיקר באיגרותיו לרידב"ז. 67. דברים פרק לג פס' י. 68. **משטורמב"ם** בהלכות חנוכה: "...עד שריחם עליהם אלהי אבותינו והושיעם מידם והצילם וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים ו**חזרה מלכות לישראל יתר על מאתיים שנה עד החורבן השני**". חלק מרכזי בעניין חנוכה וההלל נובע מחזרת מלכות לישראל ליותר ממאתים השנים הבאות (כזכור שנים אלו כוללות שנים בהם היה מתח גדול בין מלכי בית חשמונאי וחכמים, אך עצם כוח המלכות שהתחדש בחנוכה עומד כתוכן בעל ערך רוחני לדורות). 69. על פי תוס' ד"ה מתיב בבבא מציעא קו. ע"ע לנתיבות ישראל ח"ב מאמר "מזמור יט למדינת ישראל", אור לנתיבותי עמ' צ. 70. עוד, יש לבחון את הקשר בין עניין זה לבין הרצון לתרגם את התורה ליוונית, עיין 'באר מגד ירחים', בית אל התשנ"ה, עמ' מג-מו. 71. עיין ישראל ותחיתו יב, אגרות ראייה אג' תשצג וצמח צבי אג' נו. 72. לשון תפילת "על הנסים".

באותה שנה, אלא בשנה האחרת, בשנה הבאה. בשנה הבאה נתעמעם אורו של הנס הטבעי של ניצחון המלחמה וחזרת המלכות, ועל כן היה צורך לקבוע במצוות חכמים את חגיגתו בכל שנה ושנה, מתוך האחיזה בכוח הפנימי של הנס, הוא נס השמן.

נס חנוכה - נס כפול

בגופו של הנס אנו מוצאים גם כן את הכפילות של ביטויי תורה שבעל פה. מחד גיסא, הנס הגלוי הוא נס המלחמה המחודש רוח גבורה ודעת בנפש הלוחמים המעטים לגבור על הרבים החמושים בכלים כבדים ועם רב, ומאידך גיסא נס פך השמן הרומז אל כוח התורה הפנימי, אל הטהרה הפנימית של הכהונה, המחודשת בתומת קדושתה - בהברקת ברק נשמת, חידושי תורה, עד לכתובת שם שמים על השטרות⁷³, מתוך הכרת הערך של החיים הישראליים הנורמאליים בארצם. אנו מודים על נס המלחמה אך יודעים כי יסודו נעוץ בכוח תורה שבעל פה הפנימית⁷⁴, על כן אנו מבקשים בכל שנה ושנה לזכות להארה הנשמטית ולחידוש מדרגת הציבור כולו, לזכות להתקדמות של ממש בהופעת כוח המלכות הישראלית⁷⁵ עד סידור היחס הנכון בין כוחן של אומות העולם וכחם של ישראל⁷⁶.

"והיכן ציוונו?"

כשהגמ'⁷⁷ מבררת ושואלת כיצד אנו מברכים על הדלקת הנר: "וציוונו להדליק נר של חנוכה", "והיכן ציוונו?" יש בידה שתי תשובות: "רב אויא אמר מלא תסור, רב נחמיה אמר שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך". התשובה הראשונה מבררת את כוחם של רבנן בחידושה של תורה שבעל פה, עד כדי כך שאנו מחשיבים חידוש זה כמצווה אלוהית - "אשר... ציוונו". התשובה השנייה מבררת את תכונת תורה שבעל

73. ראש השנה יח.

74. לכן כשחז"ל שואלים "מאי חנוכה", כלומר מהו היסוד הפנימי של החג, תשובתם תהא דווקא תיאור נס פך השמן ולא נס המלחמה.

75. עיין לעיל הערה 68. עיין עוד בדבריו של הרב קוק במאמרי ראיה עמ' 259: "וכשהתעוררה הגבורה הממלכתית והשאיפה להרחבה והחרות המדינית התחילה להכות גלים, היתה ההכרזה הראשונה חרות האומה"

76. עיין בפירוש עין איה למחלוקתם של בית הלל ובית שמאי בשאלת מוסיף והולך או פוחת והולך, שבת כא.

77. שבת כג.

פה הגנוזה באומה כולה שמכוחה יכולים חכמים של כל דור לחדש חידושים, תכונה זו שייכת לכלל ישראל – אביך וזקניך – ומתוכה⁷⁸ מתחדשת הופעת חיים כזו בצידה התורני בקרב רבנן ותלמידיהון – "אשר... ציוונו".

בימים ההם כן בזמן הזה

בדורותינו אלו, החלה להופיע גאולתן של ישראל קמעא קמעא, ותחילת חידושו של תהליך הגאולה בהתחדשות הנשמית בדור הגאולה⁷⁹. כמעט ברגע היסטורי אחד התחדשה בנפשות גבורה ישראלית שלא הכרנוה שנות אלפיים⁸⁰. מתוך כל מה שהצטבר מכוחה של הגבורה הרוחנית והיכולת למסור את הנפש על קיומה של תורה אפילו במצבים הקשים ביותר שהגלות הציבה בפנינו, התחולל מהפך פנימי וצמחה גבורה חדשה⁸¹, גבורה מלחמתית של ממש – גבורת כיבושה של ארץ ישראל והפרחת שממותיה. ועתה חוזר מחדש החיבור שבין ביטוייה הכפולים של תורה שבעל פה:

פגשתי הבוקר את הרב יעקב לבנון, והוא אמר: "אני עוד לא יכול להשתחרר. בסוכות האחרון דרור בא לבקר אותי בסוכה, ודפק על השולחן ואמר: 'למה אתם לא מחדשים מספיק בתורה? מאיפה אתם חושבים אני יכול לקחת את הכוח לחדש בצבאיות? מהחידושים שמחדשים בבית המדרש. תחדשו חידושים, תכתבו עוד ספרים, תגידו דברים שהאוזן לא שמעתם, ואז אני אוכל להמציא עוד שיטות חדשות לתפוס מחבלים". כך הוא הבין, זאת

78. עיין בדברי הרב קוק בעין איה על גמרא זו. במקומות רבים כותב הרב כי יסוד כוח חידושי התורה של חכמים נובע מכוחה של האומה כולה, עיין למשל אדר היקר עמ' לט, אגרת קמט (ח"א עמ' קצד).

79. עיקר החידוש של הופעת הגאולה הוא במימד הנשמתי, כלומר חידוש מדרגת חיים בנשמות של דורות הגאולה. הולכת ומתחדשת הופעת חיים ציבורית, הופעת חיים התובעת חידוש של חיבורי אמונה וחיים, קודש וחול. עיין אורות התחיה לב, אגרת אמ ומקורות רבים נוספים לכך בכתבי הרב. עקרון זה עומד ביסוד מאמר 'הדור' בספר 'עקבי הצאן', ואכמ"ל.

80. ועד שאתה עומד, בוכה ותמה על השתתפותם של חיילי ישראל בפעולות הגירוש בחבל עזה ובצפון השומרון, עמוד ותמה על נכונותם של רבבות חיילי ישראל להיות שם כל השנים שקדמו, ולמסור נפשם יום יום להגנתה וכיבושה של ארץ ישראל ויושביה.

81. עיין במאמרו של הרב "גדול וגבור", בתוך מאמרי ראייה עמ' 127-130.

התובנה שלו מאיפה נובעת הצבאיות הישראלית. פעם מישהו אחר סיפר לי על פורים. הוא נכנס אליו הביתה, וישבו שם תלמידי חכמים, ודרור אמר להם: "אני דורש מכם, אתם צריכים ללמוד הרבה תורה כל היום וכל הלילה ולחדש חידושים, ולהאיר אור גדול כי כל מה שאנחנו עושים זה רק מכוחכם, זה רק בזכותכם ובכוח מה שאתם עושים"⁸².

אכן, ניתן לומר בדורנו כי ביום בו מתחדשים חידושים בבית המדרש, צה"ל מקבל כוחות להילחם מלחמתו בהגנה וכיבוש, וביום בו צה"ל מחדש חידוש צבאי, נהירות השמועות בבית המדרש יותר ויותר.

נסכם לימודנו זה בדברים שכתב רבנו הרב צב"י קוק זצ"ל, שכל הדברים שנלמדו כאן אינם אלא בחינת פירוש זוטא לדבריו:

בחג החנוכה אומרים ומברכים הלל שלם, שהוא על נס של ארץ ישראל. בארצנו זאת, ארץ חיינו וקדשנו, מופיעה שלימותו ואחדותו של ישראל, של "מי כעמך ישראל גוי אחד – בארץ". "ויברך (שלמה) את כל קהל ישראל", וכל הקהל הוא "מלבוא חמת עד נחל מצרים" (מלכים א ח סה, הוריות ג ע"א).

כתמימותה של תורה, שהיא משיבת נפש, כן תמימותה של הארץ, שתיהן יחד בתוקף מתנתן האלוהית חיינו ואורך ימינו, בכל מלואן פרטיהן ודקדוקיהן.

בתגבורתנו הנפלאה, המתגלית בענינו של נס ימי החנוכה, הכולל כאחד את ברכת ד' בנצח ישראל ועוזו אשר במערכות המלחמות של "מי כמוך באלים ד'" ובפנימיות האור אשר בתוך תוכו של מקדשו, כי לא אדם הוא להינחם, כמו בימים ההם כן בזמן הזה, מתוך דבקותנו המוחלטת של "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו", של "הדבקים בד' אלהיכם חיים כולכם היום" וקיימים לעד לעולם, באחדות האלוהית השלמה, של הטבע והנס כאחד, אשר על כך

82. מתוך הספדו של הרב אלי סדן לאל"מ דרור וינברג הי"ד, מובא בתוך חוברת 'וקראתם דרור בארץ' ח"א. הלימוד הזה נכתב בין הזיכרון השלישי לדרור הי"ד ויהיה אף לעילוי נשמתו.

היתה מליצתו המיוחדת של מרן אבא הרב זצ"ל: "טב למיתב טן דו" (יבמות קיה ע"א), כי טן הוא גם ראשי התיבות של טבע-נס. וכמו בימים ההם כן בזמן הזה הלא אנחנו, ברוך השם, עמוסים ומשופעים במערכת הנסים והנפלאות אשר בכונניות מעשינו, נגד מאמצי הרשעה התרבותית והמדינית של "להשכיחם תורתך ולהעבירם על חוקי רצונך", אשר מקומה איננו ניכר ולא חשוב ולא תופס במציאות התרבותית והמדינית, הלא ניכר וחשוב ותופס כל כך ערכה של ממשותנו התרבותית והמדינית והצבאית, גם בהשתלשלות אלה הנסים והנפלאות המסופרים בספר "אשיחה בנפלאותיך", ועוד הרבה יותר מזה, וגם וביותר במפלאות הסייעתא-דמן-שמיא על לאוקמי ולאמריו גירסא שלנו, בהשתכללות בנייתנו הרוחנית והחומרית, וכל תוקפו של קידוש השם אשר בהכרעת עיקר כוחה של מדינת ישראל, כי "ד' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר". ומתוך בירורה של תודעתנו השלימה הזאת, בשלימות תורתנו וארצנו, של כל לימודה וקיומה, תחזור ותתחדש לנו, בתוכנו ומתוכנו, הצלחת ישועתנו כולה בתורה ובארץ, כימי עולם וכשנים הקדמוניות, כמו בימים ההם כן בזמן הזה⁸³.

יהי לימוד זה נר זיכרון בהיכל ה' לכל שומעי הקול הפנימי, הן בביטוי התורני - דביקות חיים בתורה ומחדשיה, והן בביטוי הלאומי - בבניין עם וארץ ישראל בעת תחייתו החדשה. נר לרגלינו דבריכם, ואור לנתיבתנו!

83. מתוך התורה הגואלת ח"ד עמ' קעד. ע"ע מאמרו של רבנו הרב צב"י "החיל והחוסן", בתוך לנתיבות ישראל ח"ב, עמ' קמו, וכן בספר דורש לציון, מדרש שלמה (ירושלים התש"ס), דרוש כ "נר חנוכה ובנין ירושלים".

הרב יהודה עמיחי

דולה ומשקה בשביעית

הרב קוק זצ"ל והרב נריה זצ"ל במשנת השביעית

א. חוברת דבר השמיטה

בשנת תרצ"ז לאחר שליחות באירופה (הקונגרס הציוני), חזר הרב משה צבי נריה זצ"ל, לארץ ישראל, והשנה הייתה שנת השמיטה הראשונה לאחר פטירת רבו הרא"ה הגדול מאחיו הרב קוק זצ"ל (תרצ"ה). בהגיעו לארץ הכיר מיד שחסר חיבור מקיף שיבאר את כל ענייני השמיטה, ויבהיר את ערכה. לצורך זה הסכימו חברי ההנהלה הארצית של בני עקיבא לאפשר לרב נריה להתמסר לכתיבה, ושעות רבות הקדיש לעריכת החוברת "דבר השמיטה" המבארת את קדושתה, הלכותיה וטעמיה של המצוה¹.

בחוברת אנו מוצאים שלשה דברים מפרי עטו של הרב נריה זצ"ל: א. פתיחה לחוברת וטעמי מצוות השביעית. ב. מאמר אודות מצוות השביעית ותולדותיה. ג. שיר "שבת הארץ".

בתחילת הספר "שבת הארץ" כתב הרב קוק זצ"ל הקדמה ומבוא, ההקדמה עיקרה התבוננות רוחנית בענייני שביעית ויובל, ואילו המבוא עיקרו בירור הלכתי יסודי

1. החוברת יצאה בהוצאת ההנהלה הארצית של ארגון בני עקיבא בארץ ישראל. ושחר אורו עמ' 435) לאחר מכן הודפסה החוברת שוב בשנת תשמ"ז לעלוי נשמת בנו הרב א.י. נריה

לחיזוק היתר המכירה. גם הרב נריה זצ"ל בחוברת הקטנה שלו ביאר את שני הנושאים הללו, הרוחני וההלכתי.

ב. טעמי מצוות השביעית

טעמים רבים נאמרו בהסבר מצוות השמיטה, חלקם עוסקים בהכרת האדנות של הקב"ה על הארץ והאדמה, חלקם עוסקים בשוויון בין בני האדם והבהמה. הרב נריה זצ"ל מתמקד בפן האישי של האדם המשתחרר מהעבדות הסובבת אותו, התעלותו במהלך שנת השמיטה. התשובה של האדם אל עצמו. בהקדמתו שיש בה ארבע פסקאות בלבד וכך כתב:

"עובד אדמתו ישבע לחם – אם עושה אדם עצמו כעבד לאדמה ישבע לחם" – אדם עבד לאדמה, כשם שבששת ימי המעשה עלול **העובד** ליהפך **לעבד**, כך בששת שנות העבודה עלול **האדם** ליהפך **אדמה**. עפר מן האדמה עד לא נופחה בו נשמת חיים... עד לא היה לרוח ממללא...

"והארץ נתן לבני אדם" – כשהם בני אדם, הפכו אלה לגולמי אדמה, מה זכות יש להם להשתלט על האדמה, לרדות בארץ, לשעבד אותה?! באותה שעה הארץ ניטלה מהם, שבה אל אשר נתנה להם - ושבתה ארץ שבת לד' – ואיננה חוזרת וניתנת להם שוב אלא משהם חוזרים להיות **בני אדם**, אשר נשמת חיים בקרבה וצלם אלקים על פניהם. שנת השמיטה משחררת את האדם מן האדמה, עושתו לאדם לנפש חיה.

כאן אנו מגלים את הפן החינוכי שניתן לרב נריה מצעירותו, להתעלות האדם ולשאיפה לצאת ממסגרת האדמתיות למסגרת הרוחנית, השמיטה היא הזמן שבו האדם חוזר להיות אדם, איש מעלה הראוי לשוב ולכבוש את הארץ. גם בעניין היובל הוסיף וכתב:

זצ"ל, ובשנת תשס"א הודפסה שוב עם תוספות מרובות מתוך דבריו שבכתב ובע"פ, על ידי מכון התורה והארץ, ושם ניתן להשיגה.

"עבדי הם ולא עבדים לעבדים", אדם ניתן לעצמו, אימתי אדם רשאי לעמוד ברשות עצמו – בשעה שהוא אדם. בשעה שהוא יודע לשמור על עצמו, על עצמיותו, ברם כשהוא סוטה מדרך חירותו, כשהוא מבטל את עצמיותו, הולך ומשתעבד לאדם, מיד הקב"ה מטיל עליו מרותו, ואומר: "עבדי אתה" ... ועבודתך במה? – בחרות. עבודתך לי מחייבת אותך להיות בן חורין. חרות משעבוד אנשים וחרות משעבוד יצרים. חרות משעבוד הגוף וחרות משעבוד הנפש. כולך ברשותך, ברשות עצמך, ברשות בינתך, עול מלכות שמים הוא המשחרר משעבוד- יצרים, המשתעבד לשמים הוא בן חורין. שנת היובל משחררת את האדם מן האדם מחזירתו לעצמו, תורת – סיני משחררת את האדם מיצרו, מעמד הר סיני מעמיד את האדם ברשותו, ברשות בינתו.

דבריו של הרב נריה זצ"ל נלקחו מבית מדרשו של רבו הגדול, שכתב בהקדמת שבת הארץ:²

שנת שקט ושלוה, באין נוגש ורודה, "לא יגוש איש את רעהו את אחיו כי קרא שמיטה לד', שנת שוויון ומרגוע, התפשטות הנשמה בהרחבתה אל היושר האלקי המכלכל חיים בחסד.

בעניין היובל הוסיף הרב קוק זצ"ל וכתב:³

אם ירדו יחידים מהאומה ממדרגת החיים, המלאים אור קודש וחופש, ויעשו לעבדים בשכחם את ערכם האצילי, ואוזן ששמעה על הרי סיני, כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם ולא עבדים לעבדים – והלך זה וקנה אדון לעצמו, הנה באה השבת הכבוד האישי וחירותו, מתוך זרם חיים של קדושת עליון השופע מהמקור היותר עליון שממנו האומה יונקת את אור נשמתה.

2. שבת הארץ מהדורת כפר דרום עמ' 65.

3. שבת הארץ מהדורת כפר דרום עמ' 66.

הרב והתלמיד מבארים את מצוות השמיטה במובן חופש הדעת והרחבתה לבל תהא משועבדת לאיש ולרעיון. אולם הבדל בין הכותבים, הרב קוק זצ"ל כנפשו הרמה הביא את הדברים בהקשר רחב ובמאמר ארוך, ואילו הרב נריה זצ"ל שהיה דולה ומשקה את תורת רבו היה צריך לפרש את הדברים ולהעבירם לחיי הפרט, לדור הצעיר והתוסס, שבאותה שנה הקים קבוצת הכשרה בכפר גדעון, דור שדברי הרב היו למעיין חתום עבורו, עד שבא הרב נריה זצ"ל והשקה אותם לצאן. כאן אין אפשרות להישאר ברום הפסגה האידיאלית אלא להשקות אותם בכפיות קטנות ומדודות על מנת שיוכלו ליהנות מהמים הזכים שיצאו מבית ד' אל העם שבשדות, ולכן צמצם דבריו בארבע פסקאות קצרות.

ג. תולדות מצוות השמיטה

ב"דבר השמיטה" שנדפס תרח"צ כתב הרב נריה זצ"ל את המאמר "היתר השמיטה ותולדותיה"⁴.

מאמר זה בן ח"י פרקים יש בו ליבון וברור של יסודות מצוות השמיטה בזמן הזה, חשבון השנים, התקנות הראשונות למכירת קרקעות בשביעית, והתשובות היסודיות למערערים על היתר המכירה.

המעין במאמרו זה של הרב נריה זצ"ל מכיר מיד שיש כאן חיזוק וברור למשנת רבו שהודפסה במבוא לשבת הארץ. בט"ו פרקים הרב קוק זצ"ל מבסס את דרך ההפקעה של מצות השביעית על ידי היתר המכירה.

ההבדל בין שני החיבורים הוא בכותבים, בעוד הרב קוק זצ"ל הביא הוכחות למדניות ממקורות הראשונים והאחרונים, דן ומפלפל בעיון עמוק, עד שמגיע למסקנה שאין לערער על דרך הוראה זו של היתר המכירה. הרב נריה זצ"ל ייעד את החוברת להסברת והטמעת הדברים בציבור הכללי, לאו דווקא הלמדני, אלא לחברי בני עקיבא, המתלבטים בשאלה כיצד אנו עובדים בשביעית. להם הדברים צריכים להיות פסוקים וחתוכים, מתוך הסבר פשוט ומובן לציבור הרחב.

4. בהדפסה החוברת בפעם השנייה בשנת תשמ"ז שונה השם "לתולדות קיום מצוות השמיטה".

עובדות היסטוריות שהרב קוק זצ"ל כתבם בלא ביסוס נתבארו בדברי תלמידו הרב נריה זצ"ל. הרב קוק זצ"ל (סוף פרק י) מסביר שתחילה, בתקופת בית שני ומעט אחריו נהגו קדושת שביעית בשל עכו"ם אולם לאחר גירוש ספרד באו לארץ רבים והחלו להקל בשאלה זו, שלא תהיה קדושת שביעית בשל נכרים, והנה תלמידו (פרק ח במאמר לתולדות קיום מצות השמיטה) הביא את האסמכתות והראיות להבנה זו, ומתי חל השינוי בפסיקה בנושא זה.

הרב ותלמידו מבהירים שלא באו אלא לחזק את הנזקקים לדרך זו, אולם שאיפתם האמיתית היא להגיע למצב שלא יצטרכו לעבודת השביעית, ויוכלו להשתחרר ולהתעלות רוחנית בשנה השביעית.

ד. השיר "שבת הארץ"

בשיר "שבת הארץ" ישנם ששה בתים. הבית הראשון עוסק בברכת השנה הששית, הבית השני מספר על הגשם הראשון בשנת השמיטה, הבית השלישי מתאר את איסור החרישה, הרביעי מסביר את דיני הספיחים, והחמישי מתאר את הקציר והבציר של הפירות.

אנו לומדים הלכות שביעית לאורך כל הגידול, כאשר הדברים נכתבים כשיר. דרך זו למדנו בכתבי הרב קוק זצ"ל (אורות הראי"ה עמ' ט) בשיר קצור דיני החנוכה, שבשיר עצמו משולבות הלכות החנוכה, כן גם בשיר אודות שבת הארץ, משולבות הלכות השמיטה. הרצון להעביר את הלכות השביעית בשיר קצר המלמד הלכות ללא לימוד פסקי הלכות, יש בו את היתרון להעברת הדברים לכל שדרות הציבור - גם לאלו שאינם עוסקים בעולם ההלכה ביום יום, וכך, הקוראים והמתעניינים בשירת השביעית זוכים ולומדים הלכותיה והנהגותיה.

ה. הנהגותיו⁵

מרון הרב קוק זצ"ל החמיר על עצמו לנהוג קדושת שביעית בפירות היתר המכירה, למרות שמבחינה דינית אין צורך, אבל נקט שיש להחמיר בכל מה שאפשר לעניין קדושת שביעית⁶. הרב נריה זצ"ל, כנאמן ביתו, הנהיג בתחילת שנות הישיבה בכפר הרא"ה שישמרו קדושת שביעית גם בפירות וירקות שגדלו על פי היתר המכירה. בשנת תשנ"ד כשהחלו הרעיונות של הקמת אוצרות בית דין, היה הרב נריה זצ"ל מראשי הממריצים והדוחפים להוספת קדושת ארץ ישראל ופירותיה. רצונו היה שהישיבה תרכוש תוצרת מחקלאות יהודית הנוהגת בהלכות שביעית כהלכתם. גם בביתו השתדל לקיים מצוות שביעית ללא הזדקקות להיתר המכירה. היו שנים שגדלו מתחת לגג ובמצע מנותק מעט ירקות על מנת שיהיו ירקות לבני הבית בשנת השמיטה.

למרות הקפדותיו הפרטיות של הרב נריה זצ"ל הרי שבבואו להתארח באכסניה מוכרת, לא חקר ודרש האם משתמשים בבית זה בפירות וירקות מהיתר מכירה או לא, אלא סמך על המארחים שלא יאכילוהו דבר איסור, וכדי שלא להעליב יהודי ולא לפגוע חלילה בהיתר המכירה, אכל את שהביאו לפניו. דרכו זו של הרב נריה זצ"ל נבעה מתוך השקפה כללית וחינוכית, שאנו מעצבים כעת את דמותו הרוחנית של עם ישראל השב אל ארצו, ואין לעורר וכחנות ופלגנות בדברים אלו בכך שאלו יפסלו מאכליו של זה ואלו יפסלו מאכליו של זה, ומשפחות לא יוכלו להתארח אלו אצל אלו. אחדות האומה גדולה וחשובה מכל החמרה פרטית שכל אחד יכול להשתדל לקיימה בביתו וסביבתו, אבל אין מעלה להידור בשביעית אם הוא בא על חשבון האחדות הציבורית של עם ישראל.

ברור שהראיה הציבורית שנקנתה בבית הכהן הגדול מאחיו הנחתה את הרב נריה זצ"ל, ובכל פעליו הסתכל ושאל מה היה עושה בעל השמועה בשאלה זו.

5. בחוברת מהדורת מכון התורה והארץ עמ' 183 הודפסו חלק מהנהגותיו של הרב נריה זצ"ל בשנת השמיטה.

6. משפט כהן (סי' סז, עה, עו, פו, פז), קטיף שביעית (עמ' 261 הערה 17).

בסוף הפרק "במערכות שנת השמיטה"⁷, ציטט הרב נריה זצ"ל את דברי רבו זצ"ל:

כבר אמרתי זה כמה, שעל עצם ההיתר, אין לדעתי מה לפקפק כלל, אבל בכל זאת אין זה מונע ופוטר אותנו, מלקבל כל העצות אשר יזמין ד' לנו, שיוכלו אחינו בני ישראל הישובים בארצנו הקדושה, לקיים את המצוה כהלכתה, בלי שום הפקעה ודרישת היתר, וכל חלק קטן שבקטנים מארצנו הקדושה שביד ישראל, שתקויים בו מצות שביעית כדינה, אנו צריכים לשמוח עליו כמוצא שלל רב.

דרך מורכבת זו של רצון למעט בעבודות האדמה בשביעית, להוסיף קדושה בפירות שביעית ומאידך הכרה שהיתר המכירה תקף, מצריכה זהירות רבה בהסברה לברור חובת הכלל והפרט בשנת השביעית, וכיצד מנחילים ערכים אלו לכל שדרות העם. הרב נריה זצ"ל כדולה ומשקה מתורת רבו פעל רבות להנחלת הבחנות דקות אלו לציבור הרחב, והצליח להשמייע את "דבר שמיטה". ברור שההתעוררות הרחבה, בכל שדרות הציבור, שחלה בשמיטה תשס"ח להכרת ערכים אלו, היא תוצאה מגאונותו ההלכתית, המחשבתית וההנהגה הציבורית של מרן הרב קוק זצ"ל, ומעבודתו החינוכית המעמיקה של הרב נריה זצ"ל.

7. לקוטי הראי"ה ח"א עמ' 398-408.

הרב יהודה הלוי עמיחי

הפרשת תרו"מ מפירות היתר מכירה

א. פירות נכרים שגמר מלאכתם על ידי ישראל

על דברי הטור (סי' שלא) שבשביעית לא מפרישים תרומות ומעשרות כתב הב"י (סי' שלא ד"ה ואין בה):

כלומר כיון דאין זורעין בה לא שכיחא בה תרומות ומעשרות, אי נמי לפי שהדברים הצומחים בה הם הפקר והפקר פטור מתרומות ומעשרות (ע"ל ב"ק צד). קאמר דאין בה תרומות ומעשרות. ומיהו אם גוי מכר לישראל פירות בשביעית וגמר מלאכתו ביד ישראל משמע דודאי נוהגים בהם תרומה ומעשרות, וכן כתב ספר כפתור ופרח (פמ"ז עמ' תרג). וכתב שבמקום מעשר שני יפריש מעשר עני כדין עמון ומואב ששנינו בפרק בתרא דמסכת ידים (מ"ג):

דין זה הובא גם ברמ"א (סי' שלא סעי' יט), א"כ נראה שדעת הב"י והרמ"א היא שכל פרי שנגמרה מלאכתו ביד ישראל בשביעית יש להפריש מעשר עני. השאלה הנשאלת בפנינו היא מה הדין ביבול ששייך לעכו"ם עד שעת מכירתו ללוקח, והמירווח נעשה על ידי ישראל קודם המכירה, האם יש בו חיוב תרו"מ? יש לציין שבשטרי המכירה משנים תר"ע (משפט כהן עמ' קסד), תר"צ (ע"י משפט כהן סי' קמט), תרצ"ו (ספר השמיטה ע"ג), מבואר שהמכר היה עד מכירת הפרי, והגוי התחייב לשלם לעובדים את מלוא שכרם, וזה כלל את האריזה ומשלוח, וא"כ הפירות שייכים לגוי והוא העמיד פועלים יהודים למרח, וחוזרת השאלה האם בנידון זה חלה חובת תרו"מ או לא.

ב. מירוח ישראל בפירות עכו"ם

תחילה עלינו לברר את הדין הרגיל, האם ירקות שנעשה בהם מירוח ישראל והם ברשות עכו"ם חייבים כלל בתרו"מ. הגמ' (בכורות יא ע"ב) אומרת:

אמר רבי שמואל בר נתן אמר רבי חנינא: הלוקח טבלים ממורחין מן העובד כוכבים - מעשרן והן שלו, דמרחינהו מאן? אילימא דמרחינהו עובד כוכבים - דגנך אמר רחמנא, ולא דגן עובד כוכבים! אלא דמרחינהו ישראל מרשות עובד כוכבים, מעשרן - דאין קנין לעובד כוכבים בארץ ישראל להפקיע מיד מעשר, והן שלו - דאמר ליה: קאתינא מכח גברא דלא מצית אישתעיה דינא בהדיה.

הגמ' העמידה את דינו של רבי שמואל שהלוקח טבלים ממורחין מן העכו"ם חייב לעשרן במציאות שישראל מירח מרשות עכו"ם. נחלקו הראשונים מהי המציאות שישראל ממרח מרשות עכו"ם.
רש"י כתב:

דאמרחינהו ישראל מרשות עובד כוכבים - שהיה ישראל אריס וקרקע של עובד כוכבים היא."

משמע מדבריו שהגוי הוא בעל הבית, והמירוח של ישראל מחייב. התוס' (בכורות יא ע"ב ד"ה דמרינהו) הקשה על דברי רש"י, וז"ל:

דמרחינהו ישראל ברשות עובד כוכבים - פירש הקונטרס ישראל אריס של עובד כוכבים, וקשה לפירוש, אי בחלק עובד כוכבים היינו מריחת עובד כוכבים, אי בחלק ישראל אין זה לוקח טבלים? **ונראה לפרש מרחינהו ישראל ברשות עובד כוכבים אחר שלקחן ישראל,** והכי קא אמר, הלוקח טבלין מן העובד כוכבים והן עכשיו ממורחין. הסבר מחלוקת בין רש"י ותוס' הוא שלדעת התוס' אם הפירות שייכים לנכרי אפילו אם מרחם ישראל הרי הם כשל נכרים, ומשמע שהקובע לתרו"מ הוא הבעלות של הפירות, ולכן אם העכו"ם הוא בעל הפירות הפרשת ישראל איננה מחייבת, אלא הרי זה מירוח עכו"ם.

רש"י סובר שאנו הולכים לפי האדם המעשר בפועל, ומכיוון שישראל הוא המעשר אפילו שהפירות של נכרי הרי זה חייב במעשר. העובדה שרש"י העמיד באריס היא לא בדוקא, אלא להסביר מאימתי הוא מפריש תרו"מ, הרי העכו"ם הוא בעל הפירות, ולכן מסביר שיש כאן אריס שחייב לעשר, אבל אפשר להעמיד

לאו דווקא באריס, אלא גם אם לאחר שישראל מרח את פירות העכו"ם, חזר יהודי וקנה את הפירות.¹

נראה שמחלוקתם היא גם בלשון הגמ' "דאמרחינהו ישראל מרשות עכו"ם". לרש"י יש לגרוס "אמרחינהו ברשות עכו"ם", ואילו לדעת התוס' צריך להסביר שהמירוח נעשה לאחר שנלקח מרשות העכו"ם. ועיין בהגהת הצאן קדשים (אות א) שדייק כן ברש"י, ומאידך בשטמ"ק (בכורות יא ע"ב אות כג) כתב שבתוס' יש לגרוס "מעובד כוכבים".

השפת אמת (בכורות יא ע"ב ד"ה דמרחינהו) הקשה על שיטת התוס' מדוע הגמ' אומרת שהמעשרות הם של המפריש, שהרי הוא אומר אני בא מכח גוי שאינך יכול להתעמת עמו, הרי מדובר שהפירות כעת של ישראל, ויכולים הכהנים והלויים לכפותו לתת להם מתנותיהם, ובשלמא לרש"י גם כעת הפירות של נכרי וממילא יכול הישראל לטעון הרי החיוב שלי הוא מכח הגוי שאין הכהנים והלויים יכולים להתעמת עמו, ונשאר בצ"ע. העולה מדברינו שבפנינו מחלוקת ראשונים בפירות נכרים שהיהודי ממרח והם ברשות הגוי, לדעת רש"י חייבים בתרו"מ ואילו לדעת תוס' פטורים מתרו"מ.

כדעה הסוברת שמרוח ישראל בפירות העכו"ם מחייב בתרו"מ, כתב המרדכי (הל' ארץ ישראל בסעיף האחרון) וז"ל: **"ואפילו דגן דגוי אם מרחו ישראל ושוב לקחו ישראל חייב במעשר"**.

ברור שמדובר בפירות נכרים שמורחו על ידי ישראל אם חזר היהודי ולקחם לאחר מירוח חייבים בתרו"מ.

אמנם לעניין חלה הדין שונה מכיון שבחלה אין שאלה על המדגן אלא על בעלות העיסה, אבל בתרו"מ ברור למרדכי שאם מרח ישראל פירות נכרי חל חיוב על הפירות. יסוד זה הובא גם בראבי"ה (סי' קסח), וכן בתשובות הרשב"א (ח"ה סי' נו), וכן נראה ברשב"א (קידושין מא ע"ב ד"ה ולר' שמעון) ובריטב"א (שם ד"ה סלקא דעתך) שמירוח יהודי בשל נכרי מחייב, וכן דייק המהרי"ט אלגאזי (בכורות פ"ד אות נא, עמ' קצב ט"ב ד"ה הן אמת) שלדעת רמב"ן, ריטב"א ורשב"א מירוח ישראל בשל נכרי לא חשיב מרוח עכו"ם אלא מרוח ישראל.² כשיטה זו כתב גם האור זרוע (סי' רלה) שישראל מפריש ברשות

1. בכך תיושב קושיית הרא"ש (הובאה בשטמ"ק בכורות פ"א אות כד).
2. ועיין חזו"א (דמאי סי' יב ס"ק יט ד"ה וישראל) שכתב שאין הכרח מדברי הריטב"א והרשב"א דס"ל שמרוח ישראל מחייב, אלא איירי שהביא שליש ביד ישראל ואח"כ מכר לנכרי. וצ"ע שהרי לית הכי באף אחד מהראשונים הנ"ל אלא כולו סתמו שמרוח ישראל

נכרי, ומשמע שהמפריש הוא הקובע למרות שהפירות של עכו"ם. ועיין בציון הלכה (תרומות פ"א ה"א אות רלה) שהביא עוד ראשונים כדעת רש"י שמרוח ישראל מחייב אפילו בשל נכרי, וע"ע בפרחי ציון וכפתור ופרח פ"ד אות מז).
כדעת תוס' שאין מרוח ישראל בפירות עכו"ם מחייב, כתבו גם רבינו גרשום ושטמ"ק (בכורות יא ע"ב אות כד, בשם התוס' חיצוניות והרא"ש), כפתור ופרח (פ"ד).

ג. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם כתב (תרומות פ"א ה"א):

פירות העכו"ם שגדלו בקרקע שקנה בארץ ישראל, אם נגמרה מלאכתם ביד עכו"ם ומרחן העכו"ם פטורין מכלום שנאמר דגנך ולא דגן עכו"ם, ואם לקחן ישראל אחר שנתלשו קודם שתגמר מלאכתן וגמרן ישראל חייבין בכל מן התורה, ומפריש תרומה גדולה ונותנה לכהן, ותרומת מעשר ומוכרה לכהן, ומעשר ראשון היא שלו מפני שהוא אומר ללוי במעשר, ולכהן בתרומת מעשר, אני באתי מכח איש שאין אתם יכולין ליטול ממנו כלום.
יש לדייק בדבריו "ואם לקחן ישראל אחר שנתלשו קודם שתגמר מלאכתן וגמרן ישראל חייבין בכל מן התורה". משמע מכאן שמרוח ישראל מחייב רק כשהפרי ברשות ישראל, ואם הפרי ברשות עכו"ם אין מרוח ישראל מועיל, וא"כ הוא כשיטת התוס' (בכורות יא ע"ב) שהקובע הוא הבעלות הממונית של הפירות, ואם הפירות בבעלות ישראל הרי זה חייב ובבעלות נכרית הרי זה פטור (וכן כתב בכס"מ). אלא שהדבר קשה מדברי הרמב"ם עצמו שכתב (פ"א ה"ג) וז"ל:
וכן העכו"ם שגמר פירות ישראל, הואיל ודיגונן ביד עכו"ם אינן חייבין בתרומה ומעשרות אלא מדבריהן.
אנו רואים שהרמב"ם הולך לפי הממרח הגוי הפוטר, וא"כ גם בנידון של ממרח ישראל בפירות עכו"ם היה צריך לחייב בלי בעלות ישראל.

ביד נכרי הרי הוא חייב, ולא הזכירו כלל נושא של הבאת שליש. ועוד שעתה שזכינו לתשובות הרשב"א (כת"י, חלק תשיעי, סי' קסח, עמ' קצב) שכתב בפרוש שישראל הממרח ברשות עכו"ם מחייב בתרו"מ, ואילו ראה החזו"א תשובה זו בודאי היה מודה שדעת הרשב"א שחייב במרוח ישראל בפירות נכרי.

כיסוד זה יש להקשות גם מדברי הרמב"ם (פ"א ה"ד) וז"ל:

מכר עכו"ם לישראל פירות מחוברין אחר שבאו לעונת המעשרות,
ומירחן העכו"ם ברשות ישראל אינן חייבין בתרומה ומעשרות, הואיל
ובאו לעונת המעשרות ברשות עכו"ם ומירחן העכו"ם אעפ"י שהן
ברשות ישראל.

מדברי הרמב"ם הללו עולה שהקובע הוא הממרח ולא הבעלים, שהרי בבעלות
ישראל ומרוח עכו"ם הרמב"ם פוטר.

וצריך לדייק בדבריו (ה"א) שבמקרה הראשון כתב "אם נגמרה מלאכתם ביד
עכו"ם ומרחן העכו"ם פטורין מכלום שנאמר דגןך ולא דגן עכו"ם" הרמב"ם הביא
שני ביטויים א. נגמרה מלאכתם ביד עכו"ם. ב. ומרחן עכו"ם, ולכאורה מה בין גמר
מלאכה ומירוח, הרי המירוח הוא גמר מלאכה? אלא צריך להסביר בדעת הרמב"ם
שנגמרה מלאכתם ביד העכו"ם היינו הבעלות של הפירות היא של עכו"ם וכמו כן מרחן
עכו"ם דהיינו שהיה פועל נכרי, בנידון זה שיש שני צדדים לפטור, בעלות (=דגןך) ומעשה
(=דיגונך) הרי זה פטורים מכלום, ואפילו חיוב דרבנן אין כאן. מאידך גיסא כתב
הרמב"ם "ואם לקחן ישראל אחר שנתלשו קודם שתגמר מלאכתן וגמרון ישראל
חייבין בכל מן התורה" גם בסיפא דייק בדבריו שכתב שהבעלות (=דגןך) היא של
ישראל בשעת המירוח והמעשה (=דיגונך) היה של ישראל ובכך חייבים בכל מהתורה,
דהיינו יש פטור מוחלט ויש חיוב מוחלט, כאשר יש שני תנאים לפטור הרי פטור לגמרי
ואילו בשני תנאים לחיוב הרי זה חייב מהתורה.

מדברי הרמב"ם ניתן לדייק שכאשר יש אחד התנאים בלבד הרי זה חייב מדבריהם,
דהיינו או בעלות יהודי ללא מירוח או מירוח יהודי ובעלות עכו"ם הרי זה מתחייב
מדרבנן. העולה מדברינו שגם לדעת הרמב"ם אם יהודי ממרח בפירות עכו"ם הרי זה
חייב מדבריהם.

כל זאת כאשר הפירות הם תלושים (כמבואר ברמב"ם ה"א) ברם אם הפירות עדיין
מחוברים והגוי תולשם וממרחם בנידון זה כתב הרמב"ם (פ"א ה"ד):

מכר עכו"ם לישראל פירות מחוברין אחר שבאו לעונת המעשרות,
ומירחן העכו"ם ברשות ישראל אינן חייבין בתרומה ומעשרות, הואיל
ובאו לעונת המעשרות ברשות עכו"ם ומירחן העכו"ם אעפ"י שהן
ברשות ישראל.

בנידון זה אין הרשות של ישראל קובעת כלל מכיוון שהפירות היו מחוברים והתלישה הייתה על ידי נכרי, אבל אם היה מירוח ישראל אפילו בפירות העכו"ם הרי זה חייב מדבריהם בתרו"מ.

וכן ניתן לדייק מדברי הרמב"ם (פ"א הי"ג): "ישראל שמכר פירותיו לעכו"ם קודם שיבואו לעונת המעשרות וגמרן העכו"ם פטורין מן התרומה ומן המעשרות". כאשר הפירות הם של גוי לגמרי מלפני עונת המעשרות ועד הסיום אם גמרן גוי הרי אלו פטורים מהכל, ומכאן שאם היהודי יגמור אפילו שהם של נכרי חייב מדבריהם. וכן מדויקים הדברים בהמשך דברי הרמב"ם: "וכן העכו"ם שגמר פירות ישראל, הואיל ודיגון ביד עכו"ם אינן חייבין בתרומה ומעשרות אלא מדבריהן".

העכו"ם גמר פירות ישראל, שהוא המדגן למרות שהרשות של ישראל חייב מדבריהם, וא"כ גם במקרה הפוך שהפירות של נכרים והממרח ישראל הרי שיש כאן דיגון ישראל וחייב בתרו"מ מדבריהם.

על פי דברנו מיושבת קושיית מהרי"ט צהלו (סי' ז) מדוע בה"א כתב הרמב"ם שדוקא כשלקחן הישראלי הרי זה חייב, ומשמע שצריך בעלות ישראל, וללא בעלות הרי זה פטור, ואילו בה"ב י"ג כתב שמירוח גוי פוטר, ומשמע שעושה הפעולה הוא העיקר? ההסבר הוא מכיוון שבהלכה יא החיוב מדאורייתא לכן מזקיק גם בעלות וגם מעשה דיגון, ואילו בהלכה יג שהחיוב מדבריהם בלבד הרי שהדיגון לבד יכול לפטור, וממילא לחייב מדבריהם כאשר זה דיגון ישראל.

וכן משמע גם בתשובת הרמב"ם (סי' קטו) וז"ל:

הרי דין טבל שנקנה מן הגוים, אם היה זה בא"י והגוי הוא שמרח זה הטבל וביד הגוי נגמר, הרי הוא פטור מכלום, כמו שנתבאר בבכורות (י"א ב') דגנך ולא דגן גוי. ואם ישראל הוא שמרח אלה הטבלים וביד ישראל נגמרו, הרי הוא חייב בכל, כאילו צמחו בשדה ישראל.

משמע שפירות עכו"ם שנתמרחו ביד ישראל אבל לא ברשות ישראל החיוב הוא מדבריהם.

וכן מוכח מתשובתו (סי' שלו) וז"ל:

כן הלוקח פירות מן הגוי מחוברין בארץ ישראל חייב בתרומות ומעשרות מדבריהם ונותנן לבעליהן הכהנים והלויים. ומי שאין לו קרקע ולקח פירות תלושין מן הגוי בארץ ישראל אם מרחן הגוי ונגמרה מלאכתם ביד הגוי פטורין שנאמר ראשית דגנך ולא דגן גוים (ה' תרומות פ"א הי"א). ואם מרחן ישראל ברשות הגוי הרי זה מפריש מהם.

הרמב"ם כאן כתב שיש חיוב במירווח ישראל אצל הגוי גם ללא לקיחה והיינו מדרבנן, ואילו בהלכות הצריך גם לקיחת הישראל את הפירות כדי שיהא חיוב מדאורייתא.

בדעת הרמב"ם נחלקו האחרונים. המהריט"ץ (סי' ז) סובר שהקובע לחיוב תרו"מ הוא הבעלים ועל כן פירות נכרים אפילו שנתמרח על ידי ישראל הרי זה פטור, ומאידך בספר חרדים (הקדמה למצוות התלויות בארץ) הוכיח בדעת הרמב"ם שהקובע הוא הממרח ולכן אם מירח ישראל פירות נכרי וברשותו הרי זה חייב מדין תורה.

ד. להלכה בששת השנים

העולה שבפנינו ג' דעות לעניין מרוח ישראל בשל נכרי.

א. חייב בתרו"מ מכיוון שהולכים לפי הממרח (מרדכי, ריטב"א, רשב"א רמב"ן, ראבי"ה, אור זרוע ועוד).

ב. פטור מתרו"מ כיוון שהולכים לפי הממרח (תוס', ורבינו גרשום, שטמ"ק, כפתור ופרח ועוד).

ג. חייב בתרו"מ מדבריהם, כן נראה מדברי הרמב"ם³.

בספר חרדים (הקדמה למצוות התלויות בארץ) הכריע שמרוח ישראל בפירות נכרים חייבים בתרו"מ מדאורייתא, והביא שכן הוא המנהג בא"י, ולא עוד אלא שהוסיף:

שכן הורו הלכה למעשה בא"י הב"י⁴ המבי"ט על הדבס"י שעושים מן התירוש שקונים ישראל מן הנכרים כיון דגמר מלאכתן ע"י ישראל אע"פ שגומרים אותו ברשות הנכרי ואין קונין רק כשכבר הוא עשוי בכך וכך כל רוטיל - חייב מן התורה, וכן הורו חכמי הדור אחר דעת הרבנים הנזכרים נ"ע.

ובשו"ת הר צבי (זרעים ח"א סי' יז, כ) האריך לחזק את דברי בעל ספר החרדים שיש חיוב להפריש במירווח ישראל.

3. יש להעיר שכל זאת ללא שיטת הראב"ד (מעשר פי"א הט"ז) שיש גזרת בעלי כיסין גם על פירות עכו"ם ומירווח עכו"ם. והרמב"ם למד (הל' תרומות פ"ד ה"טו) באופן אחר.

4. כך גם משמע בדברי אבקת רוכל (סי' ח) שהמדגן והממרח הוא העיקרי, ולכן ישראל שמירח של גוי חייב, וכן גם החרם המוזכר בב"י (תרומות פ"א ה"י) היה על כך מקרה שגוי גידל ומירח אבל גוי שגידל וברשותו וישראל ממרח על כך לא נעשה חרם, ומשמע שיש חיוב להפריש.

בערוך השלח (סי' נה סעי' כה), ארץ חפץ (נתיב א אות ד) והחזו"א (שביעית סי' א ס"ק כא ד"ה ולענין) הכריעו שיש לפסוק כדעת התו' שמירוה ישראל בשל נכרי פטור שאין לילך אלא לפי הבעלים.

לפי מה שהראנו לדעת רוב הראשונים (רש"י, ריטב"א, רשב"א, רמב"ן, שיטה לא נודע למי) חייב מדאורייתא, ולדעת הרמב"ם חייב מדבריהם.

להלכה נראה שיש להפריש בפירות שמרח ישראל ברשות הנכרי, שהרי בספר חרדים הביא שכך היה המנהג בא"י, וברמב"ם אפשר לפרש חיוב מדאורייתא או מדרבנן או פטור כלל, והרבה ראשונים ס"ל שחייב להפריש מדאורייתא, אבל בכל מקום שהלכה מסופקת בידך פוק חזי מאי עמא דבר, וכיון שיש עדות על המנהג בארץ ישראל שהסכימו עליו הב"י והמב"ט א"כ לכאורה יש ללכת אחר המנהג ולהפריש בלא ברכה.

ה. קדושת שביעית

כאשר אנו באים לשאלה זו בשביעית יש להוסיף שהרי נחלקו הפוסקים בשאלת האם יש קדושת שביעית בשל נכרים או לא, דאם נימא שיש קדושת שביעית בשל נכרים א"כ אין תרו"מ נוהג בהם, וכידוע נחלקו בשאלה זו הכס"מ והמב"ט (ועיין שבת הארץ השלם פ"ד הכט אות ד בהערות לכל שיטה). לפי הסבר זה יש קשר בין דיני קדושת שביעית ודיני תרו"מ, וכל שקדושת שביעית נוהגת בו אין נוהגים בו דיני תרו"מ, ואילו בכל דבר שאין קדושת שביעית נוהגת יש בו דיני תרו"מ כבכל השנים. וא"כ לכאורה מלבד הספק כל ששת שנים הרי בשביעית יש ספק נוסף שמא אין חובת תרו"מ בפירות עכו"ם שהרי יש דעות שיש בפירות הנכרים קדושה וממילא אין בהם חיובי תרו"מ.

אלא שיש להבין שכל מי שקונה היתר מכירה ס"ל כדעת הב"י שאין קדושת שביעית בפירות נכרים, שהרי אם היו סוברים כדעה שיש קדושת שביעית בשל נכרים, אין אפשרות לגדל בהיתר מכירה, שהרי אחד היסודות של היתר מכירה הוא לפסוק כדעת הב"י שאמנם אין קנין לעכו"ם בארץ ישראל להפקיע מקדושת הארץ, אבל כל זה לענין הקונה לאחר מכן את הקרקע בחזרה, אבל כל זמן שהקרקע בידי הנכרי, א"כ בשלב זה הפירות מופקעים מקדושת שביעית, וכן אפשר לומר אולי גם לענין הקרקע, ועיין שבת הארץ (פ"ד הכ"ט) שכתב:

ויש אומרים שהפירות מותרים הם לגמרי, ואין נוהגם בהם קדושת שביעית כלל, משום שבזמן הזה דשביעית מדרבנן היא, סומכין אנו

על מי שסובר שיש קנין לנכרי, לפחות כל זמן שהוא תחת ידו, להפקיעו מקודשת שביעית, כמו שהוא מפקיע מתרו"מ, כל זמן שלא נגמרה מלאכתה ביד ישראל, ולפי סברא זו יש שנראה להם שאם הקרקע היא של נכרי – אין בהם שום קדושת שביעית לא לענין פירות שביעית, ולא אפילו לענין איסור עבודה, כיון שכל זמן שהיא ביד נכרי קדושתה נפקעת ממנה בזמן הזה, ששביעית היא דרבנן לדעת רבים.

אנו לומדים מדבריו שרק לדעת הכס"מ שאין קדושת שביעית בפירות אפשר להמשיך ולהוסיף סברא אף לענין עבודת שביעית, אבל מי שסובר שיש קדושת שביעית בפירות, בודאי שאין היתר לישראל לעבוד בשדה. ומכיוון שהדיון הוא על מי שסומך על היתר מכירה, א"כ הוא הכריע כדעת הב"י שהרי גידלו בעבורו, ועל כן אין אפשרות לצרף את השיטה של המב"ט שיש קדושת שביעית בפירות עכו"ם כספק.

ו. שתי קולות

כמו כן נראה שהפוסקים כדעת הב"י הרי שהפירות חייבים בתרו"מ, ואם לא יפרישו הרי זה כנוקט שתי קולות הסותרות זו את זו, שהרי אם אין קדושת שביעית מדוע שיפטרו מתרו"מ.

אמנם בשדה הארץ (יר"ד ח"ג סי' כט) הביא שהיו שנקטו שתי הקולות מכיוון שסוברים שאין הפרשת תרו"מ כלל בשנה השביעית, וכך למדו בדעת השו"ע ושלא סעי' יט) שכתב שבשנת השמיטה אין תרו"מ כלל, ומשמע שלא חל כלל חיובי תרו"מ, וא"כ אפילו בשל נכרים פטורים. והם נקטו שהשו"ע חזר בו וסבור שגדולי שביעית יש בהם קדושת שביעית ולכן אין בהם תרו"מ. אולם המעיין בב"י יראה שהביא שיש להפריש מעשר עני בשביעית, וא"כ מוכח דס"ל שיש תרומות ומעשרות בשביעית, וכפי שהמשנה במסכת ידים (פ"ד מ"ג) מבארת שיש מעשר עני בשביעית. ומה שכתב בספר החרדים שהשו"ע כתב שאין תרו"מ בשביעית מכיוון שהוא נקט בסוף ימיו שיש קדושה בשל עכו"ם בשביעית, כבר נדונה שאלה זו והוכרעה שבכל מקום ינהג כשיטתו, ולכאורה לא חזר בו השו"ע בסוף ימיו (עיין ילקוט יוסף עמ' תרלה-תרלז), ומה שכתב בשו"ע שבשביעית אין חיוב תרו"מ היינו בקדושת הארץ ובאופן מציאותי שאין גידולים בשביעית, אבל אם היה דיון על נכרי היה מזכיר שיש חיוב הפרשת תרו"מ.

ז. סיכום

על כן נראה שהסומכים על היתר המכירה (מפני הדחק) צריכים להפריש תרומות ומעשרות מהירקות והפירות, שהרי לשיטתם הרי זה ככל פירות עכו"ם שישראל ממרח ברשות העכו"ם, וכפי שהוכחנו לעיל רבים הם המחייבים להפריש במקרה כזה, ובייחוד שכך הורו הב"י והמב"ט. וכן כתבו הגאון האדר"ת (אדר היקר טו) בשם הגר"ש סלאנט שיש לעשר, ודעת כהן (סי' רלט אות א, ב), כרם ציון (שביעית פ"ט סעי' א), ישכיל עבדי (ח"ו השמטות יו"ד סי' ו), ילקוט יוסף (שביעית עמ' תלט), מאמר מרדכי (הגר"מ אליהו שליט"א עמ' תמג אות ז).

אמנם בשנת תרפ"ד כתב הרב קוק זצ"ל שהוא נוהג להתנות שהפירות חוזרים לרשות ישראל לפני גמר מלאכה, ומשמע שאם הפירות ברשות נכרי אין מרוח ישראל מחייב, אולם כידוע השטר בשנת תרצ"א נכתב כרגיל (משפט כהן עמ' קמט) כאשר הפירות היו ברשות העכו"ם בשעת גמר מלאכה, ובכל אופן הרב קוק זצ"ל כתב שיש להפריש תרומות ומעשרות הן מעשר עני והן מעשר שני, מוכח מדבריו שסבר שיש להפריש אפילו אם לא הוחזרו הפירות לרשות ישראל. ויתר על כן בספר "אשי השם" (סי' ד סעי' ו) כתב "לענין מעשר בשמיטה הרוצה להחמיר". על כך הרב קוק זצ"ל כתב לו הערה: "דעתי **דמחויב** להפריש בלא ברכה, ופטור מליתן ללוי רק התרומת מעשר". גם בתשובתו (משפט כהן סי' ע) משנת תר"ע שבה בודאי הפירות היו שייכים לנכרי עד אחר המכירה (השטר הודפס במשפט כהן סי' פט), כתב הרב קוק זצ"ל שיש חובה להפריש מעשרות כיוון שהגמר היה בידי ישראל.

ההתניה שהפירות חוזרים לרשות ישראל לפני גמר מלאכה לכאורה תסבך יותר את ההיתר מכירה, שהרי בכך יוצר מצב שהתלישה תהיה ברשות ישראל ובלא שליחות ב"ד, וכיצד אפשר לבצור כמויות גדולות, שהרי אסור לבצור כדרך הנוצרים (לדעת הרב קוק זצ"ל שבצירה איננה דין בקדושת פירות שביעית). ובשלמא לאחר היתר מכירה וגוי בוצר אפשר להקל אבל ברשות ישראל הדבר צ"ע. שאלה זו מסבירה מדוע הרב קוק זצ"ל לא פטר הפרשת תרו"מ מפירות נכרים שנתמרחו בידי ישראל, וכמו כן לא שינה את הנוסחאות לגבי חזרת הבעלות קודם גמר מלאכה.

במעדני ארץ (הערות סי' ג ד"ה עוד, מנחת שלמה ח"א סי' לח) כתב כדבר פשוט שאין המירווח מחייב אלא א"כ היה ברשות ישראל, והקשה על כך מדברי האבקת רוכל (סי' ח) שחייב בתרו"מ במקרה זה, וכתב שם שאין לפסוק כאבקת רוכל, ומשום כך כתב שאם הפירות ישארו של נכרים עד אחרי מרוח, אפילו אם ימרח ישראל לית לן בה ופטור מתרו"מ. והוסיף הגר"ש ז' אויערבאך זצ"ל וכתב שזו הערה ולא כהלכה פסוקה, ונראה שדקדק בדבריו, שהרי הבאנו שהסברא שמירווח ישראל אפילו ברשות עכו"ם

מחייב איננה דעת יחיד ויש רבים מהראשונים שסוברים כן, וכן נראה מדברי הרמב"ם שכשיש מרוח ישראל חייב בתרו"מ מדרבנן, שהרי הולכים לפי הממרח אפילו שאינו הבעלים של הדבר, שהרי נאמר "דיגונך ולא דיגון עכו"ם". א"כ לכאורה נראה שיש חובה להפריש תרו"מ לדעת הכס"מ שאין קדושת שביעית בשל נכרים, והגרש"ז אויערבאך זצ"ל לא כתב אלא להערה בלבד, שהרי הלכה למעשה בכרם ציון והלכות שביעית פרק יט סעיף א) כתבו שיש חובת הפרשת תרו"מ, והביאו את הערת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שצריך להפריש מעשר עני, ולא הובאה כל הסתייגות לענין עצם ההפרשה, ומשמע דס"ל להלכה שיש להפריש מפירות היתר מכירה.

עוד יש להוסיף שמא בנידון של היתר מכירה הישראל איננו בעלים אלא פועל של הגוי, אבל מכיוון שלמעשה הוא נוהג מנהג בעלות בשדה, שהרי הוא כקבלן לעשות כל העבודות, א"כ יש כאן מראית עין שירקות ופירות של ישראל אין מעשרים אותם בשביעית, ועל כן יש לתקן הפרשה בפירות אלו.

ח. ספק מיהו הגומר

אלא שלכאורה יש לעיין האם מכיוון שיש גם פועלים זרים בשדה שמא יש כאן עוד ספק שמא גמר המלאכה נעשתה על ידי נכרים, והוי ספק בדין שמא אין להפריש במרוח ישראל בפירות העכו"ם, וספק במציאות האם נעשה גמר מלאכה על ידי ישראל, ושמא בהכי יש להקל טפי כדיני ספק ספיקא.

אולם בודאי שיש מקומות שהעיקר הם ישראל, כפי שאנו רואים וידוע לכל על בתי אריזה ומיון (בביחוד בגזר, תפו"א ועוד) שעובדים בהם רוב ישראל, ובייחוד בקיבוצים ומשקים דתיים, ואפילו אם יש בהם מעט נכרים הרי הרוב הם יהודים. ועוד יתר על כן אפשר לברר את המציאות, מי הוא הגומר את המלאכה, וכל ספק שניתן לברור בקל לא הוי ספק ובייחוד שהתוצרת מסומנת מהיכן היא באה, וא"כ הכל יכולים לדעת מי עשה את המירוח ועיין ש"ך סי' קי"ט לה, ושפתי דעת, ופר"ח, שדה חמד מערכת הס' כלל כט, נא. ועוד יתר על כן הרי אנו ההולכים בדרכו של הש"ך (וכללי ס"ס ס"ק לו) לא עושים ספק ספיקא מעצמנו, ועוד הרי הספק הוא בתיקון קל, ואין בו הפסד ממון (שהרי יש הרבה מהרע להפרשת תרומות ומעשרות, שהרי אין כאן חובת נתינה של מעשר ראשון ועני) וא"כ שמא יש לדמותו גם לדבר שיש לו מתירים בלא הפסד.

ט. מסקנה

לכתחילה יש להפריש תרומות ומעשרות⁵ מפירות היתר מכירה שנגמרה מלאכתם ביד ישראל, וכפי שהיה נהוג בכל הנחיות הרבנות הראשית עד השנה, שבה שינו והורו לא להפריש תרו"מ מפירות היתר מכירה.

5. לא דנו כאן איזה מעשר יש להפריש, והוא מבואר בקטיף שביעית עמ' 328.

הרב יהודה זולדן

מכירת תוצרת אוצר בית דין לגויים

חלק מחנויות אוצר הארץ נמצאות בחנויות ירקות שפעילות במשך כל השנים. בעלי החנויות הללו מתחייבים לקלוט אך ורק תוצרת שתשווק ע"י אוצר הארץ. ישנה סבירות שהלקוחות שרגילים לקנות בחנות הזו במשך כל השנים ימשיכו לקנות בחנות זו גם במשך שנת השמיטה.

ישנם מקומות, ובמיוחד בערים, שבמעגל הלקוחות הקבועים נמצאים גם גויים (ועולים מחבר העמים, עובדים זרים וכד'). האם ניתן למכור פירות אוצר בית דין לגויים? בהנחה שברמה העקרונית אין מוכרים לגויים פירות שיש בהם קדושת שביעית, יהיה קושי גדול מאד לבעלי החנויות למנוע מלקוחותיו הקבועים לקנות ממכלול התוצרת שבחנות את תוצרת אוצר בית דין, שיש בה קדושת שביעית. החשש של בעלי החנויות הללו, שהלקוחות הנכרים יעזבו אותם לחלוטין אם הם יהיו מוגבלים ברכישת חלק מהתוצרת שבחנות, וישנה סבירות שגם לאחר השמיטה הם לא יחזרו¹.

א. לא מאכילים ולא מוכרים לגוי פירות שביעית

בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ה הכ"א) נאמר:

מאכילין את אכסניא פירות שביעית. ואין מאכילין לא את הגוי, ולא את השכיר פירות שביעית. ואם היה שכיר שבת, שכיר חודש, שכיר

1. דיון רחב בנושא קרוב, ראה: הרב זאב וייטמן, "יצוא פירות שביעית לנכרים", לקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל, (מהד' תש"ס), עמ' 207-213.

שנה, שכיר שבוע, או שקצצו מזונותיו עליו, מאכילין אותו פירות שביעית.

יש איסור להאכיל גוי פירות שביעית, אך מותר להאכיל פועלים שכירים שהבעלים היהודים התחייב לזונם. הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ה הי"ג) פוסק תוספתא זו להלכה.

בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ), ישנה התייחסות נוספת למתן פירות שביעית לגוי:

אין מוכרין, ואין לוקחין, מן הגוי ומן הכותי פירות שביעית. אחרים אומרים: מוכרין לכותי עד ארבעה אסרות.

ארבע איסרות זהו מזון שתי סעודות לו ולאשתו (פאה פ"ח מ"א). הרמב"ם לא פסק בהל' שמיטה ויובל את האמור בתוספתא זו שאין למכור פירות שביעית לנכרי. בספרא (בהר פסקא יא) נדרש גם כן:

"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו) - לכם לאכלה ולא לאחרים.

מדוע אין להאכיל ולמכור פירות שביעית לגוי? הרב יוסף טיראני (שו"ת מהרי"ט ח"א סי' מג) מסביר את טעם הדין:

נראה דדוקא פירות שביעית שבידינו אנו מחוייבים לאכלם ולא להפסידם, שנתינתם לכותי הוא הפסד והוזהרנו מזה אלא שנאכלם בקדושתם.²

לדבריו, הסיבה היא שנתינתם לגוי זהו הפסד פירות שביעית, וכי החובה היא שאנחנו כיהודים נאכלם. הרב יהודה דיקמן (אוצר יסודי שביעית, עמ' תלא), מסביר שאיסור נתינה לגוי הוא משום איסור סחורה, ענין שהרמב"ם עוסק בו בהלכה שאחר כך, ולא מצד הפסד פירות שביעית.³ הרב מאיר גרוזמן (קרא שמיטה, עמ' 181-182), מסביר שמטרת הפקר השדות בשמיטה הוא לסלק מהבעלים את אדנותו על השדות ולאפשר לכל להנות מהם בצורה שווה. אך גוי איננו מצווה במצוות

2. דברים דומים כותב החזון איש (שביעית סי' י ס"ק יד).
3. לדעת הערוך השולחן (הל' שמיטה ויובל סי' כד, ד) האיסור להאכיל גוי הוא רק בתור פרעון חוב. אך אין כלל איסור להאכיל גוי פירות שביעית. דברים דומים כותב גם הראי"ה קוק (שבת הארץ, פרק ה הלכה יג, עמ' 510).

השמיטה וברעיונותיה, ואין הוא מייחס משמעות ייחודית לכך שהפירות אותו מאכיל היהודי, מקורם בפירות הפקר בשל מצות השמיטה.

הרב שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה א עמ' רלג) מסביר מדוע בכל זאת מותר להאכיל פירות שביעית לגויים שכירים?

מותר להאכיל דבר תורה פירות שביעית לעכו"ם מדחזינן שמותר להאכילם אף מדרבנן כשהם אורחיו משום איבה, נשמע מכל זה דשביעית לא קפדינן אלא על הפסד ממש ולא על הפקעת קדושה⁴. אך למול כל המקורות האוסרים להאכיל פירות שביעית לנכרי, בספרא (בהר פרשה א, א) נדרש אחרת:

"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך... ולשכירך ולתושבך הגרים עמך" - "ולשכירך" מן הגוי, "ולתושבך" מן הגוי⁵, "הגרים עמך" לרבות את האכסניא⁶.

מה היחס בין המקורות הללו, ומה ניתן ללמוד מכך שמותר להאכיל גוי אכסנאי וגוי שכיר שמזונותיו על היהודי?

1. לא לתת בידים, אך אין למנוע אם גוי בא מעצמו

הרב אברהם בורנשטיין (שו"ת אבני נזר חלק יו"ד סי' תמה, אות ה), עוסק בסתירה בין המקורות:

בתורת כהנים הובא ברש"י פירוש החומש (ויקרא כה, ו) ולשכירך ולתושבך אף הגויים. ואף דבקרא ד"והיה לכם לאכלה" בתורת כהנים "לכם" ולא לאחרים, פי' בקרבן אהרן שלא יאכיל לנכרי. וכן איתא בתוספתא פ"ה דשביעית שלא יאכיל לכותי. והיינו דחשיב הפסד

4. הרא"ה קוק (שבת הארץ, קונטרס אחרון, סי' כ, עמ' 768-773), והחזון איש (שביעית סי' יג ס"ק כו) כותבים שהאיסור הוא מדרבנן.

5. כך פירש רש"י (ויקרא כה, ו): "לשכירך ולתושבך" אף הגויים. הרב צ"פ פרנק (הדרת הארץ-שביעית, עמ' קו) הסביר שלדברי רש"י מותר לתת לגויים.

6. הרב יצחק וייס (שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קכו וקכת, חלק ח סי' צח), דן בסתירה שבין התוספתא והספרא, ולדעתו הרמב"ם פסק כתוספתא שאסור להאכיל לגויים, ומאידך הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל ד, כט), פירש את דברי הספרא "והיתה שבת הארץ לכם" שהמילה "לכם" באה למעט עכו"ם שקנה קרקע בא"י וזרעה בשביעית שפירותיה מותרים.

כשמאכיל לנכרי כמו שאסור להאכיל לבהמה שביעית מאכל אדם. ומ"מ אם הבהמה באה מעצמה תחת התאנה אין צריך למנעה כמבואר ברמב"ם פ"ה מהלכות שמטה ויובל הלכה ה', והכא נמי לענין נכרי להאכיל לנכרי חשיב הפסד ואסור. ואם הנכרי לוקח מעצמו שפיר דמי והוי הפקר לדידיה?

לפי דברים אילו אין להאכיל בידים לגוי, אך אם גוי בא מעצמו ואוכל אין למנוע ממנו⁶. נראה שעל פי עקרון זה, אין לנסות לשכנע גוי לקנות פירות שביעית, אך אם גוי נכנס לחנות ומבקש מעצמו לקנות מתוצרת זו אין למנוע ממנו.

2. הרמב"ם פסק שאסור להאכיל גוי, לא אסר למכור לגוי

בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ה הכ"א) נאמר שאין להאכיל גוי בפירות שביעית למעט שכירים שמזנותיהם על היהודי, ובתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ) נאמר שאין למכור פירות שביעית לנכרים, ולדעת אחרים מותר למכור לכותי עד ארבע איסרות- מזון שתי סעודות לו ולאשתו.

הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ה הי"ג) פסק רק את האיסור להאכיל גוי:

ואין מאכילין אותן לא לעכו"ם ולא לשכיר, ואם היה שכיר שבת או שכיר שנה או שכיר חדש או שקצץ מזונותיו עליו הרי הוא כאנשי ביתו ומאכילין אותו, ומאכילין את האכסניא פירות שביעית.

הרמב"ם לא הזכיר בהלכותיו את הנאמר בתוספתא בדבר מכירת פירות שביעית לגוי. הרדב"ז (שם) מפנה לתוספתא (שביעית פ"ה הכ"א) העוסקת באיסור להאכיל גוי, כמקור לדברי הרמב"ם, ואילו המשנה למלך (ועל הרמב"ם שם), מפנה לתוספתא

7. הוא מעיר שדבריו לא כדברי הטורי אבן (ראש השנה טו ע"א סד"ה פטורה), הסובר שההפקר הוא רק לישראל ולא לגוי. ראה גם: הרב יעקב ישראל קנייבסקי (קהילות יעקב, ראש השנה סי' ט); הרב שלמה זלמן אויערבך (מעדני ארץ סי' ז אות ב ד"ה וכיון); הרב מאיר גרוזמן (קרא שמיטה, עמ' 181-184).

8. אמנם הרב חיים קנייבסקי (דרך אמונה, הל' שמיטה ד, ל בביאור הלכה) מבחין בין האכלה לבהמה לבין האכלה לגוי. הרב יצחק רבינוביץ (שו"ת זכר יצחק סי' מב), והרב שלמה זלמן אויערבך (מנחת שלמה חלק ג עמ' קה), כותבים שאמנם השדות מופקרות לכל גם לגויים, אבל יש למנוע מהגויים לקחת בשל קדושת הפירות. ראה גם: הרב קלמן כהנא (חקר ועיון שביעית, חלק ב, עמ' תרעח). יש להעיר שהרמב"ם לא כתב שיש למנוע מגויים לזכות בפירות שביעית, בשל חשש שלא ישמרו קדושת שביעית באכילתם.

(שביעית פ"ו ה"כ) העוסקת במכירה לגוי כמקור לדברי הרמב"ם, אך כאמור הרמב"ם לא כתב שאין למכור לגוי פירות שביעית. הרמב"ם מדייק בלשונו, וכשהרמב"ם עוסק במכירת פירות שביעית (הל' שמיטה ויובל ה', יב; ו, יג), או במכירת כלים חקלאיים בשביעית (הל' שמיטה ויובל, ח, א-ו), הרמב"ם כותב דברים ברורים. ומאחר וכאן הרמב"ם כתב רק שאין להאכיל גוי, ולא כתב שאין למכור לגוי, אזי יש להבין את הדברים כפשוטם.

חכמים גזרו להאכיל- להגיש פירות שביעית לגוי העומד לאכול אותם, למעט שכיר שמזונותיו על היהודי, כי אז ניכר שהיהודי הוא זה שמאכיל אותו. אך כשהיהודי מוכר לגוי, והגוי הוא הבעלים החדשים של הפירות, והגוי לוקח אותם אליו, אין זה מענינו של היהודי ולא ניכר שהוא מאכיל את הגוי פירות שביעית. מה גם שלדעת אחרים מותר לכתחילה למכור לכותי, מספר מינימאלי של סעודות רק כדי קיומו.⁹

כיום הצרכנים קונים פירות וירקות למספר סעודות מועט. השווקים מלאים ב"ה בכל יום בתוצרת טריה וטובה, וממילא מדובר על מכירה פירות לגוי כדי חייו בלבד, וקרוב לאותה דעה המאפשרת למכור לו ארבע איסרות- שתי סעודות לו ולאשתו (תוספתא שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ). ההנחה היא שאם הוא יקנה כמות קטנה של פירות, הוא יאכל את הפירות ולא ישחית, וכשם שנותנים לחשוד על השביעית מזון כדי חייו (תוספתא שביעית [ליברמן] פ"ו ה"כ).

3. כשהפירות מיועדים גם לגויים ולא יחסרו פירות ליהודים

יש מקום לאפשר למכור לגויים, על בסיס המשך ההלכה בה גם לדברי התוספתא והרמב"ם מותר להאכיל אכסנאי וכן שכיר. המהר"י קורקוס (רמב"ם הל' שמיטה ה', יג) מפרש שהשכיר והאכסנאי האמורים בתוספתא וברמב"ם הם גויים. השכירים אילו גויים שאינם הולכים לבתיהם ומזונותיו עליו והרי הם כאנשי ביתו של היהודי¹⁰. גם אורח גוי הנכנס לביתו של יהודי, עליו להאכילו ויכול לתת לו מפירות שביעית. אכן, הרב שמואל וואזנר (קובץ מבית לוי, קובץ טו, עמ' לה הע' ד)

9. אמנם החסדי דוד (תוספתא שם) מפרש את דברי אחרים שמותר למכור לנכרים מזון שתי סעודות, רק אם לא מוצא למכור לישראל.

10. כך פירש את הספרא (בהר א, ז) הר"ש משאנץ, והראב"ד שם. כך פירשו גם: הראי"ה קוק (שבת הארץ, פרק ה הלכה יג, עמ' 511), החזון איש (שביעית ס' יג ס"ק כו), והרב חיים

התיר לתת פירות שביעית לנכרים העובדים ביישוב ודרים בחדרים שהוקצו להם, וכן התיר לתת לעובדת זרה נכרית¹¹. החזון איש (שביעית סי' יג ס"ק כו) הסביר שמאחר ואיסור זה הוא מדרבנן הקלו לתת לשכיר שמזונותיו על היהודי ולאכסנאי. מכאן שכשיש קשרי משכיר- שכיר בין יהודי לגוי, כמו עובד זר שעובד אצל יהודי ומזונות הגוי על יהודי, או כשגוי מתארח אצל יהודי, מותר להאכילו פירות שביעית. היהודי בעל הפירות מייעד את הפירות גם לאותם גויים שהוא מכיר, ונתינתם לגויים לא מחסר מהיהודים. האיסור הוא למכור או לתת לגוי סתם, שהיהודי לא חשב ולא ייעד את הפירות הללו בשבילם¹².

קנייבסקי (דרך אמונה על הרמב"ם שם). לא הכל הסכימו עם פרשנות זו. ראה בספר המפתח של הר"ש פרנקל.

11. אמנם הרב נסים קרליץ (חוט השני חלק א עמ' רמט) כתב: "ובדבר הפועלים הגויים המצויים בזמננו אצל יהודים הנצרכים לעזרה כגון חולים ונזקקים, יש להסתפק אם מותר לתת להם פירות שביעית, דהא התירו ליתן לאכסניא של גוי אפשר דהוא דוקא באכסניא גוי של המלך, אבל בפועל של זמננו אין הדבר מוכרע אם גם הם בכלל היתרא דאכסניא של גוי". אמנם (שם בעמ' רנ) כשדן על שכיר גוי, כותב שאם אילו שכירים גויים שאינם חוזרים לבתיהם, הרי הם כבני בית ולכן מותר לתת להם. לדבריו יש להבחין אם כן, בין עובד זר שגר בקביעות אצל יהודי, ומזונותיו על היהודי שאז יהיה מותר לתת לו, לבין עובד זר שאין מזונותיו על היהודי. אך על דבריו יש להעיר, שהאכסניא המדוברת שם אין הכונה לאכסניא של מלך אלא אורחים גויים, כדברי פאת השולחן (שביעית סי' כד ס"ק נח): "ודלא כמפרש התוספתא שכתב אכסניא חיל של מלך". גם החסדי דוד בפירושו לתוספתא שם מפרש שמדובר באכסנאי גוי. גם הרמב"ם (הל' מעשר י, יא) כתב: "מותר להאכיל את העניים ואת האורחים דמאי", זאת על בסיס ההלכה המקבילה בדמאי, ע"פ האמור בירושלמי (דמאי ג, א): "מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי". הרב נחום מאיר קרליץ, אביו של הרב נסים קרליץ (חוט השני חלק ב עמ' תיט), כתב באופן כללי יותר: "אסור ליתן לגוי פירות שביעית אם לא שמיסב על שולחנו של ישראל".

12. הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה חלק יו"ד ג סי' קכד), פירש כך את ההלכה האוסרת להאכיל גוי פירות שביעית: "ואף שבתוספתא ספ"ה דשביעית איתא שאין מאכילין פירות שביעית לעכו"ם ואיפסק כן ברמב"ם פ"ה משמיטה הי"ג, מסתבר לע"ד דהוא רק בראוי לישראל דהוא כמו שאסור להאכיל דבר הראוי לאדם לבהמה וחיה, אבל לא גרע עכו"ם מבעלי חיים שמותר להאכילם כשאין ראוי לאדם. וכן משמע בתוספתא שם שנקט דין עכו"ם סמוך לדין בהמה וחיה ובלשון אחד. ולכן כשם שלבהמה וחיה הוא דוקא באלו המיוחדין לאדם דאוכלי בהמה ודאי מאכילין גם בידיים לבהמה וכמפורש לשון זה בדרשא דבעור בפסחים דף נ"ב ובעוד דוכתי האכל לבהמתך שבבית. וכן מפורש ברמב"ם שם, הוא

אמנם לקוח הנכנס לקנות בחנות איננו דומה לשכיר, אך בעל חנות הירקות המכיר את לקוחותיו, מודע לכמויות שהוא זקוק, ואם גוי קונה אין זה מחסר מהיהודים. גם להם ישאר די. גם לאכסנאי דואג בעל הבית היהודי, ונותן לו לאכול מפירות שביעית, גם אם מדובר באורח גוי. יש מקום לדמות מי שבא להתארח בבית יהודי, למי שבא לקנות מחנות של יהודי, בהנחה שבעל החנות מודע ללקוחות הללו, או לוקח בחשבון שמבין לקוחותיו יש גוים, ומכין פירות גם להם. האיסור העקרוני למכור לגוי הוא לגוי שאין קשר קבוע איתו, כמו שכיר סתמי.

4. מפני דרכי שלום ומפני איבה

האם מאחר ואיסור מכירה לגוי הוא איסור דרבנן, האם יהיה ניתן להתיר למכור לגוי מפני דרכי שלום, או מפני איבה? תקנות "מפני דרכי שלום" אילו הם הנהגות שמטרתם למנוע מריבות וקטטות ולחזק את הקשר בין הצדדים. "מפני איבה" תקנות שנועדו למנוע שנאה ומתח, אך אין מטרתן לחזק את הקשר בין הצדדים. את האפשרות להאכיל גוים פירות שביעית, מעלה הרדב"ז בעקבות דברי הרמב"ם (הל' שמיטה פ"ד ה"ל):

עירות ארץ ישראל הסמוכות לספר מושיבים עליהם נאמן כדי שלא יפוצו עכו"ם ויבזו פירות שביעית.

מקור דברי הרמב"ם בתוספתא (שביעית [ליברמן] פ"ד ה"ז). הלכה זו עוסקת בתגובה לחשש שמא גוים יבואו לבזות פירות שביעית מחמת העובדה שהשדות בשנת שמיטה מופקרות. בעקבות זאת כותב הרדב"ז:

ואיכא לספוקי, אם באו עכו"ם בכלל ישראל לזכות בפירות שביעית,

הדין דדוקא פירות המיוחדין לאדם אין מאכילין לבהמה וחיה לכן גם הא דאין מאכילין לעכו"ם איירי במיוחדין לישראל שהם פירות המותרין באכילה". הרב זאב וייטמן (לעיל הע' 1) כותב שמדברי הר"מ פיינשטיין הללו, יתכן ללמוד שגם דבר שראוי לאכילת ישראל אך מלכתחילה יוצר וגודל לצורך נכרי, והישראל אינו רוצה לאכלו, יהיה מותר להאכיל לגוי. הוא מציין גם למהרי"ט (חלק א סי' פג) ממנו רצה ללמוד כך, אך שמדברי המהרי"ט (חלק א סי' מג), משמע שהוא שולל לחלוטין נתינת פירות לגוי (הובא לעיל הע' 2).

אם מונעין אותם או אין מונעין מפני דרכי שלום, כדאמרינן גבי מתנות עניים?¹³

שאלת הרדב"ז היא כיצד יש לנהוג אם הגויים אינם באים לבזוז את פירות הארץ אלא על מנת לזכות מההפקר כמו היהודים שנוטלים מהשדות, האם גם אז יש למנוע מהם או שהם יכולים ליטול מפני דרכי שלום, כמו מתנות עניים? כוונתו כנראה להלכה אחרת לפיה יש לאפשר לגויים ללקוט מתנות עניים בשדות. כך נאמר במשנה (גיטין ה, ח):

אין ממחין ביד עניי גוים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום.

כך פסק גם הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"א ה"ט):

אין מונעין עניי עכו"ם ממתנות אלו [=לקט שכחה ופאה], אלא באין בכלל עניי ישראל ונוטלין אותן מפני דרכי שלום.

אם כן האם יהיה מותר לגויים ליטול מהפירות הללו כמו היהודים מפני דרכי שלום? תשובת הרדב"ז:

ומסתברא מונעין אותם דלא דמי למתנות עניים דלית בהו קדושה, אבל פירות שביעית אית בהו קדושה.

גם על דברי הרמב"ם (הל' שמיטה ה, יג) שכתב שאין להאכיל פירות שביעית לגוי העיר הרדב"ז שם:

ומכאן יש ראייה קצת שמונעין את העכו"ם מלקחת פירות שביעית.

לדברי הרדב"ז הסיבה לפיה אין לאפשר לגויים פירות שביעית היא בשל העובדה שיש בהם קדושה, ואין זה דומה למתנות עניים כמו לקט שכחה ופאה בהם אין קדושה, ועל כן לא מונעים מהם.

אך בעצם היא גופה השאלה, מדוע לא נאפשר לגויים ליטול פירות שביעית מפני דרכי שלום על אף שיש בהם קדושה? על כן נראה שהבחנה הבסיסית היא, שהיכולת ליטול פירות שביעית הוא בשל העובדה שהפירות הללו אינם מוגדרים כמתנות עניים, אלא הם הפקר לכל- לעניים ולעשירים, בשל צו התורה "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך" (שמות כג, יא). אמנם, הסבירות היא שהעניים הם אילו

13. בענין אחר מצינו הלכה העוסקת בקשרי יהודים גויים בשמיטה, בשל דרכי שלום: משנה (שביעית ד, ג; ה, ט). ראה: גיטין סב ע"א (תוד"ה אשרתא).

שיטלו מהשדות המופקרות כלשון הכתוב: "ואכלו אביוני עמך", אבל אין זו תוצרת שמיועדת דוקא לעניים¹⁴. בשביעית חייב בעל השדה להפקיר, בין אם יש מי שיטול ובין אם לאו, ואילו לקט שכחה ופאה לא חייבים להשאיר בשדה במקום שאין עניים יהודים, כמסופר בגמ' (חולין קלד ע"ב):

לוי זרע בכישר, ולא הוו עניים למשקל לקט. אתא לקמיה דרב ששת, אמר ליה "לעני ולגר תעזוב אותם" (ויקרא כג, כב) - ולא לעורבים ולא לעטלפים.¹⁵

אלא שאם ישנם יהודים שלמענם משאירים לקט שכחה ופאה, לא מונעים מעניים גויים לקחת.

התקנות מפני דרכי שלום עוסקות בתחומים חברתיים לניזקים ונתמכים, שגם אומות העולם עוסקים בהם כמו דאגה לחולים, ולעניים, קבורת מתים וכד'. כך נאמר בירושלמי (גיטין פ"ה ה"ט) בעקבות דברי המשנה המאפשרת לעניי גוים ליטול מתנות עניים מפני דרכי שלום:

אין ממחין ביד עניי גוים לקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום. תני עיר שיש בה גוים וישראל מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל וגובין משל גוים ומשל ישראל, ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל¹⁶. ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל, וקוברין מיתתי גוים ומיתתי ישראל¹⁷, ומנחמין אבילי גוים ואבילי ישראל, ומכבסין [נ"א- מכניסין] כלי גוים וכלי ישראל מפני דרכי שלום¹⁸.

14. רש"י (סוכה לט ע"ב ד"ה אבל), כותב שההפקר הוא לעניים, והרש"ש שם שואל שהרי ההפקר בשביעית הוא גם לעשירים? ומיישב שרש"י תפס את לשון הכתוב. במקומות נוספים כתב רש"י שההפקר הוא לעניים, אך ברור הוא שגם עשירים יכולים ליטול. ראה: הרב שלמה זלמן אויערבך (מנחת שלמה, חלק ג, עמ' קד).

15. ראה עוד בהשוואה שבין לקט שכחה ופאה לשביעית לעניים ולעשירים, בירושלמי (פאה פ"ו ה"א), במשנה ובגמ' שם.

16. עד לכאן, זו מובאה מהתוספתא (גיטין [ליברמן] פ"ג ה"ג).

17. עד לכאן, מובא בגמרא (גיטין סא ע"א) גם כן בעקבות דברי המשנה שעסקה ביכולת של עניים גויים ללקוט לקט שכחה ופאה.

18. ראה: הרב ד"ר אלתר הילביץ', "לביאור הסוגיה מפני דרכי שלום ביחס לגויים", סיני, ק (תשמ"ז), עמ' שכח-שנח.

אילו הם תחומים כלליים, בהם גם אצל אומות העולם מקובל לדאוג לנזקקים והנצרכים "ועושיין להן כל הדברים שחובה עלינו לילך במדותיו של הקב"ה בכל יכולתנו" (שירי הקרבן שם). אך אין להחיל את העיקרון על תחום שהוא בעיקרו אינו מתנות עניים אלא מופקר לכל.

אמנם לקט שכחה ופאה היא מצווה ייחודית לעם ישראל, וגויים אינם מקיימים אותה¹⁹. היא איננה ניתנת במסגרת צדקה ותמיכה רגילה, אם כי ישנה סבירות שהעניים הגוים היו מודעים להשאת הלפט בשכחה והפאה בשדות הייחודים בעת הקציר, והיו מצטרפים יחד עם העניים היהודים ליטול, וכתוצאה מכך נקבעה התקנה שמאפשרים גם לעניים גוים ליטול מפני דרכי שלום²⁰. אך כאמור הפקרת פירות שביעית איננה מוגדרת כמתנת עניים, ועל כן לא ניתן להחיל את התקנה "מפני דרכי שלום". עם זאת יש להעיר, שמסקנת הרדב"ז שיש למנוע מגוי לזכות בפירות שביעית מהשדות המופקרים, היא חידוש שלו, ובתוספתא ממנה למד הרמב"ם שיש להציב שומרים מפני הגוים, נאמר שיש לעשות כן רק בערי ספר, ורק כשיש חשש שמטרתם לבזות את הפירות.

19. גויים אינם מצווים להשאיר לקט שכחה ופאה. גר שבא להתגייר: "מודיעין אותו עון לקט שכחה ופאה" (יבמות מז ע"ב). רש"י מסביר שמודיעים לו שעניים ילקטו בשדהו ושלא יקפיד על כך, או שמודיעים לו שהוא חייב להשאיר לקט שכחה ופאה, ושלא יצטער על ההפסד שנגרם לו. הרב יעקב עטלינגר (ערוך לנר, יבמות שם), מציע לפרש: "שיש חשש שמפני לקט שכחה ופאה ומעשר עני מגיירים עצמם, ולכן מודיעים אותו עוון לקט שכחה ופאה ומעשר עני, כיון שיש חשש שמשום הני הוא שמגייר. ומודיעים לו שזבורא ועקרבא (=רע וטוב) היא. דהיינו אף דכשהוא עני טובה הוא לו, מכל מקום כשיקנה שדה מחוייב הוא עצמו לתנס, ועון גדול הוא כשמבטלם, וכשהוא נכרי לא מחוייב בכך, ואולי יפרוש על ידי זה הואיל והן מקפידין על הממון". קשה להניח שלשם לקיטת לקט שכחה ופאה גוי מתגייר, הרי אין

מונעים מהגויים ללקוט לקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום (משנה גיטין ה, ט).

20. הקוצרים בשדהו של בעז מאפשרים לרות ללקוט, בידעם שהיא נכריה- מואביה. שאלת בועז לנער הניצב על הקוצרים: "למי הנערה הזאת?" (רות ב, ה), היא שאלת היכרות סתמית, ולדברי חז"ל הוא ראה בה התנהגות והתנהלות שונה באופן בו היא מלקטת, ממה שמקובל אצל גויות (שבת קיג ע"ב). תשובת הנער: "נערה מואביה היא" - "למה אמר נערה מואביה היא? לפי שהיא מעיד עליה שלא תהא משבט יהודה, שהיא סבור בה שהיא מבנות לחם, אמר לו הנער הנצב על הקוצרים נערה מואביה היא, אמר לו פייס לה שתהא מלקטת אחרינו" (מדרש זוטא - רות (בובר) פרשה ב, ו). אפילו מואביות מלקטות מתנות עניים.

מה ניתן ללמוד מדברי הרדב"ז מההצעה שנשללה לאפשר לגוים ליטול פירות שביעית מהשדות המופקרות לכל מפני דרכי שלום, באשר לשאלה האם ירקן רשאי למכור ללקוחותיו הקבועים הגויים פירות שביעית. לדברי רבנו תם (תוס' גיטין סא ע"א ד"ה משאלת): "דבמכר לא שייך דרכי שלום". טעם דברי ר"ת, לדברי הרמב"ן (עבודה זרה טו ע"ב) הוא: "שאם אינו רוצה למכור כליו מי יכוף אותו בכך". ועל כן גם כאן לא ניתן להתיר למכור פירות שביעית לגוי, מאחר שהמוכר רשאי להחליט למי הוא מעונין למכור ולמי לא. אך הרמב"ן (שם) חולק על דברי ר"ת: "ואינו נכון, דודאי גבי אומן כיון דלכולי עלמא מזבין, ולהאי לא מזבין, איכא איבה"²¹. אם המוכר לא ימכור סחורה מסויימת לגוי, יהיה איבה בין הגוי ליהודי. אמנם גם על דברי הרמב"ן יש להעיר שישנם דברים רבים שאין אנו רשאים למכור לגוים מסיבות שונות, כולל חפצי מצוה, ואין אנו מתירים מפני דרכי שלום או מפני איבה²².

אלא שבעקבות דברי הרמב"ן הללו, מאחר והאיסור להאכיל ולמכור פירות שביעית הוא מדרבנן, ובכל זאת חכמים התירו במצבים מסוימים – כמו לשכיר שמזונותיו על היהודי, או לאכסנאי בשל איבה²³ יתכן שגם כאן יהיה מותר למכור לגויים פירות שביעית מפני איבה. כך כותב הרב צבי כהן (פירות שביעית, עמ' רצז), בשמו של הרב נסים קרליץ:

גוי שבא לחנות שמיטה לקנות פירות שביעית, וחנות זו מוכרת גם למי

21. כך גם מנמק הרמב"ן (עבודה זרה יג ע"א) מדוע נוהגים כיום "לישא וליתן עמהם לשאול ולהשאיל לפרוע ולהפרע ואפילו ביום אידם, ובודאי למכור להם", ומסקנתו שהדבר מותר: "דהאידינא שכחי גבן טפי, ואיכא משום איבה". לשיטת הרמב"ן (בבא מציעא עח ע"ב), החשש מפני איבה הוא הסיבה לכך שנותנים לגוים מתנות לאביונים בפורים (ראה: אליאב שוחטמן, "על המנהג ליתן מתנות לאביוני נכרים בפורים", סיני, ק' ותשמ"ז), עמ' תתנב-תתסח. אין נכונה הבנתו שמשום איבה, היא ראית המנהג ללא כל פסול אף לכתחילה. מפני איבה הוא בשל חשש ופחד שאי הנתנה יגרום למתח לא רצוי ושלילי בינינו לבין הגוים).

22. "אין מוכרין טלית מצוייצת לגוי" (שו"ע או"ח סי' כ, ב); אין מוכרים לגוים בתים ושדות בארץ ישראל (שו"ע יו"ד סי' קנא, ח), ועוד. בכל אלה לא התירו מפני דרכי שלום.

23. הרב שלמה זלמן אויערבך (שו"ת מנחת שלמה א עמ' רלג), הובא לעיל (ליד הע' 4).

שלא חתם על מינוי שליחות ולמכור פירות נכרים לשומרים קדושת שביעית בפירות אילו, יש לצדד להתיר למכור לו אם יש חשש איבה²⁴.

סיכום

אין להאכיל פירות שיש בהם קדושת שביעית לגוי. מותר להאכיל שכיר גוי שמזונותיו על היהודי וכן גוי שבא להתארח.

1. אך אם הגוי בא מעצמו ליטול פירות שביעית, או אם הוא נכנס מעצמו לחנות על מנת לקנות אין מונעים ממנו.

2. בתוספתא נאמר גם שאין למכור פירות שביעית לגוי, אך הרמב"ם לא פסק תוספתא זו להלכה.

3. כשם שמותר להאכיל שכיר גוי קבוע בהנחה שהפירות שהם אוכלים לא באים על חשבונו של היהודי, כך יהיה מותר למכור להם אם בעל חנות הירקות לוקח בחשבון שמבין לקוחותיו הקבועים ישנם גם גויים.

4. אין להתיר למכור לגויים פירות שביעית מפני דרכי שלום, כי תקנה זו מאפשרת לעניים גוים ליטול מתנות עניים כמו לקט שכחה ופאה, אך פירות שביעית אינם מתנות עניים, מה גם שבמכר אין משתמשים בתקנה "מפני דרכי שלום". אך אם אי המכירה לגוי תגרום איבה בין המוכר לבין הגוי, ומאחר ומדובר על איסור דרבנן בלבד, יש מקום להתיר מפני איבה.

24. הוא מוסיף עוד שלדברי הרב יהודה שפירא יש להתיר משום דרכי שלום, אך מביא שהרי"ש אלישיב השיב שאינו מוצא היתר לזה.

הרב יהודה עמיחי

מתגיירים ופירות שביעית

שאלה

האם מתגיירים המתכוננים לקראת גיור צריך ללמד לקנות פירות וירקות בשנת השמיטה מחנויות של אוצר ב"ד, וכמו כן האם מתלמד כזה יכול לאכול אצל משפחות מאמצות פירות שביעית?

א. איסור האכלת פירות שביעית משום הפסד

התוספתא (פ"ה הכ"א) אומרת:

מאכילין את אכסניא פירות שביעית, ואין מאכילין לא את הגוי ולא את השכיר פירות שביעית, ואם היה שכיר שבת שכיר חודש שכיר שנה שכיר שבע או שקצו מזונותיו עליו מאכילין אותו פירות שביעית.

מלשון התוספתא ברור שהאיסור הוא מדרבנן בלבד שהרי אם האיסור היה מדאורייתא לא יתכן שיתירו לשכיר חודש או שנה להאכילו, אלא שיש כאן איסור דרבנן. וכבר כתב החזו"א (סי' יג ס"ק כו ד"ה ומאכילין) שהדרשות בפסוק "לכם ולא לאחרים" אינם אלא אסמכתא.

את עצם האיסור הסביר המהרי"ק שהוא משום שיש בכך הפסד פירות שביעית. נראה שאין כאן איסור סחורה, שהרי התירו סחורה במקרים מסוימים (כגון, כמויות קטנות, עודפים), ובדין זה משמע שאין מאכילין את הנכרים באופן מוחלט, א"כ האיסור לא מדיני סחורה אלא הפסד פירות שביעית. איסור זה הובא גם בדברי הרמב"ם (פ"ה ה"ג):

פירות שביעית אין מוציאין אותן מהארץ לחוצה לארץ ואפילו לסוריא,

ואין מאכילין אותן לא לעכו"ם ולא לשכיר, ואם היה שכיר שבת או שכיר שנה או שכיר חדש או שקצץ מזונותיו עליו הרי הוא כאנשי ביתו ומאכילין אותו, ומאכילין את האכסניא פירות שביעית. מדברי התוספתא והרמב"ם ברור שהאיסור הוא להאכיל לנכרים, אולם נשאלת השאלה אם גוי רוכש בחנות האם חלה עלי חובה למנוע ממנו לקחת.

ב. מניעת גוי לאכול פירות שביעית ואכילה מפרי העץ

ביסוד הדבר צ"ע הרי הירושלמי (פאה פ"ו ה"א) כתב ששביעית היא הפקר לכל ליהודים ולנכרים, וא"כ כיצד יש סברא לאסור להאכיל את הנכרים, הרי הם יכולים ללכת ולאכול בפרדס מהעצים ומדוע כעת הדבר אסור להם. ואדרבה הרמב"ם בפיה"מ (פ"ד ה"י) כתב שהאיסור לקצוץ אילנות נובע מכך שהוא גוזל בני אדם, שהקב"ה נתן פירות שביעית לכל בני אדם. משמע שפירות שביעית שייכים ליהודים ולנכרים, וא"כ מדוע אין לתת להם לאכול פירות שביעית?

כפי שאנו שואלים על גוי נשאלת השאלה גם לגבי בע"ח שאסור להאכיל את הבהמה, ובאר ערוה"ש (ס' כד סעי' יא) שהאיסור הוא משום הפסד, ונשאלת השאלה הרי התורה אמרה (ויקרא כה, ז) "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבאתה לאכול", וכיצד אנו יכולים למנוע מאכל מהבהמה.

אלא שיש לחלק בין אם הפירות כבר זכה בהם ישראל וממילא אם נותנים לבהמה או לנכרי הרי זה הפסד אבל אם הפירות עדיין על העץ בכך אנו אומרים שגם הבהמות יכולים ללכת ולקחת, ועל כך נאמר הפסוק שתהיה כל תבואתה לאכל, וכן איתא בתוספתא (פ"ה ה"כ) אומרת:

פירות שביעית אין מאכילין אותן לבהמה ולחיה ולעופות אם הלכה בהמה מאיליה לתחת תאינה ואוכלת בתאנים לתחת חרוב ואוכלת בחרובין אין מחייבין אותו להחזירה משם שנ' בארצך תהיה כל תבואתה לאכל.

העולה מכאן שאיסור הפסד הוא איסור על מי שברשותו פירות שביעית לבל יורידם על ידי נתינתם לגוי או בע"ח, אבל אם הולכים ולוקחים הרי זה מותר להם, שאין בכך הפסד פירות שביעית.

ג. בני ביתו

האיסור להאכיל פירות שביעית הוא כאשר הנכרי איננו מבני הבית אולם כאשר

הופך להיות חלק מבני הבית אפשר להאכיל, ולכן אם הגוי הוא שכיר של ישראל או שקצצו מזונות לגוי הרי הוא כאנשי ביתו מותר להאכיל (תוספתא ורמב"ם), ונשאלת השאלה מדוע מותר להאכילו כשהוא מאנשי הבית? וצריך להסביר שאיסור הפסד פירות שביעית, הוא יחסי וכאשר הגוי הוא מבני הבית אין כאן הפסד שהרי זה ככל צרכי הבית, ופירות שביעית נתנו לכל צרכיכם, אולם להאכיל סתם גוי בכך הוא האיסור.

על כן נראה שאם מתארח מתגייר אצל יהודי הרי הוא כאנשי ביתו וממילא אין איסור לתת לו פירות שביעית.

ד. לתועלת ולא להפסד

אלא שנשארה שאלה לגבי האם צריך לחנך מתגיירים ללכת לקנות בחנויות של פירות שביעית, שהרי בכך אנו מוציאים פירות שביעית לרשות עכו"ם. לפי מה שאמרנו שהאיסור הוא משום הפסד אבל כאשר הדבר הוא מצרכי ישראל הדבר מותר "לכל צרככם", אם הגוי מתכוון להתגייר, הרי שמשעה שהודיע שרצונו להתגייר, אין כאן הפסד, שהרי הדבר נעשה לתועלת על מנת להרגילו במצוות, ומכיוון שרצונו שיהא גר אמת א"כ הקנייה בפ"ש היא לתועלת ישראל. אין כאן גדר של הפסד פירות שביעית, אלא אדרבא יש כאן שכר, ואפשר להפנותו לפירות שביעית למרות שהוא בתהליך גיור.

כעין דוגמא לכך נראה מהאיסור שלא ללמד נכרי תורה, אולם כאשר מדובר באדם שבא להתגייר אפשר ללמדו (מהרש"א ח"א שבת לא ע"א), וצריך לומר שגוי רגיל חיישינן למסור בידיו כתבי הקודש, אבל כאשר בא להתגייר יש בכך תועלת לישראל ומותר ללמדו, כך גם לעניין פ"ש במסירתם לגוי יש הפסד פירות שביעית, אולם אם פירות אלו יביאו את המתגייר להכרה ביהדות הרי זה מותר, כשם שמתירים לגוי להתעטף בציצית (שיש בה קדושה) או תפילין, כן נראה שאפשר לתת להם פירות, שהרי אין איסור מסירת פ"ש לנכרי איסור עצמי אלא משום הפסד, ולתועלת עם ישראל אפשר להתיר. ועוד הרי התירו לתת לגוי פירות שביעית כאשר לא מוצא יהודי שיקנה פירות אלו ועיין תוספתא פ"ו ה"ב, בביאור החסדי דוד ומנחת ביכורים), א"כ מוכח שכאשר יש תועלת ליהודי אין כאן הפסד, ובייחוד כאשר כלל ישראל יש לו תועלת בהכי, א"כ אין כאן איסור.

הרב יעקב אפשטיין

אמירה לנוכרי בשביעית

א. במסכת בבא מציעא (צ ע"א) שאלה הגמרא:

איבעיא להו: מהו שיאמר אדם לנוכרי חסום פרתי ודוש בה, מי אמרינן: כי אמרינן אמירה לנוכרי שבות - הני מילי לענין שבת, דאיסור סקילה, אבל חסימה דאיסור לאו - לא. או דלמא לא שנת?
מוסיף רש"י: "אמירה לנוכרי שבות - מדרבנן". היינו תוקף האיסור בשבת מדרבנן, על אף שהאמירה היא לעשות איסור תורה.
הראשונים פסקו שאמירה לנוכרי נוהגת בכל האיסורים. כתב בעל המאור (ב"מ נב ע"ב): "והאומר לעובד כוכבים חסום פרתי ודוש בה בעיא ולא איפשיטא ולחומר". והיראים (ס"ו רעד) כתב: "ונשאר בתיקו וכל תיקו דאיסורא אפי' בדרבנן לחומר". והרא"ש (ב"מ פ"ז ס' ו) כתב שהראב"ד הכריע לקולא בכל איסורי תורה פרט לשבת. אמנם הרא"ש עצמו הכריע לחומר. וכן הראב"ה (ס"ו תתקמז), והרמב"ם (הל' שכירות פ"ג ה"ג).

בדיני שבת נפסק (שו"ע או"ח ס' שז ס"ה):

דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת; והוא שיהיה שם מקצת חולי, או יהיה צריך לדבר צורך הרבה, או מפני מצוה; כיצד: אומר ישראל לא"י בשבת לעלות באילן להביא שופר לתקוע תקיעת מצוה; או להביא מים דרך חצר שלא עירבו, לרחוץ בו המצטער; ויש אוסרין. היינו, אף שאמירה לנוכרי שבות הרי באיסורים מדרבנן מקילים עוד יותר, והותר במקום צורך גדול לומר לנוכרי לעשות פעולות האסורות לישראל מדרבנן. ואף שיש פוסקים המקילים אף באיסור תורה כבעל העיטור, ויש פוסקים המחמירים אף באיסור דרבנן (עי"ש בנה"כ לשו"ע), הרי למעשה זו דעת רוב הפוסקים.

ב. השאלה היא לגבי שביעית. לפי מסקנת הראשונים לעיל, לגבי מלאכות מן התורה הרי הן אסורות לפחות מספק לחומרא. אולם שביעית בימינו לרוב הפוסקים מדרבנן. וא"כ אף ארבע המלאכות (זריעה, זמירה, קצירה, בצירה) הן מדרבנן, שאר המלאכות בימינו הן תרי מדרבנן. ראשית כיון שהן אסורות אך מדרבנן, ועוד שבימינו שביעית מדרבנן.

האם מותר מחמת צורך גדול, או הפסד גדול, או לצרכי מצוה (כגון ישוב א"י) לעשות ע"י נכרי מלאכות האסורות בשביעית מדרבנן?

ג. בניגוד לאיסורים אחרים, כגון חסימה או סירוס בהם ישנם לאוים בלבד, בשנה השביעית ישנה מצות עשה של "ושבתה הארץ" המקבילה ללאוין. נחלקו ראשונים ואחרונים האם מצות העשה מוטלת על העובד בפועל בשדה או על בעל השדה אף אם אחרים עובדים בה. אם מצות העשה מוטלת על העובד בשדה, כאשר אחרים עובדים בשדהו אין בעל השדה עובר, ומצות העשה היא מצות "גברא" כרוב המצוות בתורה. לעומת זאת אם הציווי הוא ששדהו תשבות בשביעית, הרי המצוה היא מצות "חפצא" ועל כן גם אם אדם אחר עובד בה כגון נכרי – בעליה עובר באיסור עשה. דוגמא לאיסור כזה הוא חיוב שביתת עבדיו ובהמותיו של אדם בשבת. עצם זה שהם שייכים לאדם מישראל מחייב את שביתתם ועל כן אף אם נכרי חרש בבהמת ישראל בשבת – בעליה עוברים בחיוב השביתה.

ישנה דעה שלישית, בין הפוסקים¹ אשר סוברת שהעשה של "ושבתה הארץ" מוטל על כל ישראל, ולכן אם שדה של ישראל נעבדת בשביעית כל ישראל עוברים ב"עשה". אולם דעה זו נדחתה ע"י הרא"ה קוק זצ"ל, עי' בקונ' אחרון לשבת הארץ (סי' א). ועל כן צדדי השאלה הן שתי האפשרויות שהובאו לעיל: מצות "גברא" או מצות "חפצא".

ד. יש שרצו² להביא ראיה מהגמ' בעבודה זרה (טו ע"ב):

א"ל אביי: וכל היכא דאדם מצווה אסור? והרי שדה, דאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית, ותנן, בש"א: לא ימכור אדם שדה ניר בשביעית, וב"ה מתירין, מפני שיכול להובירה!

1. כ"כ הלכות שביעית (זילבר פ"ד סעי' צב) שיש חיוב שביתה כללי על כל ישראל להשבית שדותיהם.

2. כ"כ בספר השמיטה (עמ' צא),

ולכאורה החיוב הוא מוחלט בחיוב שביתת שדהו. אולם לענ"ד אין מכאן כל ראייה, שכן המדובר במוכר כלי עבודת אדמה לאדם מישראל, וממילא הקונה בשביעית קונה לצורך עיבוד שדהו ולא לצרכים אחרים ולו עצמו אמנם נאסר הדבר לכו"ע.

בקונ' "עוללות שביעית"³ כתב הרצ"ה קוק שהראשונים לא קבעו דעה בנושא בצורה מפורשת, ורק האחרונים ניסו לדייק מדבריהם לכאן ולכאן.

הסמ"ג (עשין קמז)⁴ ותוס' רבינו אלחנן (ע"ז טו ע"ב) (עפ"י חלק מהאחרונים), מהרש"ל (ב"מ צ ע"א), ערוה"ש (ס"י יט סי"ט), מנחת חינוך (מצוה קיב, שכו) סברו שבעל השדה מצווה ששדהו לא תעבד בשביעית, ולכן אין הבדל בין אם הוא עובד בשדה או שנכרי – בעל השדה עובר בעשה.

מחמת אותה שיטה, יש מהאחרונים שאוסרים השכרת שדהו לנכרי בשביעית אף בהבלעה (קודם השביעית) והם: שו"ת שמן המור (יו"ד ס"ד ד), שו"ת נחפה בכסף (יו"ד ס"ד ד), שו"ת משיב דבר (ח"ב ס"ו נ), תורת הארץ (ח"א פ"ו אות' טז, יז), בני ציון (ס"ב ב), ספר השמיטה (עמ' צא סעי' א). וסיבת האיסור שאם נכרי עובד בשדהו כיון שקנין הגוף של ישראל, הרי הוא עובר בעבודת נכרי בשדהו.

ה. הרב זצ"ל (קונטרס אחרון ס"א) מוכיח מלשון הרמב"ם בשה"מ (מ"ע קלה): "שציונו לשובות מעבודת הארץ", ומתוס' (ע"ז טו ע"ב ד"ה מי) "כשהיא (השדה) ביד ישראל אחר יש בו אסור דאורייתא אם זרע ישראל", וכן מהחינוך (מצ' קיב). שרק כאשר בר חיובא עובד בקרקע עוברים בעשה, אבל אם העובד בה נכרי אין עוברים בעשה. וכ"כ הרצ"ה קוק זצ"ל במאמרו "עוללות שביעית", ומביא בשם הגאון האדר"ת שכתב על החיוב במצות עשה אף אם נכרי עובד בה כ"דברים מתמיהים".

עפ"י אותה שיטה הסוברת שהאיסור על העובד ולא על בעליה, כתבו האחרונים שמוותר להשכיר לנכרי שדה של ישראל בהבלעה, והם: שו"ת מבי"ט (ח"ב ס"ד סד), שו"ת מהרי"ט (ח"ב יו"ד ס"ב נב), פאה"ש (ס"י כג סע' טו בי"ש ס"ק לא). ומשמע שאין בעל השדה עובר באיסור כאשר נכרי עובד בשדה ישראל בשביעית. ואעפ"כ אסרו הוראה ישירה לעבודת נכרי בשביעית עצמה משום שכר שביעית.

ו. בהכרעה במחלוקת, יש מהאחרונים שפסקו להחמיר. בשו"ת משנת יוסף (ס"י מא) סבר ששיטת כל הפוסקים שישנו איסור שביתת הארץ ובעליה עוברים בעשה בכל מקרה שהאדמה נעבדת, והביא משו"ת נחפה בכסף שאם גוי זרע באדמת ישראל

3. פורסם בקובץ "סיני" ושוב בשבת הארץ (השלם).

4. ע"י שבת הארץ השלם פ"א ה"א ופ"ד ה"ל.

הפירות אסורים. כמו"כ הביא מתורת הארץ (ח"א פ"ו אות' א-ג, טו-יז) שג"כ סבר כך. ומביא מהחזו"א (שביעית יז, כה) שהיא מחלוקת. עוד כתב בשו"ת משנת יוסף וסוף סי' יב) שמלאכה לאוקמי אילנא שהותר מחמת הפסד אין עדיפות לנכרי. ובשם הגרשז"א מביא שלא מצינו בפוסקים לעשות השקאה ע"י נכרי. ותולה זאת בשאלה האם עבודות שהותרו בשביעית צריך למעט עד כמה שניתן. ומסיים:

אבל כשאסור ע"י ישראל אפילו במקום הפסד כגון במלאכה גמורה או בגוף האילן וכד', א"כ כשלישראל עצמו לא מועיל היתר של לאוקמי, למה יהא מותר ע"י נכרי, לפי מה דקי"ל דאפילו כשנכרי עובד בשדה ישראל עובר ישראל על מ"ע דושבתה הארץ.

וכן דעת ספר ברית עולם (זילבר, סי' א סעי' סג) שבכל מקום שהתירו מפני הפסד, אם אפשר יש להחמיר ע"י נכרי, אבל מה שאסור ע"י ישראל במקום הפסד צ"ע אם מותר ע"י נכרי עכ"ל. ומסתמך על שו"ת מהרי"ל דיסקין (סי' כז אות כד) שכתב להתיר לנטוע בשביעית עצי אקליפטוס ע"י נכרי במקום שהאוויר לא טוב וצריך לזככו, ויש לחוש לבריאות הגוף של יושבי המקום דאין שעת דחק גדול מזה⁵.

ז. אולם מסקנת הראי"ה קוק זצ"ל שדין אמירה לנכרי בשביעית כדינו בכל המצוות ואסורה אף בשביעית רק מדרבנן. וז"ל:

נראין הדברים, שאין חילוק בין שדה של גוי לשדה של ישראל, שגם בשדה של ישראל, אין ישראל עובר כשהגוי עובד, והאיסור הוא איסור שבות ככל איסורי תורה (קוני' אחרון סי' א).

וכ"כ הגר"י אריאל (באהלה ש"ת ח"ג סי' י, עמ' 122): "בשאלה זו של אמירה לנכרי בשביעית הוכרעה ההלכה לקולא ע"י הפוסקים, כפי שכתב הגרא"י קוק זצ"ל באגרות ראי"ה (ח"א עמ' רפט) שאמירה לגוי בשביעית אינה אסורה אלא מדרבנן, וכן החזו"א (סי' יז אות כח) ומעדני ארץ (פרק יג). ומביא הגר"י אריאל את היתר הנטיעה ע"י נכרי של המהרי"ל דיסקין וכן התיר גיזום "חזירים" (שו"ת מהריל"ד סי' כז אות ד) ושירוש עשבים שוטים ע"י חרישה (שם אות יב) כל זאת דוקא ע"י נכרי. וכן מובא שם

5. העוקב אחרי דבריו של הגר"ל דיסקין יראה שבמפורש היקל ע"י נכרי ולא משום בריאות אלא שעת הדחק בעבודות דרבנן ולא כמש"כ המשנת יוסף.

שהגרנ"ה הלוי התיר עפ"י מהרי"ל דיסקין והגר"ש סלנט עבודות דאורייתא בקרקע שנמכרה לנכרי ע"י נכרי.

ח. ראיה להקל יש מהמשנה במסכת שביעית (פ"ג מ"א) בה נאמר: "מאימתי מוציאין זבלים לאשפות משיפסקו עובדי עבודה".

וכתב על כך המגן אברהם (או"ח סי' רמד): "לאורחים - עפ"ג דשביעית מ"א כתב תו"ט שמביא הירושלמי דלא חיישין לעוברים ושבים מפני מראית העין אלא לבני עירו וצ"ל דשביעית הקילו עי' סוף סי' תרע"א". והביא דבריו בתו"ח (שביעית פ"ג מ"א).

ובאר המשנה ראשונה (שביעית פ"ג מ"א):

נראה דוקא כשמוציא ישראל מעצמו הזבל אסור קודם הזמן שנתנו כאן, אבל אם הנכרי מוציא בשליחות ישראל שרי כיון דאינו אלא משום מראית עין ובנכרי ליכא למיחש שיאמרו שלשדה שלו הוא מוציא... ובלא"ה שביעית קיל טפי דהכא לא חשו לעוברים ושבים מפני מראית עין והתם חששו כמו שחילק המגן אברהם דשביעית קיל. ונ"ל משום דזיבול בשביעית אינו אלא מד"ס ובד"ס לא החמירו במראית עין כ"כ...

מבואר בדבריהם שהקילו בהוצאת זבלים בשביעית שאסור משום מראית עין ומותר לעשותה ע"י נכרי.

וכן בשו"ת אור לציון (שביעית פ"ג סי"ג) התיר עקירת עשבים המפריעים למעבר או לצורך בניה במקום ע"י נכרי. וכן נראה מדברי הראשל"צ הר"א בקשי דורון בענין נטיעה בשביעית ע"י נכרי לצורך ישוב א"י (שו"ת בנין אב ח"ג סי' מא).

ט. עפ"י הכרעת גדולי אחרוני דורנו שאיסור אמירה לנכרי בשביעית הוא ככל איסורי תורה ואין הוא איסור "חפצא", יש ללמוד לגבי מלאכות האסורות מדרבנן, שמחמת הפסד או צרכי מצוה, אע"פ שעשייתן אסורה ע"י ישראל - מדרבנן, הרי מותר לעשותם ע"י נכרי. והדבר יכול להילמד מדיני שבת שבאיסורים מדרבנן הותר ע"י נכרי מטעמי הפסד, וא"כ ק"ו לגבי איסורי דרבנן בשביעית שכל חיובם בימינו הוא תרי דרבנן.

לדוגמא, הרב זצ"ל סבר שמלאכה לאוקמי פירא אסורה שכן: "מה שהוא צורך הפירות הפקיעה תורה שהפקירה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם" (שבה"א פ"א הט"ז). אולם לפי המבואר כאן, נראה שע"י נכרי יהא מותר לעשות

לצורך אוקמי פירא במידה ולא יהיו לעץ פירות בהפסד גדול. ואף שאנו נוהגים להקל באוקמי פירא מכח הוראת החזו"א, היתר זה ברור יותר אף לדברי מרן הרב זצ"ל. וכן כל המלאכות שמנה הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"א ה"ה) שיש בהם אברוי:

ולא יחתוך היבולת מן האילנות, ולא יפרק העלין והבדים היבשים, ולא יאבק את צמרתו באבק, ולא יעשן תחתיו כדי שימות התולעת, ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמא כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך, ולא יסוך את הפגין, ולא ינקוב אותו, ולא יכרוך את הנטיעות, ולא יקטום אותם, ולא יפסג את האילנות וכן שאר כל עבודת האילן, ואם עשה אחת מאלו בשביעית מכין אותו מכת מרדות.

נראה שאם יש בהם צורך גדול או הפסד גדול, מותר לעשותם ע"י נכרי. וניתן ללמוד זאת מתשובת המהרי"ל דיסקין (סי' כז) שבכמה מקומות התיר ע"י נכרי. ולעומת זאת מלאכת נטיעה או הברכה או הרכבה כתב המהרי"ל דיסקין (שם אות כב) שאין להתיר אף ע"י נכרי ואף שנטיעת עץ סרק שהיא מדרבנן התיר בשעת הדחק. והסיבה ברורה, כיון שאין בהם עתה צורך ונטיעתם או המלאכות האלו לא נועדו לצורך פירות השביעית אלא לפירות שיגדלו בשנים אחר השביעית.

י. נלענ"ד שהסיבה שחלק מהפוסקים נמנעו להסתמך על היתר זה נובעת מהסתמכות על הדעה הסוברת שיש איסור תורה במלאכות ע"י נכרי בשדה ישראל בשביעית כמבואר לעיל. אולם כיון ששמיטה בזמן הזה מדרבנן וכיון שגדולי הפוסקים הכריעו שלא כדעה זו, נראה שבשאלות שעולות בשמיטה במלאכות האסורות מדרבנן כגון בשאלות על עבודות שאינן חקלאיות או שלא לשם מטרות חקלאיות, או כאלה שנוצרו בגלל תקלות כגון מלוי אדמה בבורות או חריצים עמוקים, יש להסתמך ולהורות כן למעשה.⁶

6. באתר האינטרנט של הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ענה שאם יש צורך אמיתי בפעולת ניכוש היא מותרת ע"י ישראל, במידה וריסוס וכיסוח העשביה אינם יעילים, לעומת זאת אם אין צורך הכרחי אסור אף ע"י נכרי. ולענ"ד, מותר ע"י נכרי אף בניכוש, וכ"ש אם הנכרי הוא קבלן שבא מעצמו ומעדיף דוקא לנכש ולא לרסס או לכסח. ונראה שפעולתו בניכוש עדיפה מבחינה היתרה ההלכתי על פעולת ישראל בריסוס וכיסוח.

הרב מאיר נהוראי

גידול לצורך מאכל בהמה בשביעית

א. רקע

בגליון 'אמונת עתיד' (גליון 71 אב - אלול תשסז עמ' 55-61) דן הרב יעקב אפשטיין* בסוגיה העוסקת בהכנת תחמיץ לבעלי חיים בשנת השמיטה. לדעתו, עדיף לגדל מאכל בהמה באמצעות 'היתר המכירה'. גידול ללא היתר מכירה באמצעות 'אוצר בית דין' הוא בעייתי הן מצד בעיות של ספיחין, הן מצד בעיות של קדושת שביעית כמו: נתינת מאכל אדם לבהמה, ביעור וכו'. לדעתו המכשול העיקרי הוא השימוש בפתרון של אוצר בית דין. במקרים רבים השדה נזרעת לטובת בהמותיו של בעל השדה עצמו. כך נוצרת מציאות בלתי סבירה, שהחקלאי הוא לכאורה שליח בית דין, אבל הוא גם הצרכן שנהנה מעבודתו. סיטואציה זו פוגמת בתפקידו של בית דין כמייצג את כלל ישראל ויש בכך 'הערמה גדולה' שעלולה להכשיל אותנו באיסור נעבד ושמור.

במאמר זה מבקש אני לחלוק על מסקנתו של הרב יעקב אפשטיין, אמנם חששותיו מובנים, אבל לדעתי אנו מחמיצים הזדמנות נדירה לצמצם את הקיפו של 'היתר המכירה' בגדולי שדה¹.

* במאמר זה הוספנו תגובות והערות בתחתית העמוד מהרב אפשטיין עליו חולק הרב נהוראי. ההערות בפונט שונה - מערכת אמונת עתיד.

1. הערת הרב אפשטיין: רוב דבריו של הרב נהוראי הובאו במאמרי. ישנה נקודה אחת שאיני מסכים לה. פסילתו של היתר המכירה מכל וכל וחיפוש פתרון הלכתי דחוק ומעורר גיחוך ככל שיהא, ובלבד שאינו היתר מכירה.

בשנת השמיטה עומדות לפנינו שלש אפשרויות מרכזיות:

- א. הוברת הקרקעות.
- ב. המשך העיבודים באמצעות היתר המכירה ועל פי הוראותיו של הרב קוק זצ"ל.
- ג. שיווק פירות במסגרת 'אוצר בית דין' כאשר במהלך השנה בית הדין מנחה את החקלאי בעבודות המותרות.

במערך גדולי השדה אנו שואפים להוביר את הקרקעות ובכך לקיים את מצות השמיטה לכתחילה ללא כל בעיה. אולם, במקרים רבים אנו נאלצים להזדקק ל'היתר המכירה'.

בעוד שבגדולי מטעים ניתן לאמץ במקרים רבים את אפשרות ג' ולשווק את הפירות במסגרת 'אוצר בית דין' הרי שבגדולי שדה כמעט וזה לא אפשרי. האפשרות היחידה היא בהקדמת הזריעה לשנה השישית ללא איסור ספיחין. אמנם, ישנם גדולים בהם לא נוהג איסור ספיחין כגון: ירקות רב שנתיים, המתחדשים בכל שנה מן השורש, שנבטו בשישית כמו חצילים ואננס. אבל מה יהיה הפתרון בזריעת תבואה? בדגנים וקטניות חל איסור ספיחין על כל מה שנזרע בשישית ולא הגיע לשליש גידולו לפני השמיטה? לא ניתן לזרוע תבואה בשנה השישית. החיטה ושיבולת שועל המגודלים בארץ ישראל הנם דגני חורף, כלומר לשם התפתחותם התקינה דרושות טמפרטורות נמוכות יחסית. וכך גם לגבי קטניות חורף (בקיה וכו'). אם כן, גידול חיטה והמינים הדומים לה במהלך הקיץ תניב יבול נמוך מאוד אם בכלל.

האם יהיה נכון לומר שכל התבואה תיזרע באמצעות 'היתר מכירה'? האם לא ניתן לוותר על היתר המכירה במקרים מסוימים?

לדעתי, זריעת תבואה לצורך מספוא זו אחת מההזדמנויות של זריעה בשנה השישית ללא היתר מכירה, והקציר והשיווק יתבצעו באמצעות אוצר בי"ד.

ב. מסורת הפסיקה בשנת השמיטה

- הרב קוק זצ"ל, שהעצים את כוחו של 'היתר המכירה' הנחה אותנו לצמצם את היקף ההיתר בכל מקום שאפשר וכך הוא כותב:
- כבר אמרתי זה כמה, שעל עצם ההיתר אין לדעתי מה לפקפק כלל, אבל כל זאת אין זה מונע ופוסט איתנו מלבקש כל העצות

2. שליש הבשלה וראה בהרחבה את השיטות בס' 'קטיף בשביעית' עמ' 60 הערה 7.

אשר יזמין ד' לנו, שיוכלו אחינו ב"י היושבים באה"ק לקיים את המצוה כהלכתה בלא שום הפקעה ודרישות היתר. וכל חלק קטן שבקטנים מאה"ק שביד ישראל, שתקוים בו מצות שביעית כדינה, אנו צריכים לשמח עליו כמוצא שלל רב (ש"ת משפט כהן סי' סג).

לדבריו, כל משק חקלאי חייב להשתדל ולחפש דרכים המאפשרות לו לצמצם את הקיפו של היתר המכירה. במערך גידולי שדה ניתן לצמצם את היקף המכירה באחת משתי אפשרויות:

א) הוברת חלק מהקרקעות (ב) זריעה מוקדמת בהיתר. זריעה מוקדמת חושפת אותנו למגוון של בעיות הלכתיות. לדעתי, אם המניע המרכזי הוא צמצומו של היתר המכירה הרי, שעלינו לסמוך על דעת המקילין ולמצוא פתרונות. נקודה זו לימדנו החזון איש מתוך פסיקותיו המקילות בשנת השמיטה ואצין שתי דוגמאות בלבד:

1. **ירקות שישית הנכנסים לשביעית** – לדעת הרמב"ם, כל מה שצומח בשביעית נאסר מדין ספיחים. לשיטתו, מותר לאכול רק מפירות האילן ולא ירקות ותבואה (רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ד, הל' א-ג). לעומתו הר"ש, רא"ש (שביעית פ"ט מ"א) מקילים והם מתירים ירקות שגדלו בשישית והוסיפו בשביעית. החזון איש הכריע כדעת החולקים על הרמב"ם ולדעתו, ירקות שנלקטו בשביעית מותרים ולא חל עליהם איסור ספיחין (חזון איש שביעית סי' ט, יז). החזון איש נימק את פסיקתו בכך, ששמיטה בזמן הזה דרבנן ולכן ניתן להקל³.

2. **שינוי מחזור זרעים** – ישנן ארבע שדות שלא גזרו עליהן גזירת ספיחין וכך לשון הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ד):

ספיחים העולים בשדה בור ובשדה ניר ובשדה כרם ובשדה זרע
מותרין באכילה, ומפני מה לא גזרו עליהם לפי שאין אדם זורע מקומות אלו, שדה בור אין אדם נפנה לשם, ושדה ניר רוצה הוא בתיקונה, ושדה כרם אינו אוסר כרמו, ושדה זרע הספיחין מפסידין אותה.

3. הערת הרב יעקב אפשטיין: לענ"ד אין בכך כל חידוש, וכל אוצרות בי"ד בגידולים חד-שנתיים מתבססים על הראשונים הסוברים שבפירות אלו שהחלו לגדול בששית אין איסור ספיחין אבל יש קדושת שביעית, דבר שלא נזכר בדברי הרב נהוראי.

החזון איש הוסיף היתר נוסף שהכלילו במסגרת ההיתר של שדה בור:

נראה דשדה הנזרעת שנה אחת תבואה הגדל בחורף ובשנה אחרת מניחין אותה בורה בחורף וזורעין אותה בקיץ מיני קטניות ספיחין העולין בחורף מן התבואה מותרין משום ספיחין כדין שדה בור ושדה ניר. לפי"ז גם אם זרעה לפני ראש השנה של שביעית מפני שלא רצו להניחה בורה ויפשטו הערבים עליה, התבואה הגדלה מותרת משום ספיחין ואין לומר כיון שזרעה הרי גילה דעתו שהיא שדה זרעה כיון שלא זרע בזמן הזרעה, וזרעה זו לא הוי כדעבדי אינשי וכל עיקרה משום שמירת שביעית ולולא איסור שביעית ודאי לא ניחא ליה בזרעה זו, לא יצאת בשביל זה מדין שדה בור ואין כאן גזרה דלמא יזרע ויאמר ספיחין הן דאם כן לא היה מפסיד שדהו והיה זורע בקיץ ולא בחורף.⁴

הרב גולדברג בספר הארץ ומצוותיה (עמ' רסה) כתב:

מפי השמועה אנו יודעים שאכן הורה רבנו הלכה למעשה לקיבוצים שומרי תורה שאינם משתמשים בהיתר המכירה לזרוע כנ"ל בשינוי מחזור וליהנות מן התבואה אף שזה היה לקראת השמיטה תשי"ב, כשהנימוק של הזרעה היתה שמירת שביעית בלי כל חשש של פשיטת ערבים על השטח.

פוסקים רבים ראו ב'שינוי מחזור זרעים' חדוש מהפכני.⁵ מכאן ברור שהחזון איש התיר במיוחד לחקלאים כדי שיוכלו להימנע 'מהיתר מכירה'.⁶ החזון איש פסק

4. הערת הרב אפשטיין: היתרו של החזון"א הוא לדעת הרמב"ם שבגידולים חד שנתיים כל הקדוש בקדו"ש נאסר משום ספיחין. אבל למנהגנו שבלא"ה יש ירקות הקדושים בקדושת שביעית ואינם ספיחין אין שום משמעות לכך.

5. ראה מנחת שלמה (ח"אנס"י) וז"ל: "ומשום כך התפלאתי בתחילה על מרן החזון"א זצ"ל שדחק מאד למצוא היתר עבור הקיבוצים שהם שומרי שביעית והעלה משום כך חדוש גדול עד מאד בכה"ג שלפי סדר השנים הנהוג אצל עובדי אדמה היו צריכים לזרוע באותה שדה בשנה שביעית בקיץ ולא בחורף דאם יזרע אותה לפני ר"ה של שביעית שתצמח בחורף הרי זה חשוב כשדה בור ולא נוהג באותן הגידולים איסור ספיחין אשר לענ"ד צ"ע רב, דהא שייך שפיר בזה טעם הגזרה...".

6. אמנם, לדעת החזון איש היתר המכירה אינו מועיל ויתכן שראה בפתרון של 'שינוי זרעים'

את פסיקתו על סמך ששביעית בזמן הזה דרבנן ובספיחין יש תרי דרבנן. לשיטתו, מחד יש להימנע ממכירת הקרקעות ומאידיך, לא ניתן להחמיר את כל החומרות המונעות אפשרויות גידול בשישית בקרקע שאינה מכורה. לפיכך, נקודת המוצא להעצים את החקלאות היהודית בארץ ולמזער את היקפו של היתר המכירה.

ג. ספיחים בגידולים למאכל בהמה

ישנן מספר בעיות העומדות לפנינו ביחס לגידול מספוא לצורך בהמה. ננסה לבדוק האם נוכל לסמוך על דעת המקילים בכדי להימנע מיישומו של היתר המכירה בחלקים מסוימים של שטחי הגידול.

תבואה הנזרעת לצורך מאכל בהמה וקוצרים אותם לפני שליש הבשלתה אינה מיועדת למאכל אדם וגם אינה ראויה. האם גם תבואה המיועדת למאכל בהמה נאסרה משום ספיחין?

יתכן וסוגיה זו נידונה בירושלמי: "תבן של שביעית מהו שיהא אסור משום ספיחין" (יר' שביעית פ"ט ה"ה) הר"ש סירלאו מסביר ששאלת הירושלמי היא האם גזרת ספיחין כוללת גם מאכלי בהמה. הרמב"ם סבר, שהירושלמי פסק לקולא וכך הוא פוסק: "וכן התבן של שביעית מותר בכל מקום ולא גזרו עליו". (הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ד). לפי הר"ש סירלאו משמעות הדבר שלא גזרו גזירת ספיחין במאכל בהמה. אמנם, הר"ש סירלאו סבור ששאלת הירושלמי מכוונת לכל מאכל בהמה אבל הירושלמי עצמו שואל על 'תבן וקש' ויתכן שיש לחלק בין תבן וקש לשאר מאכלי בהמה. וכך מביא בעל משנת יוסף: (שו"ת משנת יוסף סי' ז)

ומדאיבעיא ליה במיוחד בתבן וקש, יש סברה לומר דלעולם שאר מאכלי בהמה אסורים משום ספיחין, כיון שיש לחשוש גם בהם, כבמאכלי אדם, שמא יזרע בסתר האיסור כי מאכלי בהמה חשובים הם וזורעים שדות במיוחד למאכלי בהמה [כגון: דורה, שעורה, שבולת שועל] והאיבעיא היא רק בתבן וקש אשר עיקרם היא גרגרי תבואה

את הרע במיעוטו. אבל לדעת הרב זצ"ל שהיתר המכירה מועיל שמא נעדיף אותו על היתרים דחוקים. דומני, שגם הרב יודה שכאשר ניתן לסמוך על שיטות מקילות עדיף יהיה לצמצם את היתר המכירה

ואותה אסרו משום ספיחין, והתבן והקש הם רק פסולת ואם כן יש לומר, שכיון שאם יזרע תבואה הרי בלא"ה יאסרו גרגירי תבואה משום ספיחין, ונמצא שלא הרויח כלום בזריעתו אלא את הפסולת שהוא התבן והקש, ולכן אין לחשוך את עוברי העבירה שיזרעו תבואה מפני פסולת.

לדעתו, הירושלמי הסתפק דוקא בתבן וקש משום שהם שאריות של תבואה הראויה למאכל אדם. הואיל וגרעיני התבואה נאסרו מדין ספיחים, מי יזרע תבואה רק לשם תבן וקש. לכן, ניתן להתיר תבן וקש ולא לחשוש לגזרת ספיחים. אולם בתבואה הנזרעת כולה לשם מאכל בהמה קיים חשש שמא יזרע בסתר בשביעית, ולכן יש לאסור תבואה זו מדין 'ספיחים'.

אולם ניתן להציג טענה הפוכה. הירושלמי סבור שאין דין ספיחים על תבואה שנזרעה למאכל בהמה. הירושלמי מסתפק דוקא על תבן וקש, שהם חלק מתבואה הראויה למאכל אדם. ספיקו של הירושלמי האם גזרת ספיחים על התבואה אוסרת את כל מרכיבי התבואה או שמא לא גזרו אלא על הראוי למאכל אדם. לפיכך, בגידול מובהק הראוי רק למאכל בהמה יתכן ולא גזרו. [וכך כותב מו"ר הרב יעקב אריאל בשו"ת 'באהלה של תורה' סי' לח].

לפי סברה זו יהיה ניתן להקל ולא לאסור בגזרת 'ספיחים' גידולים שנזרעו בשישית לשם מאכל בהמה⁷.

ד. האם הגזרה כוללת גם איסור הנאה מספיחים?

מלשונו של הרמב"ם משמע שגזרו ואסרו את אכילת הספיחים בלבד. וכך לשון הרמב"ם: "ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה" (הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ב).

בתחומי הלכה אחרים האכלת מאכלים אסורים לבהמה מוגדרת כאיסורי הנאה. ברם, לענין שביעית אכילת בהמה חשובה כאכילה בפני עצמה. קדושת שביעית במאכל בהמה מפורשת לכאורה בכתוב: "וּלְבֵהֶמְתָּךְ וְלַחֲיָה אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאֹתֶיהָ לְאָכֹל" (ויקרא כ, ה, ז).

7. הערת הרב אפשטיין: כיון שאנו מקילים בזריעת ששית שאינם ספיחין במה שונה בהמה מאדם? לאדם ולבהמה אינם ספיחין.

יתכן שאעפ"י שאיסור הנאה מספיחים אינו כלול בגזרה לא יהיה ניתן להאכיל בהמה את הספיחים. מצד אחד, יהיה ניתן למכור לגוי ומצד שני, לא יהיה ניתן להאכיל בהמה ושמא זו כוונתו של החזון איש: "אין ספיחים איסורי הנאה, אלא אסרו **אכילתם ושאר תשמישים**". [ועיין בהרחבה משנת יוסף ס' יא].

למעשה, הגרש"ז אויערבך פוסק שאיסור ספיחים כולל גם איסור הנאה וז"ל:

ספיחי שביעית אם מותרים בהנאה בדין ספיחין אם גזרו בהם חכמים גם איסור הנאה מצינו לכאורה כמה סתירות בדבר, ולכן נלענ"ד לומר דבהני דקיימי לאכילה לא אסרו אלא באכילה ולא בהנאה, ... אבל אוכלי בהמה או מיני צובעין שפיר גזרו בהם חכמים איסור ספיחין אף לענין הנאה חוץ מתבן וקש, וממה שכתב השעה"מ דספיחין מותרין בהנאה אין להוכיח מידי משום דקאי התם אדאורייתא ואלבא דרע"ק (מנחת שלמה ח"א ס' נ"א אות יא).

לדעתו, אף אם נגדיר את אכילת בהמה כאיסור הנאה עדיין איסור ספיחים במקומו עומד. אולם במקום אחר דן הגרש"ז אויערבך בגזרת ספיחין במאכל בהמה וכך הוא פוסק (מנחת שלמה ח"ב ס' קכג אות ז):

עכ"פ נלענ"ד שיש להקל בזה, וגם ראיתי באמונת יוסף קנ"ג ע"ב שכתב בפשיטות **דבאוכלי בהמה לא נוהג איסור ספיחין**, ואפילו להר"ש סיריליו שם דמשמע דבהא גופא מספקא ליה הירושלמי, **מ"מ המסקנא דמותר**.

הרב אליעזר ולדנברג מסכם את סוגית הספיחים במאכל בהמה וז"ל:

היוצא לנו מכל האמור שלפי הנראה אין הוכחה מפורשת מהתלמודין לאסור גם ספיחין של אוכלי בהמה, וגם זאת, כפי שכותב הגר"ח ברלין ז"ל בעצמו בדבריו, מפשטות דברי הרמב"ם ושאה"פ שכתבו שהספיחים אסורים באכילה משמע שלא גזרו אלא על זרעים הנאכלים, ורק באכילה ורק מקדמוני המפרשים מצאנו שנחלקו בדבר ה"ה המהר"ש סיריליו והרדב"ז, המהר"ש דעתו בפשיטות להתיר אוכלי בהמה והרדב"ז דעתו להיפך שגם אוכלי בהמה אסורים, וכמו"כ מצאנו שנחלקו **בדיעותיהם בזה מגדולי זמנינו, דעת הגר"ח ברלין והחזו"א ז"ל לאיסורא, ודעת הגרי"צ הלוי ז"ל להיתרא**.

הרב יהושע אהרונסון סבר שגזרת ספיחים בימינו שונה מהתקופה שבמהלכה תוקנה גזרת ספיחים. בעוד, שבעבר אדם היה יכול לזרוע בסתר, הרי שבימינו הזריעה היא בשדות בעלי שטח גדול מאד וקשה לזרוע בהיחבא. וכך כותב הוא לגרש"ז:

ולוא דמסתפינא הייתי מסתפק אם גזרת ספיחין חלה על צמחים הנזרעים **בסוף ששית רק בשטחים גדולים של שדות שלמות**, מכיון שלשון הרמב"ם שם הוא: ויזרע בתוך שדהו בסתר, משמע שחששו רק לע"ע בסתר, ולא בדברים הנזרעים רק בפרהסי' ובגלוי שזריעת השטח אפילו במכונות - זריעה, תופסת זמן רב וא"א לע"ע להעלימה ולהסתירה ואי אפשר לו לבעל השדות לומר שזהו מספיחים שעלו **מאליהם** (מנחת שלמה ח"א סי' נ).

הגרש"ז אויערבך מסכים לסברתו שנראית טובה יותר מהיתרו של החזו"א בשינוי מחזור זרעים:

ואמרתי דלכאורה יש יותר לסמוך על סברא זו שאמרנו דבשטחים גדולים עד מאד והכל זרוע באופן מסודר, באופן דא"א כלל לומר שנזרעו מאליהן דליכא בכה"ג איסור ספיחין.

הגרש"ז מסכם:

אף כי הלום נתעוררתי דכיון שהיתר זה של שטחים גדולים שייך רק בנזרע בששית ולא כשעלו מאליהן בשביעית וכיון שכן אין זה דומה כלל לד' שדות שהזכירו חז"ל ואין להוכיח מזה שלא מנו גם את זה אך אעפ"י כן כיון שלא נזכר בשום מקום דשרי מסתבר שאין להתיר.

למעשה חשש הגרש"ז אויערבך להתיר ספיחים בימינו על סמך סברתו של הרב אהרונסון שבשדות גדולים אין לחשוש. אבל יתכן, שניתן לצרף סברה זו להקל בזריעת שדות לצורך מאכל בהמה. איסור ספיחין בזמן הזה הוא תרי דרבנן ויש להקל במיוחד שקיימת מגמה לצמצם את המכירה⁸.

8. הערת הרב אפשטיין: אין צורך לכלל הדין אם בין כה וכה אנו פוסקים שבזריעת ששית אין ספיחין (לאדם ולבהמה).

ה. מאכל אדם לבהמה

הרמב"ם (הל' שמיטה יובל פ"ה ס"ה ה) פוסק:

פירות המיוחדין למאכל אדם אין מאכילין אותן לבהמה לחיה ולעופות, הלכה הבהמה מאליה לתחת התאנה ואכלה אין מחייבין אותו להחזירה שנאמר ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול.

כלומר יבול שמייוחד לאדם אין להאכילו לבהמה. הגרש"ז אויערבך הסתפק בטיבו של האיסור:

א. **הפסד פירות שביעית** – שינוי יעודם של הפירות המיועדים למאכל אדם לטובת האכלת בהמות מוגדר כ'הפסד פירות שביעית'.

ב. **פגיעה בקדושת שביעית** – התורה מצווה אותנו לאכול את תבואת הארץ - "והיתה לכם לאכלה". לשם כך, הותרו כל הפעולות הדומות לאכילה. האכלת בהמות אינה כלולה במצוה " והיתה לכם לאכלה" ולכן יש כאן פגיעה בקדושת שביעית.

הגרש"ז אויערבך נוטה להבין כאפשרות ב' ולדעתו בהאכלה לבהמה יש פגיעה בקדושת שביעית.

אולם, בהאכלת תבואה שזרעה למאכל בהמה יש צד להתיר. וכך כותב הגרש"ז:

אכן נלענ"ד דאף שמשלשון הרמב"ם בפ"ה משמיטה ויובל ה"ה שכתב "פירות המיוחדין למאכל אדם אין מאכילין אותן לבהמה לחיה ולעופות" **משמע דדוקא ב"מיוחדין" לאדם הוא דאסור הא אינם מיוחדים אע"פ שראויים עכ"פ לאדם שרי** (מנחת שלמה תנינא [ב-ג] ס' קיח)

תבואה שנזרעה לצורך מספוא אינה בכלל תבואה המיוחדת לאדם. ישנם אף זנים המתאימים דווקא לגידול לתחמיץ למאכל בהמה ואינם מתאימים למאכל אדם לאפיה ולמשל הזן אילון).

ו. קדושת שביעית במאכל בהמה

להלכה אנו פוסקים שיש קדושת שביעית גם במאכל בהמה. וכך פוסק הרמב"ם

(הל' שמיטה ויובל פ"ז ה"ג):

כלל גדול אמרו בשביעית כל שהוא מאכל אדם או מאכל בהמה או ממין הצובעין אם אינו מתקיים בארץ יש לו ולדמיו שביעית וחייב

בביעור הוא ודמיו, כגון עלי הלוף השוטה ועלי הדנדנה והעולשין מאוכל אדם, וכגון החוחים והדרדרין מאוכל הבהמה...
 לכן, במידה והשדה אינה נמכרת לגוי הרי שאנו זקוקים למנגנון של 'אוצר בית דין' כדי לקצור ולשווק. לכאורה יש בכך בעיה, שכן מגדל החיטה שזורע את שדהו משווק במסגרת בי"ד את תוצרתו עבור עצמו. משמעות אוצר בי"ד, שהחקלאי טורח עבור בית הדין והיבול מחולק לכל המעוניין. היו שחששו ובצדק, שהחקלאי עובד מטעם בית דין ולבסוף היבול ניתן לו ובכך מה המשמעות של 'אוצר בית דין'?
 ניתן להציע אחת משתי האפשרויות הבאות:

פתרון א'

בי"ד אחד ירכז את גדולי השדה במקומות שבהם זרעו בשישית. כל חקלאי יעמוד מול בית הדין ויקבל שכר על טרחתו. בית הדין מרכז פעילות של כמה שדות ויהיה מופקד על חלוקת היבול למרכזי המזון. כל מרכז מזון שיהיה מעוניין ביבול זה יוכל לקבל מבי"ד ולשלם שכר טרחה.

פתרון ב'

בי"ד יהיה מופקד על הקציר של התבואה עד שלב הכנתו לחלוקה לרפתנים. החקלאים ומרכזי המזון יהיו שליחיו להכנת התוצרת וכל מי שיבקש תוצרת זו הקדושה בקדושת שביעית יוכל לקבלו.⁹

לענ"ד, גם אם החקלאי מגדל את החיטה ומייצר את המספוא בעצמו ומספק את התחמיץ לרפת שבבעלותו יהיה ניתן למצוא פתרונות דחוקים. גם במקרים אלו יש לשקול את צמצומו של היתר המכירה ולזרוע בשישית¹⁰.

9. הערת הרב אפשטיין: הצעת הרב נהוראי מקובלת עלי. אלא שבפועל אין בית דין שקם ודאג למזון הרפתות בכל ארצנו, ולכן למעשה צריך פתרון אחר. (אגב, בין שני הפתרונות אין הבדל מעשי).

10. הערת הרב אפשטיין:

א. עיקר הבעיה היא במזון טרי מן הצומח – בחצי השני של שנת השמיטה ובחודשיים שאחריה עד שיגדלו גידולים שלא משנת השמיטה. ובתחמיץ אשר ניתן לבהמות בכל השנה לאחר ששהה בבורות תחמיץ.

ב. לרוב הרפתות אין בורות תחמיץ בקבולת של שנה וחצי מזון לרפת. ישנן רפתות בודדות ששכרו בורות כאלו מרפתות שנסגרו ואצרו מזון לבהמות לכל שנת השמיטה ולכמה חודשים אחריה עד שיספיקו להכין תחמיץ חדש.

ג. הבעיה על כן כפולה: 1. הכנת תחמיץ מזריעת ששית. 2. הכנת תחמיץ מזריעת שביעית.

ד. לגבי זריעת שביעית נראה לי שאף הרב נהוראי יודה שאין אפשרות ללא היתר מכירה או קניה מיבולי נכרים.

ז. תחושת שמיטה

בבואנו לפסוק הלכה אנו שוקלים בדרך כלל את צדדי השאלה בכלים הלכתיים ולא נותנים גם מקום לתחושה. אחד מהמוקדים המרכזיים של השמיטה היא בטחון ואמונה בהקב"ה. גם אם היתר המכירה הוא היתר הלכתי לכל דבר, וגם אם שומרים את הסייגים של ההיתר על פי הוראותיו של הרב קוק, עדיין החקלאי אינו מרגיש שהוא הקריב הקרבה משמעותית למען השמיטה.

זריעה בששית המלווה בכמיהה לגשמים בזמנם היא נסיון גדול עבור החקלאי. גשמים מוקדמים עלולים להנביט את התבואה, ואם תהיה הפסקת גשמים הרי שהתבואה לא תגדל ויהיה הפסד משמעותי לחקלאי. הזריעה בשישית, מאפשרת לחקלאי לחוש בצורה חזקה ביותר את תוקפה של השמיטה, את משמעותה ובכך שביתתו ושביתת אדמתו ניכרת¹¹.

אם הזריעה בשישית לצורך מספוא אסורה באופן מוחלט, לא יתכן שנפסוק באמצעות תחושות. ברם, אם הזריעה המוקדמת אפשרית, והבעיות העולות ניתנות לפתרון ואף על ידי פתרונות דחוקים ראוי להתחשב בשקול המתחשב בהקרבתו של החקלאי למען השמיטה. חקלאי הזורע מוקדם בערב השמיטה ולא ממתין לזריעה בשביעית ובנוסף לכך מפחד וחושש מהסכנות האורבות בתקופת הסתו, חש את השמיטה בכל מאודו¹². בשיקולי הפסיקה נכון לצרף סניף זה ולסמוך על 'קולות'.

לסיכום:

זריעה מוקדמת של תבואה לתעשיית מספוא מתאפשרת. הבעיות ההלכתיות העולות ממעשה זה ניתנות לפיתרון הלכתי או מעשי. במהלך המאמר נידונו הבעיות

ה. לגבי זריעת ששית ועבודות בשביעית, מהטעמים אשר הובאו במאמרי נראה לי ישר יותר לסמוך על היתר מכירה ולא לסמוך על עקולי ופשוטי דיני אוצר בית דין כאשר בכל צעד וצעד צריך לסמוך על הערמות ודיחוקים הלכתיים, אשר עושים את השימוש בכותרת: אוצר בית דין לחוכא ואטלולא.
 11. הערת הרב אפשטיין: בכל הגידולים למאכל בהמה מסתמכים על השקיית עזר ולא רק על גשמים. כמו"כ לא על הזורעים בששית נאמר שהם "גבורי כח" אלא על המובירים שדותיהם בשביעית.
 12. הערת הרב אפשטיין: בכל דיוניו של הרב נהוראי לא מצאתי התייחסות לכמה שאלות שהעליתי במאמרי:
 א. מלאכות החקלאיות הנעשות ע"י החקלאי בשביעית כדי לספק מזון לבהמתו.
 ב. ביעור במאכל בהמה.
 ג. עד כמה ראוי להסתמך על הערמות.

המרכזיות הקשורות לאיסור ספיחין, קדושת שביעית. בעית 'אוצר בית דין' ניתנת לפתרון ואף אם מדובר בפתרון דחוק המוטיבציה ליצור שמיטה משמעותית לחקלאי ובנוסף לכך לצמצם את הקיפו של היתר המכירה עדיפה מהיתר המכירה שהוא בסך הכל פתרון קל ומרחיק את החקלאים מאתגרים הרוחניים הקשורים לשמיטה. אולם לא ניתן גם לצמצם את היקפו של היתר המכירה ובנשימה אחת לחסום את החקלאי בדישו.

הרב יואל פרידמן

”היתר מכירה או אוצר בית-דין” ביקורת ספרים

”היתר מכירה או אוצר בית-דין”

הרה"ג יהושע בן-מאיר, אפרת תשס"ז

בהקדמתו עוסק הרב המחבר בחשיבות מלחמתה של תורה, וע"כ ברצוננו להשיב מלחמה שעה, לכתוב בקצרה את הערותינו וביקורת על הספר, אך לא מתוך רצון ח"ו לפגוע ברב המחבר אישית, אלא מתוך רצון להגיע לאמיתתה של תורה ולאזן את התמונה החד-צדדית שמשקפת מתוך הספר.

בספר זה דן הרב המחבר בעדיפות אחת משתי האלטרנטיבות המוצעות: היתר מכירה או אוצר בית-דין, ונראה כבר בכותרת שעל הכריכה, ולפני תחילת הדיון שיש עדיפות להיתר המכירה על פני אוצר בית-דין. לענ"ד מסקנה זו אינה תואמת את דרכה של הרבנות הראשית לישראל לדורותיה ולא של מו"ר הרה"ג אברהם שפירא זצ"ל וכן של מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל [ולא לחינם כתב הגר"א שפירא במכתב הברכה: "אין בהסכמה זו נקיטת עמדה בשאלה הספציפית שנידונה בחיבור זה"] – ע"כ באנו להעיר את הערותינו.

א. הגר"י בן-מאיר מאריך במציאת חסרונותיו של אוצר בית-דין ומאד מקצר בדיון על היתר המכירה למרות שהפוסקים הגאונים, גאוני קמאי שפכו דיו רב כדי להתיר את היתר הכירה. ואמנם אין לנו באים לערער אחר תוקפו של היתר המכירה, אך כאשר באים לשקול שתי אלטרנטיבות – מן הדין להתייחס ליתרונות ולחסרונות של כל אחת מן ההצעות בצורה שקולה ואובייקטיבית. ראוי לציין שהיתר המכירה מתמודד עם בעיות של איסורי דאורייתא כגון לא תחנם ואיסורי זריעה וזמירה [בלא ההנחה ששביעית בזמן הזה דרבנן] ואילו אוצר בית-דין מתמודד עם איסורי דרבנן כגון ספיחין אוקמי אילנא ואוקמי פירא [מלבד הדיון בהגדרת איסור הקצירה].

ב. כאמור הגר"י בן-מאיר מונה חסרונותיו של אוצר בית-דין, אך האמת היא שכל החסרונות והפקפוקים שהוא מעלה ידועים, וכולם מסכימים שאוצר בית-דין אינו הפתרון האידיאלי מן הבחינה ההלכתית, ויש צורך להיכנס לפינות דחוקות שונות כדי לממשו הן במישור החקלאי והן במישור השיווקי והצרכני. השאלה האמיתית היא איזו דרך עדיפה: היתר מכירה או אוצר בית-דין.

ג. הרב המחבר מזכיר באריכות יתירה (עמ' 26-28) את פירושו של הרש"ס לתוספתא, שביעית פ"ח ה"א-ה"ב, למרות שדעתו היא דעת יחיד ופירושו דחוק בהסברת התוספתא. הרש"ס מבאר שההיתר של התוספתא לעשות פעולות הקצירה ופעולות נוספות כמפורט שם, היא רק בפירות שישית, והדוחק גלוי, שכן בפטות התוספתא בוודאי עוסקת בפירות שביעית ובחובת הביעור של פירות אלו. יתר ע"כ, כיוון שהרש"ס רוצה להעמיד את התוספתא רק בפירות שישית, לכן הוא גם נדחק לפרש אותה לאור שיטתו של הרמב"ם הסובר שסוף הגידול (שליש ועונת המעשרות) קובע בפירות האילן, אך רוב הראשונים חולקים על הרמב"ם בנקודה זו וסוברים שהשלב הקובע הוא החנטה בתחילת הגידול (עי' שבת הארץ עם תוספת שבת, פ"ד ה"ט, עמ' 391-393).

ד. הגר"י בן-מאיר תוקף במיוחד את אוצר בית-דין שביקות, שכן כידוע לדעת הרמב"ם איסור ספיחין מקביל לקדושת שביעית ובשניהם השלב הקובע הוא הלקיטה – נמצא שלדעת הרמב"ם לא ייתכן אוצר בית-דין בירקות. זאת ועוד הוא מביא את דעת הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שאפילו לדעת הר"ש שאין איסור ספיחין בירקות שגדלו בשישית – זהו רק בירקות שהגיעו לעונת המעשר בשישית, ולדעתו, אין להקל כדעת החזון איש שביאר בדעת הר"ש שאין איסור ספיחין בירקות שהתחילו לגדול בשישית. שלוש הערות לי על כך:

1. אמנם נכון שכך היא שיטתו של הרמב"ם באיסור ספיחין, אך כמו שרוב רובם של הפוסקים לא חשו לדעת הרמב"ם שחובת הביעור היא שרפה ממש אלא הסכימו להקל כדעת הראשונים שחובת הביעור אינה אלא הפקר – כך אפשר להקל באיסור ספיחין דרבנן בניגוד לדעת הרמב"ם.

2. כאמור הגרש"ז א (מנחת שלמה, ח"א עמ' רלט-רמז) ביאר בדעת הר"ש (שביעית פ"ט מ"א) שיש להתיר רק בירקות שהגיעו לעונת המעשר ולא די בתחילת גידול בשישית. נקודת המוצא של הגרש"ז א נובעת מן הקושיא שהסברו של הר"ש הוא גם אליבא דר' עקיבא הסובר שאיסור ספיחין הוא מדאורייתא, וא"כ איך ייתכן לקבוע שתחילת הגידול יקבע באיסור ספיחין, הרי לא מצאנו בשום מקום שתחילת גידול הוא רלוונטי בירקות! לכן מחדש הגרש"ז א בדעת הר"ש, שלא תחילת גידול קובע אלא עונת המעשר. אך לאחר העיון בדברי הר"ש אין הכרח להידחק כדברי הגרש"ז א. הפסוק שממנו ר'

עקיבא לומד את איסור ספיחין הוא "הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתינו", ואמנם הגרשז"א מדגיש את הסיפא "ולא נאסוף", אך בהחלט ניתן לפרש שהמקור לחידושו של הר"ש נלמד מן הרישא של הפסוק "הן לא נזרע". לאחר שלמדנו שהפסוק עוסק באיסור ספיחין, למדנו גם שתחילת הגידול הוא השלב הקובע. זאת ועוד, הר"ש עושה במפורש הבחנה בין ירקות לבין תבואה, וז"ל הר"ש:

וצריך לומר דכולהו בשל ערב שביעית ומה שיש בהם תורת שביעית לפי שנלקטים בשביעית ובירק אזלינן בתר לקיטה כדפרישית אבל לעניין איסור ספיחין דנפקא לן מדכתוב מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף – משמע דתחילת גידול בעינן בשביעית אבל ירק שגדל קצת בשישית והוסיף בשביעית הנהו ספיחי שישית מיקרו ולא ספיחי שביעית אע"ג דבתבואה וודאי דדינה בתר שלישי...

מבואר בדברי הר"ש שתחילת הגידול הוא הקובע ובפרט לפי כ"י פריס ור"ש בתוך תלמוד ירושלמי, הוצ' מכוון מוצל מאש, עמ' לט) שיש הדגשה נוספת שהירק גדל קצת, בוודאי כוונתו לזמן קצר לאחר הזריעה ולא לעונת המעשר המקביל לסוף הגידול. זאת ועוד, הר"ש מדגיש בדבריו שיש הבחנה בין ירק לבין תבואה, שכן הר"ש מדגיש שבירק תחילת הגידול קובע, ובהמשך כותב הר"ש: 'ואע"ג דבתבואה וודאי דדינה בתר שלישי' ואילו לפי הסברו של הגרשז"א ירק ותבואה הם הינו הך. סיכומם של דברים, פרשנתו של החזו"א בדעת הר"ש מסתברת יותר מאשר זו של הגרשז"א ועליה יש לסמוך באיסור דרבנן.

3. אם כבר הגר"י בן-מאיר מביא את דבריו של הגרשז"א הוא היה צריך להביא גם את סיכומו של הגרשז"א בסיומו של הדיון, וז"ל:

אך אעפ"י כן הנני חוזר ומדגיש דכל מה שכתבנו הוא לא למעשה הואיל וכבר הורה זקן (החזו"א).

ה. בעמ' 68, כותב הגר"י בן-מאיר: "פרק מיוחד יש להקדיש לשיטתו של הגר"ש ישראלי זצ"ל" והוא מביא ציטוטים רבים מדבריו על פקפוקיו בפתרון אוצרבת-דיו ועל כך שאין הוא פתרון אידיאלי, אך משום מה הוא מתעלם מדבריו הברורים והמפורשים של הגר"ש ישראלי זצ"ל, בסוף ימיו, בספר חוות בנימין ח"ג ס' צח:

יש לציין בסיפוק שהולך וחודר הרצון לשמור על קיום שנת השמיטה כהלכתה, וזה תוך המגמה של צמצום השימוש בהיתר המכירה... בדברינו הבאים נייחד את הדיבור על הרחבת השימוש במעריך של

שלוחי בית דין שיכול לפתור במידה חשובה את השימוש ההלכתי הנכון ביבול של עצי פרי, שישמרו בקדושתם, ועם זאת החקלאי יוכל למצוא מסביב לזה אמצעי מכניס לקיום...

...הרי לנו שהפועלים העושים במלאכה מטעם בית דין עושים את כל המלאכות הדרושות כדרך שעושים בכל השנים ללא כל שינוי [כשזה לאוקמי]... הוי אומר שאין המלאכות אסורות מצד עצמן (ודוגמת שבת) אלא מה שיש בביצועם כדרך הרגיל משמעות הסותרת את הבלטת היותן פירות הפקר...

ובקונ"א... כותב [הרב]: 'כל מה שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודה של לאוקמי של שנה זו, רחמנא אפקרינהו...' – נלע"ד אחר העיון שכולם מסכימים ליסוד דבריו [של החזון איש] כשזה נעשה ע"י שלוחי בית דין...'

נראה שאין דבריו של מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל זקוקים לפרשנות נוספת. ו. בעמ' 69-72 מזכיר הגר"י בן-מאיר את ההתנגדות, כביכול, של מועצת הרה"ר ושל הרבנים הראשיים לא"י להצעת מו"ר הגר"ש ישראל בעניין אוצר בית-דין (שם עמ' 69): 'גם ההצעה לפעול באמצעות אוצר בית-דין עוררה וויכוח והתנגדות, ולבסוף נדחתה', אלא שהרב המחבר מערב מין באינו מינו. הגר"ש ישראל (התורה והמדינה ג', עמ' קכב-קמא) הציע שבמקום לעשות היתר מכירה, החקלאים יפקירו את שדותיהם וכן יעשו אוצר בית דין, זאת על סמך חידושו של הנצי"ב מוולאזון, שאין איסורי שביעית בקרקע הפקר; וכך כתב הגר"ש ישראל שם:

וע"פ כל הנ"ל יש מקום לדון להתיר מלאכות שתעשנה ע"י שלוחי בי"ד שיזרעו כשלוחי בית דין...

הצעה זו של הגר"ש ישראל אכן נדחתה ע"י הרה"ר, אך אין זה נוגע כלל ועיקר לפתרון של אוצר בית דין שאינו מסתמך על חידושו של הנצי"ב ואינו בא לפטור בעיות של מלאכות האסורות בשביעית מדאורייתא [כזריעה], אלא באה לפטור בעיית הקצירה, מסתמכת על ההיתרים של אוקמי אילנא ואוקמי פירא באיסורים דרבנן, ובאה לפטור את בעיית השיווק של הסחורה.

ז. מה הייתה עמדתה של הרבנות הראשית לדורותיה ביחס לאוצר בית דין? בספר בצאת השנה, שיצא מטעם הרבנות הראשית בשנת תש"כ, ובעריכתו של מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל, ובו מובאים החוזרים והפסקים של וועדת השמיטה שליד הרה"ר, מצאנו

כמה וכמה חוזרים ובהם הנחיות של לחקלאים, שפועלים באמצעות אוצר בית דין וללא היתר מכירה. כך הוא בעמ' מב-מג, כך בעמ' נג ובעמ' 10 מובא טופס של הרה"ר לשם מינוי לאוצר בית דין. וכך כתוב בעמ' מב:

חוזר ט': הוראות לאלה שאינם משתמשים בהיתר המכירה... ירקות יש לזרוע לפני ר"ה באופן שיספיקו לנבוס לפני ר"ה... בי"ד שימנו אותם כשליחי בי"ד יתנו להם שטר מנוי ויקבעו אתם את המחירים שיהיו עבור העבודה...

זאת ועוד, בשנת תשמ"ז בעת שביחנו מרנן הרה"ג אברהם שפירא זצ"ל ויבל"א הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א הוציא מכון התורה והארץ ביחד עם וועדת השמיטה שליד הרה"ר חוברת לחקלאי וחוברת לצרכן, ובשניהם יש בתחילה הוראות לחקלאים ולצרכנים שאינם משתמשים בהיתר המכירה ובהמשך הוראות – עם היתר המכירה. חוברות אלו עברו את הביקורת של מרנן הרה"ג אברהם שפירא זצ"ל, הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א והרה"ג שאול ישראלי זצ"ל, ויש בידינו הערות רבות בכ"י ועל סמך הערות אלו תיקנו את החוברות. וכאן אני שואל ותמה הן ביחס להוראות הרה"ר בס' בצאת השנה והן ביחס להוראות שבחוברות הנ"ל: אילו כדבריו של הגר"י בן-מאיר שיש עדיפות יתירה להיתר המכירה עד כדי כך שבקושי התיר אכילתם של ירקות של אוצר בית-דין (עי' בספרו עמ' 74) מדוע בכלל כתבו הרה"ג הנחיות לחקלאים ללא היתר מכירה, ולשם מה יתאמצו החקלאים, יימנעו ממלאכות מסוימות ויפסידו כסף, אם לבסוף היתר המכירה הוא פתרון נאות יותר מן הבחינה ההלכתית, אתמהה! בשנת תשמ"ז כתבו הרה"ר אברהם שפירא זצ"ל ויבלח"א הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א, וז"ל:

'...אי לכך הוחלט ע"י מועצת הרה"ר לישראל להשתמש גם השנה בהיתר המכירה שהונהג בארץ ישראל ע"י גדולי הפוסקים... יחד עם זאת הננו מודיעים לציבור שזכינו כי רבים החקלאים בישובים בכפרים בקיבוצים ובערים נענו לקריאתנו באשר לפירות האילן שבהם ניתן לקיים את המשק גם בלי להזדקק להיתר המכירה, ע"י שווק התוצרת והכנתה בתור שלוחי בית דין וע"י הקמת אוצר בית דין. לכן על הציבור להזהר ולשמור קדושת שביעית בפירות אלו...'

בחוזר מאותה שנה, של וועדת השמיטה שליד הרבנות הראשית לישראל נכתב בזה"ל:

'ירקות הבאים מקרקעות שלא נמכרו ושנקטפו לאחר ראש השנה

תשמ"ז הינם קדושים בקדושת שביעית ויש אף הסוברים שיש מצווה מן התורה באכילת ירקות אלו...!

ומכאן, בניגוד לדעתו של הגר"י בן-מאיר שלא רק שיש היתר באכילת ירקות אלו שהתחילו את גידולם בשישית ונקטפו בשביעית, ואשר שווקו ע"י אוצר בית דין, אלא יש הסוברים שיש אף מצווה באכילתם!

ח. בעמ' 96-97, מביא הגר"י בן-מאיר מכתב של מרן הגרי"מ חרל"פ אשר קיבל מידידי הרב אברהם זקש, ושם כותב הגרי"מ חרל"פ לבנו מה לעשות עם הפרדס שקבל מחותנו:

חותנך דבר איתי בנוגע להפרדס שהוא על שמך, שבהיות כן סידור הדבר בנוגע לשמיטה הבעל"ט בשנת תרצ"ח תלוי רק בך ואמרת לישוח בעניין זה. הנה אם אתה רוצה לסמוך על היתר ההפקעה צריך אתה לחתום על ההרשאה המונחת פה... ואמנם הדברים יגיעים מכמה טעמים, שאם המכירה לא חלה הרי איסור שביעית במקומו הוא עומד, ואם חלה הרי יש סרך של לא תחנם ולא התירו כי אם מצד הדוחק וודאי בעל נפש ראוי להתיישב. והנה בפרדס הזה כמעט שאינם זקוקים כלל להפקעות, כי המלאכות המוכרחות לעשות בפרדס הם מהמלאכות דלאוקמי אילנא, וכשהם מלאכות דרבנן אין שום פקפוק... ואי משום איסור סחורה יש לעשות כמו דאיתא בתוספתא פ"ח דשביעית לעשות הכל עפ"י שלוחי בית דין והתשלום יהיה בתור שכר טרחה... אלא דעלה הספק בלבי אם לזקוף בהשכר טרחה גם את ההוצאות של המלאכות דלאוקמי אילנא כגון השקאה וכיוצא...

לשם ההגינות נאמר שאכן הגרי"מ חרל"פ מתלבט ומפקפק בכמה מן ההנחיות המעשיות של אוצר בית דין, אך הוא גם מציג את הפקפוקים והבעיות שיש בהיתר המכירה, ומ"מ זאת וודאי אפשר ללמוד מדבריו: אפשר לסמוך על אוצר בית דין וכפרשנותם של הרמב"ן והרא"ש בדברי התוספתא. ט. מרן הרב קוק זצ"ל כותב באורות התחיה ה':

לכן מלאי חיים הם לנו הזכרונות האצורים בזכר שאנו עושים, עפ"י המסורת ועפ"י תיקון סופרים, עפ"י קבלת אבות מקדם או עפ"י שריד מעיקר חיוב דין תורה, לפני התפצלות ההכרות המתפרדות בשיטות

המעשיות של חכמת ההלכה לכל המצוות התלויות בארץ. מצומקים נראים לנו עתה הדברים, צורה דלה יש להם מבחוץ, אבל חיים ועניין רב הם מלאים בפנים...

כאמור, הן היתר המכירה והן אוצר בית דין אינם פתרונות אידיאליים, ובע"ה כאשר שמיטה תנהג מדאורייתא היתר המכירה יתבטל, ובאוצר בית דין – הרבה קולות הנהוגות היום, אף הן יתבטלו. ולמרות זאת, יש בו באוצר בית דין יתרון גדול, והוא בכך שהן החקלאים והן הצרכנים מתחנכים להתמודד עם השמיטה, ומתרגלים בקיום מצווה חשובה זו לקראת העתיד שבו נקיים אותה באופן אידיאלי יותר:

ההוד וההדר והפאר המיוחד שיש במצוות התלויות בארץ, כשהן מתקיימות עכשיו בארץ ישראל על ידינו, ע"י אותו החיל החלוץ ההולך ובונה את ארץ האבות ומכין אחרית ותקווה יותר חזקה ויותר בהירה לדור יבוא...

תשובות קצרות

א. אוצר בית דין והרב קוק זצ"ל

שאלה:

זכורני שבביקורו בישיבתנו אמר כת"ר שמרן הרב קוק זצ"ל לא התנגד לאוצר בי"ד אלא פשוט לא השתמש בפתרון זה משום שלא היה בו כדי להועיל לשווק תוצרת לקהל הרחב שלא יודע לשמור קדושת שביעית. והנה הפנו אותי לאיגרת שי"ד שם כותב הרב להוריו **ביחס לאוצר בי"ד** את המילים הבאות: "ודבר זה אע"פ שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה" - משמע מפורש, לכאורה, שלדעת הרב זצ"ל אין זה פתרון כלל ודלא כהחזו"א?

תשובה:

האוצר ב"ד שהרב קוק מדבר עליו, כפי המובאר באגרת הנ"ל, וכן במשפט כהן (עו), היינו כאשר עושים בעצם היתר מכירה לצורך המלאכות וכדו', והדין הוא לסדר את עניין המסחר בלבד. הדין התקיים בסוף שנת תר"ע (סיון) כאשר כבר עשו את כל המלאכות, ועמדו בתחילת תהליך שווק הפירות. ההצעה היתה שג"כ יעשו חותמות על מנת שיראה כבהבלעה (ברור שהבלעה אמיתית אין כאן שהרי המחיר על הארנוז יהא פי כמה משווי), וכל זה איננו אמיתי שהרי בעצם הפירות הם של נכרים, אלא שיפקירו את הפירות שיש בהם חשש שביעית, דהיינו אין אלו פירות שביעית כלל, אלא פירות עכו"ם אבל בגלל החשש שמא המכירה לא הועילה על כן יעשו גם כעין אוצר ב"ד, אבל ברור שהוא לא אמיתי ומשמעותי ואין בו כדי סמיכה, שהרי לא בא אלא לספקות הלכתיים. ומשום כך הרב זצ"ל כותב שב"ד לא יקצוב שכר לחקלאי על כך, מכיוון שהחקלאים אינם יכולים להפסיד כספים. דהיינו הכל היה על מנת שהחקלאי יקבל את מלא שכרו, אלא שיקבלו באופנים המותרים וברור שלצורך כך צריך קודם היתר מכירה ואח"כ אולי יועיל אוצר ב"ד.

אולם כאשר עושים אוצר ב"ד שהחקלאי הוא שליח ב"ד מתחילת השנה, ומקבל הוצאות מהשדה, כפי שהוחלט בב"ד של אוצר הארץ, והחקלאי הוא באמת שליח ב"ד, ומפסיד מהכנסותיו שבכל שנה, וכל פעולותיו מתחילה הם לצורך כלל ישראל, או המנויים שמינוהו לעשות בעבורם את המלאכות המותרות, אין כאן חשש, וכפי שביאר הגר"ש ישראלי זצ"ל את עניין אוצר בית דין. ברור שחקלאי כזה איננו יכול לשווק את הסחורה באופן הרגיל לכל אחד, ואיננו יכול לייצא את הפירות, ובכך הרב קוק זצ"ל לא איירי כלל.

נראה שכוונת הרב קוק זצ"ל הייתה למעין אוצר ב"ד ארצי שמשווק לכל ומייצא לכל והכל בשם ב"ד, על כך אמר שאין בו סמיכה, אבל ב"ד שהוא אמיתי ופועליו אמיתיים ומפסידים משכרם, על כך לא דן כלל, וברור שהוא עדיף טפי מהפקעת קדושת המצוות מארץ ישראל.

בברכת התורה והארץ

יהודה הלוי עמיחי

מכון התורה והארץ

ב. שיטת הפסיקה באוצר הארץ

שאלה:

כת"ר הסביר בנושא הערבה הדרומית שנוקטים כשיטת המשנת יוסף המיקל כי כך הורה הגרשז"א שבשביעית בזה"ז הולכים אחר המיקל. מאידך הסביר כת"ר ש'אוצר הארץ' נוקט כשיטת החזו"א בענין ספיחין שגדלו רובן בשביעית אך תחילת השרשתם היתה בשישית. נשאלת השאלה – כמאן אזליתו? דהלא ידוע שהגרשז"א התנגד בחריפות לקולא זו של החזו"א, ואי נקטינן כהגרשז"א להקל בענין הערבה הדרומית, הכיצד לא נחמיר עמו בנושא ירקות שישית?

במילים אחרות – מי הוא מורה ההוראה של הדור שבשיטתו הולך 'אוצר הארץ' לאורך כל הדרך?

תשובה:

תחילה יש להבהיר שאין לשתי מחלוקות אלו כל קשר, ויתכן לפסוק באחד כהאי ובאחד כהאי, וכבר עמד על כך הגר"ש ישראל זצ"ל, שאין כאן קולי דהאי וקולי דהאי, שהרי אין קשר בין הפסקים, האם מכיוון שאני פוסק בנושא מסויים בהלכות שבת כדעה מסוימת עלי לפסוק כמותה בכל הלכות שבת? האם השו"ע והרמ"א לא דנו כל נושא לעצמו? (אא"כ אלו נושאים מקבילים ובעלי השפעה אחד על השני) יתר על כן אמרתי שיש כאן ספק ואנו מצריכים גם היתר מכירה, וכפי שאמנם העירו בשם הגר"א נבנצאל שליט"א מדוע אנו מזקיקים היתר מכירה? וענינו שלמרות שדעת הגר"ש זצ"ל (וכאן הבאתי את הסיפור שהדברים נאמרו לי) הייתה להקל אנו עדיין חוששים לדעות נוספות כדעת הגאונים טיקוצ'ינסקי, הגרצ"פ, צי"א זצ"ל, ולכן אנו מזקיקים גם היתר מכירה.

כל דבר יש לו התייחסות לגופו. ב"ה באוצר הארץ תומכים ת"ח גדולים בעלי כח הכרעה הלכתית, כל ארבעת הרבנים שחתמו על אוצר הארץ (ועוד רבנים שלא חתמו) הסכימו בשאלות אלו, ולא נשאר אלא כספק שאלת הייבוא והיתר מכירה בקיץ, ולכן אמנם לא הוכרעה שאלה זו, והיא נשארה פתוחה לכל רב. על ההליכה לפי שיטה מסוימת כידוע כבר נשאלו הראשונים עיין שו"ת הרשב"א (ח"א רלג). ועל כן כל זמן שיש ת"ח בעלי יכולת הכרעה הם מכריעים, ולא צריך ללכת לפי שיטה אחת בלבד, אלא כל נושא נידון לגופו.

בברכת התורה והארץ

יהודה הלוי עמיחי

מכון התורה והארץ

ג. פרחים לשבת הארץ

את ההתייחסות לפרחים בשביעית ניתן לחלק לשתי שאלות:
א. האם צריך לנהוג בהם קדושת שביעית? ב. האם מותר לקנות פרחים בכל מקום?

א. דיני קדושת שביעית בפרחים

1. פרחים שמגדלים אותם מתוך כוונה שיפיצו ריח – יש לנהוג בהם קדושת שביעית

- כמו בצמחי בשמים, וכשמדובר בצמחים חד-שנתיים **שנזרעו** בשביעית - יש בהם גם איסור ספיחים.
2. פרחים שיש בהם ריח אך נשתלו לשם נוי - יש המחמירים לנהוג קדושת שביעית, אך למעשה אין חובה לנהוג כך - **ומותר לכתחילה להשתמש בהם כרגיל** (אם נשתלו בשישית).
3. פרחים שגדלו במצעים מנותקים בתוך חממה, או בקרקע של "היתר מכירה" - אין צורך לנהוג בהם קדושת שביעית.

ב. רכישת פרחים בשביעית

1. **פרחים** הגדלים על **שיחים רב שנתיים**, שנשתלו **בשביעית באיסור** (לא בחממה במצע מנותק ולא בהיתר מכירה) - **יש חיוב לעוקרם כדין חיוב עקירת אילן סרק שניטע בשביעית** - לדעת הרבה פוסקים. אמנם רוב הפרחים ה"רב שנתיים" - נשתלו לפני השביעית.
2. פרחים **חד שנתיים** אף שנזרעו באיסור, אין חיוב לעקור אותם - לדעת הרבה פוסקים. אך יש המחמירים שלא להשתמש בהם **כשידוע שנשתלו באיסור** משום שנעברה בהם עבירה.
3. **מגדלי פרחים שעובדים בשביעית באיסור** מוגדרים בהלכה כ"חשודים על השביעית" - לפיכך **אין לקנות מהם אפילו פרחים רב שנתיים או פרחים שנשתלו בשישית. יש לציין שכל מגדל שאין לו תעודה כשרות סיכויים רבים שהוא עובד באיסור** - כיוון שלפי המצב כיום - (כחודש וחצי לאחר תחילה השמיטה) רוב מגדלי הפרחים עדיין לא עשו "היתר מכירה".
4. על מנת להימנע ממצבים גבוליים, מומלץ לקנות **את כל סוגי הפרחים** רק מחנות שבידיה **אישורים מוסמכים** שהמגדלים שמשווקים דרכה עובדים בשביעית בהיתר (שתילת שישית, מצעים מנותקים, או "היתר מכירה").

בברכת התורה והארץ

הרב אהוד אחיטוב

מכון התורה והארץ

ד. טיפול והעברת עציצים בשנת השמיטה

שאלה:

האם וכיצד ניתן לטפל ולהעביר עציצים ממקום למקום בשנת השמיטה?

תשובה:

את התשובה יש לחלק לשנים: א. טיפול בעציצים ב. העברת העציצים.
א. טיפול בעציצים: לדעת רוב הפוסקים גם בשביעית קיימת הבחנה עקרונית בין עציץ נקוב לעציץ שאינו נקוב. המשמעות המעשית הנובעת מכך נוגעת לעציצים שאינם נקובים הנמצאים בתוך הבית (בהגדרה זו נכללים גם עציצים עם פתח ניקוז בתחתיתם אם הם מונחים על צלחת או כל אמצעי ניתוק אחר). לפיכך **בעציצים מנותקים הנמצאים בבית מותר לכתחילה לבצע גיזום דישון דילול הדליית ענפים וכדו'**, גם אם המטרה היא לשם צימוח (בהגדרה ההלכתית: "אברו" אילנא"), אף שבגינה רגילה (אף כשהיא בתוך מבנה) אין לבצע פעולות אלו אלא כשהמטרה היא למנוע נזק מהצמחים (בהגדרה ההלכתית: "אוקמי אילנא"). כמו כן בעציצים מנותקים הנמצאים בתוך מבנה סגור מתירים במקרים מסוימים גם **לזרוע או לשתול בשעת הצורך** (חקלאים, משתלות וכדו') **אף שפעולות אלו אסורות בגינה בכל מצב**. (ראה שבת הארץ פ"א ה"ו אות ד).

ב. העברת עציצים: להעברת עציצים בשביעית, ניתן להתייחס כפעולה סתמית שאינה כלל מלאכה האסורה בשביעית, אף שבשבת פעולה זו אסורה בשל התועלת שיש בה לצימוח העצים או השיחים שבעציץ. זו דעתו של הרה"ג יחיאל מיכל טיקוצ'יסקי זצ"ל ספר השמיטה (פ"ג סעי' ה-ז ח ושם הע' 1).
 אולם יש הסוברים שעצם העברת עציצים מן הבית החוצה אסורה, ולדעתם שינוי המיקום ההלכתי מהבית לשדה נחשב כפעולה האסורה בשביעית (וכן פירש הרה"ג יוסף שלום אלישיב שליט"א את לשון החזו"א בשביעית סי' כ"ב ס"ק א - הובאו דבריו במשפטי ארץ פ"ז הע' 40).

לעומתו סובר הרה"ג שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה סי' מא אות ג) שאין להשוות בין דיני שבת לדיני שביעית בנידון זה, ולדעתו זו גם החזו"א מסכים להבנה זו. לפיכך ניתן להקל לדעתו להקל בטיפול בעציצים במקרים מסוימים; כגון: שמותר להוציא **עציצים מנותקים** מחוץ לבית באם ניכר הדבר שאין בכך כוונה להשבחת הצמח (שטיפה או סידור הבית). וכן מותר לדעתו להעביר עציצים בעת מעבר

דירה וכדו'. (ועיל' בדבריו במנחת שלמה תניינא ב-ג). אולם הוא אוסר להוציא עציץ מחוץ לבית כשכוונתו להשביח את הגידולים שבעציץ. וכך פסק למעשה הרה"ג יעקב אריאל שליט"א (באהלי שדה עמ' 99) והוסיף שניתן גם להקל בהוצאה מכוונת של עציץ שאינו נקוב, אם כתוצאה מהשהות הממושכת בבית תיגרם פגיעה לצמחים שבעציץ.

למעשה:

א. מותר להוציא החוצה עציצים עם תחתית (עציץ שאינו נקוב) לצורך שטיפת הבית, סידור הבית וכדו'. אלא שרצוי להניחם על שביל או מקום מרוצף, בכדי שהענפים לא יהיו מעל הקרקע.

ב. מותר להוציא עציצים עם תחתית (עציץ שאינו נקוב) מחוץ לבית – אף לזמן ממושך – אם המטרה למנוע נזק מהצמחים כתוצאה מהשהות הממושכת בבית. ג. מותר להזיז ממקום למקום עציצים הנמצאים מחוץ לבית, כשהם מנותקים מהאדמה (עציץ שאינו נקוב), אך רצוי שבשעת הנחתם נוף הצמח לא יהיה מעל אדמת הגינה.

ד. רצוי להימנע מלהזיז עציצים הנמצאים על הדשא בשעת כיסוח הדשא אם יש נקב בתחתיתם (עציץ נקוב), אך אם אין ברירה עדיף לגוררם על הדשא בלא להגביהם ולהניחם.

ה. מותר להעביר עציצים מבית אחד לבית השני (העברת דירה, קנייה ממשתלה וכדו') אף שבזמן העברתם הם מעל אדמה – והמחמיר להעבירם דווקא עם תחתית תבוא עליו ברכה.

בברכת התורה והארץ

הרב אהוד אחיטוב

מכון התורה והארץ

ה. ניכוש עשבייה בגינות בשביעית

שאלה:

אחת השאלות השכיחות בגינות הנוי בשביעית היא האם מותר לנכש עשבים שוטים בשביעית, ואם כן באלו אופנים הדבר מותר?

תשובה:

קיימים מספר אופנים להתיר ניכוש עשבייה לפי סדר עדיפות מסוים, אך לא כל האופנים מותרים בכל המצבים.

תחילה נדון במקרים בהם הצורך להוצאת עשבים מהגינה, נועד לשמירה על הצמחים הטובים ("אוקמי אילנא") – אף אם הנזק עלול להיות רק בעתיד. במקרים אלו קיימות מספר אפשרויות, על פי סדר עדיפות הלכתי, כדלהלן:

עדיפות ראשונה – להימנע מניכוש אלא לרסס את העשבייה. כיוון שכפי הנראה פעולה זו אינה נחשבת עבודת קרקע אף שמגיעים על ידה לתוצאה הרצויה. ריסוס זה מותר גם להשמדת עשבים הראויים למאכל בהמה, ואין בכך הפסד צמחים הקדושים בקדושת שביעית. סיבת הדבר נובעת מכך, **שלהלכה מקילים שאין צורך לנהוג קדושת שביעית בעשבים שוטים הגדלים בגינות נוי, משום שאינם מיועדים להאכלת בעלי חיים** – ולפיכך אין בעיה להפסידם.

יש לציין שפעולה זו מותרת בכל המצבים בהם אדם מעוניין בניכוש העשבייה; בין אם זה לשמירה על הצמחייה הטובה, בין אם זה נועד למנוע היווצרות בית גידול לנחשים וכדו', ובין אם זה ריסוס עשבייה לשם נוי.

עדיפות שנייה – ניכוש על ידי כיסוח עליון של העשבים רצוי במכסחת דשא, באם אין הדבר אפשרי ניתן לעשות זאת בעזרת מכשיר כזה ללא חדירה לקרקע. פעולה זו היא בעדיפות שנייה, היות והיא מבוצעת בגוף הצמחייה.

עדיפות שלישית – עקירת עשבים מהשורש בפעולה ידנית, אף שנוצר היפוך מסוים של הקרקע.

עדיפות רביעית – עידור תוך כדי היפוך קל של הקרקע – אף שלדעות מסוימות היא תולדת חרישה האסורה מדרבנן בשביעית, אך התירו אותה משום "אוקמי אילנא".

לעומת זאת, במקרים בהם המטרה המוצהרת של הוצאת העשבים מהגינה היא רק לשם הנוי של הגינה, או להרחקת מזיקים עתידיים מהחצר – נראה באופן פשוט שניתן יהיה להתיר רק באופנים בהם אין חדירה לגוף הקרקע או היפוך הקרקע – כגון: **ריסוס העשבייה או חיתוך העשבייה מעל פני הקרקע**.

היתר זה מבוסס על ההלכה שיכול אדם ללקט עצים ועשבים מתוך שדהו, לשם הדלקת מדורה, או האכלת בהמתו הנמצאת שם ("בהמתו מוכח עליו" – עפ"י רמב"ם הל' שמיטו"י פ"א הי"ז ושבת הארץ שם). אך לא מצאנו במקרים אלו היתר של תולדות חרישה תוך כדי חדירה לתוך הקרקע. ומשום כך יש להימנע מכל פעולה של הוצאת

צמחים לשם נוי עם השורשים שלהם (עפ"י הרה"ג יעקב אריאל שליט"א באהלי שדה עמ' 95-97).

אמנם בילקוט יוסף (שביעית פ"ח סעי' ה' ושם בהע') הביא בשם אביו הרה"ג עובדיה יוסף שליט"א שניתן להקל באופן פשוט אף **בעקירת עשבים** בגינה הביתית לצורך ישיבה וכדו', במיוחד אם הדבר ניכר על ידי פעולה חיצונית שאין כוונתו לזריעה.

בברכת התורה והארץ

הרב אהוד אחיטוב

מכון התורה והארץ

ו. כיסוח הדסים בשביעית

שאלה:

האם מותר לכסח הדסים בשביעית?

תשובה:

המשנה (פ"ד מ"ב) אומרת:

המדל בזיתים בית שמאי אומרים יגום וב"ה אומרים ישרש ומוזים במחליק עד שיגום, איזה הוא המדל אחד או שנים המחליק שלשה זה בצד זה.

לכו"ע כאשר מוריד זיתים בשטח גדול אסור לו לגום ולעקור את השיח משורשו אלא יכול לגום להשאיר את השורש באדמה.

אמנם המשנה דנה על אדם שהוא "מדל" עושה פעולת דילול, הרמב"ם (פ"א הי"ח) כותב שהוא לא רק מדלל אלא אדרבא הוא צריך לעצים לשימוש, ובכול אופן אסור לשרש את כל השטח אלא לגום. על כן נראה שבנידון של ההדסים אסור לשרש רק לגום, דהיינו להשאיר את השורש בקרקע.

אלא שיש לחלק בדין המדל שהוא רוצה שלא יהיו שרשים בקרקע ולכן הוא מדל, וממילא לא התירו לו אלא כשיניח את השרשים, אבל אם היה רוצה שישארו שרשים בקרקע שמא אסור לגום ובנידון דידן הרי רוצה להשאיר שרשים בקרקע כדי שיצאו הדסים.

נראה שבנידון ההדסים יש לדמותו לדין קוצצין בתולת השקמה (פ"א הכ"א) וז"ל:
 אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר השנים מפני
 שקציצתה עבודת אילן, שבקציצה זו תגדל ותוסיף, ואם צריך לעציה
 קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה.
 מדברי הרמב"ם ברור שמותר לקצוץ ובלבד שלא יהא כדרך עבודתה, וא"כ כפי
 המפורט במכתב צורת כיסוח זו איננה דרך עבודה רגילה, ולכן כאשר הקציצה היא
 לצורך העצים ולא כדרך העבודה הרגילה הרי זה מותר.

ז. טיפול בשאריות מזון בשביעית מה בין שביעית לתרומה?

שאלה:

בדף ההנחיות של אוצר הארץ נכתב באחד הסעיפים:

שאריות מזון קליפות או גרעינים הראויים לאכילה יש להניח אותן
 בשקית מיוחדת ולהניחם באשפה. **ויש מהדרין לשמור אותם
 בשקית עד שלא יהיו ראויות למאכל אדם** (24 שעות), ואח"כ מותר
 להניח את השקית בפח האשפה, ויש מהדרין להניח בשתי שקיות.
 מדוע לא לנהוג בשביעית כמקובל בפירות תרומה, שבהם לא משאירים 24 שעות
 עד להנחתם בפח אשפה. אלא לאחר ההפרשה עוטפים את התרומה היטב ומניחים
 אותה תיכף ומיד בפח האשפה?

תשובה:

בכדי לבאר זאת יש להדגיש שאף שחכמינו ז"ל השוו בכמה מקומות את דיני
 קדושת פירות תרומה לדיני קדושת פירות שביעית וכלשון הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל
 פ"ה ה"ב ה"ג). עם כל זאת קיים הבדל מהותי בין תרומה לשביעית; תרומה אסורה
 באכילה לזרים, ובימינו היא אסורה גם לכוהנים בשל היותם טמאים. **לפיכך, התירו
 הפוסקים לעטוף את התרומה היטב ולהניחה באשפה מיד בסיום אמירת נוסח
 הפרשת תרו"מ, מחשש תקלה.**

אמנם במעשה זה אנו גורמים הפסד לתרומה. אך בזמן הזה התירו לגרום הפסד תרומה, בכדי למנוע תקלה שתוצאתה חמורה.

לעומת זאת פירות שביעית מיועדים לאכילה לכתחילה וגם אם אחד מבני הבית יאכל את השאריות מהפח המיועד לכך, אין בכך בעיה שהרי לכך הם נועדו, ויש הסוברים שאף מצווה לאוכלם, כלשון הפסוק: "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה". לפיכך רצוי להשתדל לנהוג בפירות שביעית כפי עיקר הדין שהיה צריך להיות גם בתרומה; כלומר, לא להניח שאריות פירות שביעית הראויים לאכילת אדם בפח האשפה הרגיל אף כשהם עטופים – היות והדבר נחשב כקבורה, וקבורה נחשבת כדבר הגורם הפסד לפירות. ולדעת חלק מהפוסקים גם בשביעית גרם הפסד אסור (ראה שבת הארץ עם תוספת שבת חלק שני פ"ה הלכה ג' אות ו).

משום כך, שאריות פירות או ירקות של שביעית יש להניח בתוך שקית בכלי מיוחד ("שקית שמיטה"); ורק לאחר 24 שעות כשהפירות כבר נפסלו מאכילת אדם, ניתן להניח את השקית עם תכולתה בתוך פח האשפה הרגיל. אמנם בשלב זה השאריות עדיין ראויות למאכל בהמה, ויש לנהוג בהם קדושת שביעית, אך כיוון שגם בתוך האשפה הם ממשיכים להיות ראויים למאכל הבהמה, אין בעיה להניח אותם בפח האשפה. סיבת הדבר היא, שאם בעלי חיים (חתולים וכדו') יכולים לנבור באשפה ולהוציא משם אוכל, אין בהנחתם בפח הפסד מאכל בהמה הקדוש בקדושת שביעית. אמנם במקרים בהם לא ניתן למנוע עירוב של שאריות טריות עם שאריות באמצע תהליך ריקבון או תערובת של אוכל יבש עם נוזלים – יש לקשור היטב (מומלץ בשתי שקיות) את שאריות האוכל מיד אחרי הארוחה, ולהניחם ישירות באשפה.

בברכת התורה והארץ

הרב אהוד אחיטוב

מכון התורה והארץ

ח. לוחות דבק למניעת מזיקים בשביעית

שאלה:

האם מותר לשים לוחיות דבק על מנת שהזבובים ידבקו ולא יפגעו בפירות.

תשובה:

עיקר השאלה היא לדעה שאוקמי פירא אסור (כפשטות לשון הרמב"ם פ"א ה"י). הנה לכאורה המשנה (מו"ק ו ע"ב) אומרת:

צדין את האישות ואת העכברים משדה האילן ומשדה הלבן כדרכו, במועד ובשביעית. וחכמים אומרים: משדה האילן - כדרכו, ומשדה הלבן - שלא כדרכו.

הרמב"ם הביא דין זה לדיני יו"ט (הל' יו"ט פ"ח ה"ה) ואילו בהל' שביעית (פ"א ה"ה-ה"ו) לא הביאו, וכתב בעל פאה"ש (סי' כ ס"ק יז) שהרמב"ם אסר גם צידת האישות. ולכאורה נשאלת השאלה מדוע לחלק בין שביעית ומועד, וכנראה שסברתו היא שכיוון שאלו פעולות לצורך הפירות ועל כן אין לעשותם בשביעית אבל במועד התירו משום הפסד. אלא שזה קשה שהרי הרמב"ם כתב "עכברים שהן מפסידין את האילנות צדין אותן במועד". ומשמע שהפסד הוא של האילנות ולא של הפירות בלבד, וא"כ מדוע הרמב"ם השמיט דיון זה בדיני שביעית. אמנם רוב הראשונים הביאו שצדים את האישות והעכברים בשדה האילן גם בשביעית, ועל כן למרות שהרמב"ם השמיט דין זה, להלכה כיוון שרוב הראשונים הביאוהו על כן נראה שמותר לצוד את האישות והמזיקים. הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ פ"א ה"ו אות ח הערה 52), למד שגם דעת הרמב"ם היא להתיר בשביעית צידת האישות, ולא הסביר מדוע השמיטו הרמב"ם בהל' שביעית.

עדיין יקשה האם הצלה זו היא לצורך הפירות או האילן בלבד. מלשון הרמב"ם (הל' יו"ט) אנו לומדים שפעולה זו היא לצורך האילנות, שהרי הוסיף הרמב"ם על לשון המשנה "מפסידין את האילנות" א"כ משמע שלצורך הפירות אין היתר אפילו בצידת האישות. וכן נראה מלשון הרב קוק זצ"ל "שיוצאין ממנה ומפסידין האילנות" משמע שדוקא בעבור האילנות מותר לצוד אבל לא לצורך הפירות. על פי יסוד זה נראה שהלומד ברמב"ם שאוקמי פירא אסור ואוקמי אילנא מותר א"כ מובן שהרמב"ם בדבריו בהל' י כתב שהצלת העץ מותרת, ולכן גם צידת האישות מותרת, אבל כשבא לצורך הפירות אין להציל, וא"כ אין חידוש בדין צידת האישות.

עוד יש להוסיף שהרמב"ם (פ"א ה"ז) כתב: "סוקרין את האילן בסקרא", ולכאורה מותר לעשות פעולות לצורך הפירות שלא ישרו, אולם כבר כתב הרב זצ"ל (משפט כהן סי' עט) שאיירי בפירות ששית ולכן מותר לסרוק או בפעולת מניעת נזק משנים הבאות, וא"כ לכאורה לפי הסבר זה אנו רואים שאפילו פעולות וסגולות אסורות כשהם באות לצורך פירות שביעית לדעת האוסרים אוקמי פירא, וכפי שבואר בקונ"א שאין פירות שביעית שלנו אלא הפקר של כלל ישראל וא"כ מדוע שנצילם? העולה לנו שהצלת האילן ממזיקים מותרת ואילו הצלת הפירות אסורה בין אם היא בתליית מדבקות או בכל דרך אחרת.

אולם כל זאת כפי שהסביר הגר"ש ישראלי זצ"ל (חוות בנימין ח"ג סי' צח) שאוקמי פירא אסור מכיוון שאין הפירות של האדם היהודי, "אבל כאשר עושים את זה כשלוחי ב"ד, הרי זה כמו עבודת לאוקמי של פירות ששית, שזה מותר לכל הדעות".

העולה לנו לדינא שלדעות שאוקמי פירא אסור לתלות את הדבק נגד מזיקי הפרי, אבל מותר לעשות זאת לשלוחי ב"ד, שתפקידם לדאוג לפירות לכלל ישראל ולא כאנשים פרטיים. ועיין באהלה של תורה (למו"ר הרה"ג י. אריאל שליט"א, סי' כט) שגם כתב לעניין פרישת רשת על תמרים שאין להתיר לדעות שאוקמי פירא אסור, אבל כשלוחי ב"ד אפשר לעשות כן.

בברכת התורה והארץ

הרב אהוד אחיטוב

מכון התורה והארץ

